दार्मा गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

फारुलाचौर, सल्यान

कर्णाली प्रदेश, नेपाल

पर्यटन विकास गुरुयोजना

अन्तिम प्रतिवेदन २०८१

विषय सूची

कार्यकारी सारांश १

अध्याय – १: परिचय २

१.१ पृष्ठभूमि २

१.२ पर्यटन गुरुयोजनाको उद्देश्य २

१.३ पर्यटन गुरुयोजनाको अपेक्षित प्रतिफल ३

१.४ अध्ययन विधि ४

१.४.१ प्रकाशित सूचना तथा तथ्याङ्कको पुनरावलोकन एवं संश्लेषण ४

१.४.२ पर्यटकीय क्षेत्रको स्थलगत अवलोकन ५

१.४.३ तथ्याङ्क विश्लेषण एवं प्रतिवेदन तयारी ५

१.५ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा ५

अध्याय – २: नेपालमा पर्यटनको वर्तमान अवस्था ७

२.१ विश्वमा पर्यटनको इतिहास ७

२.२ नेपालमा पर्यटनको इतिहास र वर्तमान अवस्था ७

२.३ नेपालमा पर्यटन गुरुयोजनानको रूपरेखा १२

२.३.१ पर्यटन नीति २०६५ १३

२.३.२ पर्यटन परिलक्ष्य २०२० १४

२.३.३ राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना (२०१६-२०२५) १६

२.४ सम्बन्धित क्षेत्रीय तथा स्थानीय पर्यटन योजना १७

२.५ पर्यटनको महत्त्व १७

अध्याय – ३: दार्मा गाउँपालिकाका मुख्य पर्यटकीय सम्पदाहरू २१

३.१ दार्मा गाउँपालिकाको संक्षिप्त चिनारी २१

३.१.१ भौगोलिक अवस्थिति २२

३.१.२ राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण २२

३.१.३ जनसाङ्ख्यिक विवरण २३

३.२ गाँउपालिकाको भू-उपयोग अवस्था २४

३.३ मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरू, वर्तमान अवस्था र सम्भावना २५

३.३.१ ऐतिहासिक सम्पदाहरू २६

३.३.३ प्राकृतिक सम्पदाहरू ३१

३.५.१ सबल पक्षहरू ३२

३.५.२ कमजोर पक्षहरू ३३

३.५.३ अवसरहरू ३५
३.५.४ चुनौतिहरू ३७
३.६ प्रमुख पर्यटकीय सम्भावनाका क्षेत्रहरू ३८
३.६.१ ग्रामिण पर्यटन (घरवास पर्यटन) ३८
३.६.२ साहसिक पर्यटन **(Adventure Tourism)** ४१
३.३.३ जल पर्यटन **(Water Tourism)** ४१
३.३.३ कृषि पर्यटन **(Agro Tourism)** ४१
३.६.४ शैक्षिक पर्यटन (अध्ययन अनुसन्धान पर्यटन) ४३
३.६.५ पर्या-पर्यटन ४५
३.६.६ धार्मिक पर्यटन ४५
३.६.७ खेल पर्यटन ४६
३.६.८ मनोरञ्जन पार्क तथा वनभोज स्थलहरू ४७
३.६.९ साँस्कृतिक पर्यटन ४८
३.६.१० दृश्यावलोकन केन्द्रहरू ४९
३.६.११ पद यात्रा, हाइकिङ र साइक्लिंग ५०
३.५ भौतिक पूर्वाधारको वर्तमान अवस्था ५०
३.५.१ सडक ५०
३.७.२ बैङ्क तथा वित्तिय संस्था ५४
३.७.४ पदमार्ग ५५
३.७.६ संचार ५५
३.७.७ स्वच्छ खानेपानी र सरसफाई ५६
३.७.८ सुरक्षा र सावधानी ५६
३.७.९ पर्यटन सूचना ५६
३.७.१० हस्तकला चिनो पसल तथा बिक्री केन्द्र ५६
३.७.११ संग्रहालय तथा साँस्कृतिक केन्द्र ५७
३.७.१२ मानव संशाधन ५७
३.८ बसोबासको सुविधा ५७
३.९ पर्यटन प्रवर्धनको लागि हालसम्म भएका प्रयासहरू ५८
३.९.१ पर्यटन प्रवर्धनका लागि हुने गरेका प्रवर्धनात्मक कार्यक्रमहरू ५८
अध्याय – ४: पर्यटन विकास योजना तथा कार्यक्रमहरू ५९
४.१ पर्यटन विकास गुरुयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति ५९
४.२ मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू ६०
४.३ योजनाका रणनीतिहरू ६२
४.४ अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना तथा कार्यक्रमहरू ६४
४.४.१ अल्पकालीन योजना ६४

४.४.२ मध्यकालीन योजना ६५
४.४.३ दीर्घकालीन योजना ६५
४.५ विषयगत कार्य योजनाहरू ६६
४.५.१ पर्यटन विकास कार्ययोजना ६६
४.५.२ मानव संसाधन क्षमता विकास कार्ययोजना ६७
४.५.३ पर्यटन पूर्वाधार विकास कार्ययोजना ६७
४.५.४ पर्यटन रोजगारी तथा सीप विकास कार्ययोजना ६८
४.५.५ पर्यटन प्रवर्धन र बजारीकरण विकास कार्ययोजना ६८
४.५.६ पर्यटकीय तथा वातावरण सचेतना कार्यक्रम ६८
४.५.७ नविन पर्यटन उत्पादन विकास तथा पर्यटकीय क्रियाकलाप विविधिकरण कार्ययोजना ६९
४.५.८ जैविक विविधता तथा भू-परिदृष्य संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्ययोजना ७०
४.५.९ संस्थागत विकास कार्ययोजना ७०
४.६ पर्यटन विकास गुरुयोजनामा सिफारिस गरिएका कार्यक्रमहरू ७२
४.६.१ पर्यटन क्षेत्रविशेष कार्यक्रमहरू ७२
४.६.२ मानव संसाधन क्षमता विकास कार्यक्रम ८७
४.६.३ पर्यटन प्रवर्धन, बजारीकरण तथा अनुसन्धान विकास कार्ययोजना ८८
४.६.४ पर्यटकीय तथा वातावरण सचेतना कार्ययोजना ९२
४.६.५ नविन पर्यटकीय उत्पादन विकास तथा पर्यटकीय क्रियाकालाप विविधिकरण कार्य योजना ९३
४.६.६ जैविक विविधता तथा प्राकृतिक परिदृष्य संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्ययोजना ९४
४.६.७ संस्थागत विकास कार्ययोजना ९४
४.६.८ पर्यटन सुबिधा, पूर्वाधार तथा नया पर्यटकीय उत्पादन विकास कार्यक्रम ९६
४.७ दार्मामा पर्यटन विकासमा प्राथमिकता दिनु पर्ने कार्यक्रमहरू ९९
अध्याय - ५: पर्यटन व्यवस्थापन, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन १००
५.१ पर्यटन व्यवस्थापन योजना १००
५.२ योजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन संयन्त्र १०३
अध्याय - ६: निष्कर्ष र सारांश १०६
अनुसूचीहरू १०८
अनुसूची १ - माइन्यूटस् १०८
अनुसूची २ - पर्यटन गुरू योजना तयारीको लागि छलफलमा सहभागीहरू ११४
अनुसूची ३ - पर्यटन गुरू योजनाको मस्यौदा प्रतिवेदनमाथि छलफलमा सहभागीहरूको तस्वीर ११६

कार्यकारी सारांश

दार्मा गाउँपालिका कर्णाली प्रदेश अन्तर्गत सल्यान जिल्लामा पर्ने एक ऐतिहासिक, साँस्कृतिक र धार्मिक महत्त्व बोकेको गाउँपालिका हो। दार्मा गाउँपालिका कर्णाली प्रदेश साथै नेपालको एक संभाव्य पर्यटकीय गन्तव्य स्थल हो।

नेपालमा उच्च प्रविधिमा आधारित उद्योग तथा कलकारखानाबाट उत्पादित विश्वस्तरका सामग्री तथा उत्पादनहरुको बलमा विश्व पूँजी बजारमा व्यापक प्रतिस्पर्धा गरी राष्ट्रिय तथा ग्रामीण अर्थतन्त्र माथि उठाउने सम्भावना आगामी ५० औं वर्षसम्म समेत झिनो र असम्भव प्राय देखिन्छ तर प्रकृति प्रदत्त हाम्रा प्राकृतिक सम्पदाहरु र साँस्कृतिक धरोहरको उच्चतम सदुपयोग गरी एकातर्फ बृहत्तर रुपमा पर्यटनको विकास र अर्कोतर्फ प्राङ्गारिक रैथाने उपजहरुको ब्रान्डीङ गरेर भने हामी संसारमा अन्य देशहरुलाई उछिन्न सक्ने सामर्थ्य राख्दछौं । तसर्थ दार्मा गाउँपालिकाको यो पर्यटन गुरुयोजना यो क्षेत्रको उच्चतम पर्यटन विकास मार्फत राष्ट्रमै मौलिक पहिचान सहितको नमूना पर्यटकीय गन्तव्यको रुपमा विकास गर्ने तर्फ परिलक्षित छ।

यस गुरुयोजनाले दार्मा गाउँपालिकामा रहेका समग्र पर्यटकीय क्षेत्रहरुको पहिचान र विकास मार्फत पर्यटकीय क्रियाकलापहरुको खोजी र अभ्यास गरी व्यापक सङ्ख्यामा पर्यटकहरु भित्र्याउने उद्देश्यका साथ रणनीति, कार्यनीति र कार्यक्रमहरु तय गरेको छ । रणनीतिक योजनामा मूल रुपमा पर्यटक आकर्षण र पर्यटकहरुको बसाई लम्ब्याउने कार्यक्रमहरुको विकासमा मुखरित गर्ने प्रयास गरिएको छ। यी दुवै उद्देश्य हासिल गर्ने कार्यनीति अन्तर्गत आवश्यक सम्पूर्ण पर्यटकीय पूर्वाधारहरु जस्तै सडक, यातायात, सञ्चार, सूचना केन्द्र, सुरक्षा, बैंक, स्वास्थ्य उपचार, बसोबासको बन्दोबस्त, परिकार, साँस्कृतिक कार्यक्रमहरु, पर्यटकीय गतिविधिहरु आदिको दिगो विकासलाई प्राथमिकता दिई पूर्ण रुपमा जनसहभागिता तथा सरोकारवालाहरुको प्रत्यक्ष संलग्नतालाई सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यका साथ सम्पूर्ण सरोकारवालाको सहयोग र साथको अपेक्षा गरिएको छ ।

दार्मा गाउँपालिकामा अवस्थित विभिन्न ऐतिहासिक सम्पदाहरुले पनि यस क्षेत्रको विगतको सभ्यता र सँस्कृति उजागर गर्दछन् ।यहाँ धार्मिक तथा सांस्कृतिक क्षेत्रहरुमा एक गुम्बा र २७ भन्दा बढी मन्दिरहरु रहेका छन् भने मनोरम प्राकृतिक स्थल र स्थानीय जातीहरुको परम्परागत कला र सँस्कृतिहरु रहेकाले यहाँ ग्रामिण पर्यटन, पर्यापर्यटन, साहिसक पर्यटन, ट्रेकिङ ट्रेल, भिलेज वाक, दृश्यावलोकन, शान्त वातावरण आदिले पर्यटकहरुलाई आकर्षित गर्नसक्ने देखिन्छ। गाउँपालिकामा रहेका प्रत्येक मन्दिरको आ–आफ्नै अद्वितीय साँस्कृतिक परम्परा र आदिको समेत सम्भावना देखिन्छ ।

अध्याय - १: परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ ले नेपालको संविधानको अनुसूची ८ मा उल्लेख भएका स्थानीय तहको अधिकारको थप व्याख्या गरी स्थानीय सरकारलाई स्थानीय स्तरका समग्र विकासका योजनाहरू निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने अधिकार प्रदान गरेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, परिच्छेद ३, दफा ११, उपदफा (२) ६ को ११, १२ ले पर्यटकीय स्थलहरूको विकास, विस्तार र प्रवर्धन, योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन र सुपरिवेक्षण गर्ने अधिकार स्थानीय सरकारलाई दिएको छ । स्थानीय सरकारलाई स्थानीय परम्परागत, साँस्कृतिक र पुरातात्त्विक सम्पदाको संरक्षण गर्ने अधिकार पनि दफा (११), उपदफा (२) फ मा रहेको छ । यो साँस्कृतिक पर्यटनको दायरा अन्तर्गत आउँछ जुन पर्यटन गुरु योजनाको एक प्रमुख घटक हो। राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना (२०१६-२०२५) ले सन् २०२५ सम्ममा २५ लाख २२ हजार पर्यटक भित्र्याउने लक्ष्य राखेको छ भने यस अवधिमा करिब नौ हजार रोजगारी सिर्जना गर्ने लक्ष्य राखिएको छ । यो ग्रामीण पर्यटन प्रवर्धनबाट मात्र सम्भव छ । स्थानीय तहमा पर्यटन प्रवर्धनका लागि ठोस दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी तोकिएका लक्ष्यहरू पूरा गर्ने गरी कार्यान्वयन गर्नु नै प्रस्थान बिन्दु हो । यसबाहेक, ठोस योजनाबद्ध कागजातले लाइन एजेन्सीहरू, दाताहरू र निजी क्षेत्रहरूबाट लगानी आमन्त्रित गर्न मद्दत गर्दछ।

पर्यटनको गुरुयोजनाले विभिन्न राष्ट्रिय सरकारी निकायहरू, स्थानीय सरकारका एकाइहरू र निजी क्षेत्रसँग समन्वय गर्न र समस्याहरू पहिचान गर्न, रणनीतिक दिशा र क्षेत्रगत प्राथमिकताहरू विकास गर्न र कार्य योजना तर्जुमा गर्न मद्दत गर्दछ। पर्यटनलाई अहिले सामान्य रूपमा रोजगारीको प्रमुख स्रोतको रूपमा मात्र नभई अनौठो सँस्कृतिको संरक्षण गर्न, अर्थतन्त्र र सामाजिक गतिशीलता, शहरी र ग्रामीण अर्थतन्त्रको विकासका लागि उत्प्रेरकको रूपमा पनि हेरिन्छ। पर्यटन गुरुयोजनाले पर्यटन विकासमा व्यापक सेवाहरू विकास गर्न र यसको योजनाको दृष्टिकोणमा यसको नवीनतामा पनि विस्तृत चित्र प्रदान गर्दछ। हालका वर्षहरूमा प्रकृति पर्यटन र समुदायमा आधारित पर्यटनको विकासमा ध्यान केन्द्रित गरिएको छ, जसमा पर्यटनले वातावरण संरक्षण, साँस्कृतिक पुनरुत्थान र सामाजिक विकासका लागि महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्छ।

१.२ पर्यटन गुरुयोजनाको उद्देश्य

यो पर्यटन गुरुयोजनाको प्रमुख उद्देश्य दार्मा गाउँपालिकामा रहेका विभिन्न धार्मिक, साँस्कृतिक तथा प्राकृतिक पर्यटकीय सम्पदा र स्थानहरुको पहिचान, प्रवर्धन, विकास र प्रचारप्रसार गरी यहाँका बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुऱ्याई उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउनु नै हो । साथै पर्यटनको माध्यमद्वारा यहाँ रहेका विभिन्न स्थानीय कला, सँस्कृति, भाषा, रहनसहन, चाडबाड, परम्परा

र जीवनशैलीको प्रवर्धन, विकास र प्रचारप्रसार गर्नु पनि अर्को उद्देश्य हो । कुनै पनि विकास निर्माणका कार्यहरू स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता र स्वामित्व बिना सम्भव हुँदैनन् । तसर्थ स्थानीय स्तरमा पर्यटनको विकास समेत स्थानीय बासिन्दाहरूको सहभागिता बिना सम्भव हुँदैन । पर्यटनको विकास मार्फत स्थानीय बासिन्दा तथा गाउँपालिकाको समग्र विकास गर्ने हेतुले यो पर्यटन गुरुयोजना तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने उद्देश्य लिइएको छ ।

अहिलेको विश्व परिवेशमा पर्यटन कुनै पनि देशको आर्थिक विकासको प्रमुख क्षेत्र बन्न सफल भएको छ । विज्ञान, पूँजी, सूचना, सञ्चार तथा सम्पर्कको विकाससँगै मानिसहरू विभिन्न कामको शिलशिलामा एक स्थानबाट अर्को स्थानमा जाने क्रमको विकास भए पश्चात पछिल्लो समयमा पर्यटन व्यवसायले ठूलो फड्को मारिसकेको छ र विभिन्न देशले पर्यटनको विकासद्वारा देश विकासमै उल्लेख्य फड्को समेत मारिसकेका छन् । पर्यटकीय स्थानहरूको पहिचान, प्रवर्धन, विकास र प्रचार प्रसारद्वारा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूलाई आकर्षित गरी स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुऱ्याई उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार गर्नु नै पर्यटन विकासको प्रमुख उद्देश्य हो । साथै पर्यटनको माध्यमद्वारा स्थानीय कला, सँस्कृति, भाषा, रहनसहन, चाडबाड, परम्परा र जीवनशैलीको प्रवर्धन, विकास र प्रचारप्रसार गर्नु समेत अर्को उद्देश्य रहेको छ ।

१.३ पर्यटन गुरुयोजनाको अपेक्षित प्रतिफल

कुनै पनि योजनाको कार्यान्वयन पछि उक्त योजनाले राखेका उद्देश्यहरूको प्राप्ति गर्नु नै अपेक्षित प्रतिफल हो । पर्यटन विकास लगायतका सबै योजनाहरूको उद्देश्यको केन्द्रमा स्थानीय बासिन्दाहरूको जीवनशैलीमा परिवर्तन ल्याउने र उनीहरूलाई गुणस्तरीय जीवन जिउन सक्षम तुल्याउने नै हुन्छ । यो पर्यटन विकास गुरुयोजनाको कार्यान्वयन पछि स्थानीय धार्मिक, प्राकृतिक, साँस्कृतिक र पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान, प्रवर्धन, विकास तथा प्रचारप्रसार भई आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको आगमनमा वृद्धि हुनेछ जसले स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुऱ्याई उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक लगायतका अवस्थामा सुधार तथा सकारात्मक परिवर्तन आउने र गाउँपालिकाको समग्र विकासमै टेवा पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ। सामान्यतया यो गुरुयोजनाको निम्नलिखित अपेक्षित प्रतिफल हुनेछन् ।

- स्थानीय धार्मिक, प्राकृतिक, साँस्कृतिक ऐतिहासिक र पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान, प्रवर्धन, विकास तथा प्रचारप्रसार हुनेछ ।
- आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूको आगमनमा वृद्धि हुनेछ ।
- पर्यटकहरूको आगमनमा वृद्धि सँगसँगै पर्यटकीय पूर्वाधार, उद्योग, व्यापार व्यवसायमा वृद्धि हुनेछ ।

- स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुगी उनीहरूको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक लगायतका अवस्थामा नै सुधार तथा सकारात्मक परिवर्तन आउनेछ ।
- स्थानीय बासिन्दाहरू विश्वस्तरीय ज्ञान, विज्ञान, साहित्य र जीवनशैलीबाट लाभान्वित भई विश्व नागरिक बन्न सक्नेछन् ।
- स्थानीय कला, सँस्कृति, भाषा, रहनसहन, चाडबाड, परम्परा र जीवनशैलीको प्रवर्धन, विकास र प्रचारप्रसार हुनेछ ।
- पर्यटन विकासको माध्यमद्वारा गाउँपालिकाको समग्र विकासमै टेवा पुग्नेछ ।
- कला, सँस्कृति, भाषा, रहनसहन, चाडबाड, परम्परा र जीवनशैलीको आदानप्रदान हुनेछ।

१.४ अध्ययन विधि

यस पर्यटन गुरुयोजना नेपालको पर्यटन नीति लगायतका पर्यटनसँग सम्बन्धित राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय कानुनी मापदण्ड र उत्तम अभ्यासहरुमा व्यवस्था भएका प्रावधानहरुको अध्ययन र अनुशरण गरी तयार गरिएको हो । जस अनुसार प्राथमिक तथा द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कहरु अध्ययन तथा संकलन, पर्यटकीय क्षेत्रको स्थलगत भ्रमण तथा अवलोकन, स्थानीय जनसमुदायहरु र गाउँपालिकाका पदाधिकारीहरुसँग समेत छलफल तथा अन्तरक्रिया गरिएको छ । स्थलगत भ्रमण तथा अवलोकनबाट पर्यटकीय सम्पदाहरुको जानकारी संकलन गरियो भने सामाजिक तथा आर्थिक जानकारी राष्ट्रिय जनगणना २०७८ बाट साभार गरिएको छ।

१.४.१ प्रकाशित सूचना तथा तथ्याङ्कको पुनरावलोकन एवं संश्लेषण

१.४.१.१ अध्ययन तथा सन्दर्भ सामग्रीहरूको पुनरावलोकन

पर्यटन गुरुयोजना तयार गर्न आवश्यक पर्ने द्वितीय तथ्याङ्क तथा सूचनाहरुको अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ । सामाजिक-आर्थिक जानकारीहरु राष्ट्रिय जनगणना २०७८ बाट समावेश गरिएको छ। सन्दर्भ सामग्रीको हकमा पर्यटन नीति २०६५, पर्यटन गुरुयोजना २०६५, पर्यटन परिलक्ष्य २०२० र राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना २०१६-२०२५ आदि प्रतिवेदनहरु संकलन गरि अध्ययन तथा विश्लेषण गरिएको छ ।

१.४.१.२ भौगोलिक तथा राजनितिक नक्साहरूको अध्ययन

पर्यटकीय क्षेत्रको भौगोलिक तथा राजनितिक विभाजनको जानकारी र अवस्थितिका साथै अन्य धार्मिक तथा प्राकृतिक महत्त्वका स्थानहरुको जानकारी हासिल गर्नका लागि नापी विभागबाट प्राप्त गरिने टोपो नक्सा र गुगल नक्साबाट पनि उपलब्ध सन्दर्भ सामाग्रीहरु अध्ययन गरी विवरणहरुको जानकारी लिइएको थियो ।

१.४.२ पर्यटकीय क्षेत्रको स्थलगत अवलोकन

स्थलगत भ्रमण तथा अवलोकनबाट प्राप्त गर्नुपर्ने जानकारीहरु संकलन गर्नका लागि पर्यटकीय गतिविधिसँग सम्बन्धित सम्पूर्ण पक्षहरू समावेश गरी चेकलिष्ट निर्माण गरियो । सो चेकलिष्टमा पर्यटकीय क्षेत्रको भौगोलिक, भौतिक, धार्मिक तथा साँस्कृतिक, आर्थिक तथा जैविक वातावरणसँग सम्बन्धित विषय वस्तु समावेश गरियो। विशेषज्ञ टोलीले स्थलगत भ्रमण तथा अध्ययनका क्रममा गाउँपालिकाका प्रतिनिधि, संस्थाका प्रतिनिधिहरु, पर्यटन तथा होटल व्यवसायीहरु, स्थानीय क्लबहरु, सामाजिक संस्थाहरु, नागरिक समाज, र पार्टीका प्रतिनिधिहरुसँग भेटघाटका साथै निश्चित प्रश्नावलीमा आधारित भई समूहगत छलफल गरी तथ्याङ्क संकलन गर्ने कार्य गरिएको थियो ।

प्रस्ताव क्षेत्रको स्थलगत भ्रमण तथा अध्ययनका क्रममा त्यहाँको पर्यटकीय महत्त्वका प्राकृतिक वातावरण, साँस्कृतिक तथा धार्मिक सम्पदा, ताल तलैया, सिमसार क्षेत्र, नदी नाला, जङ्गल, वन्यजन्तु आदिको टिपोट गरिएको थियो। पर्यटकीय क्षेत्रको भुगोलको अवस्था, जलाधार क्षेत्र लगायतका भौतिक वातावरणका बारेमा पनि जानकारी संकलन गर्ने कार्य गरिएको थियो ।

ग्रामीण लेखाजोखा विधिको प्रयोग मार्फत विभिन्न जाती, धर्म, पेशा, वर्ग आदिको प्रतिनिधित्व हुने गरी समूहगत छलफलबाट सामाजिक, आर्थिक तथा साँस्कृतिक वातावरण सम्बन्धी जानकारी लिइएको थियो। ऐतिहासिक सम्पदा तथा साँस्कृतिक सम्पदाहरुहरुको अवलोकन भ्रमण र जानकार व्यक्तिहरुसँगको छलफलबाट समेत जानकारी संकलन गर्ने कार्य गरिएको थियो। यसको अतिरिक्त विभिन्न समूह, समुदाय वा पेशागत समूह संघ संस्था आदिसँगको छलफल तथा अन्तरक्रिया समेत आयोजना गरिएको थियो ।

१.४.३ तथ्याङ्क विश्लेषण एवं प्रतिवेदन तयारी

पर्यटकीय क्षेत्रहरुको विस्तृत अध्ययन तथा भ्रमणबाट प्राप्त भएका प्रथम तथा द्वितिय तथ्याङ्क तथा सूचनाहरुलाई विश्लेषण तथा संक्षिप्तिकरण गरी आवश्यकता अनुसार तालिका, नक्सा तथा चित्रहरुमा राखी गुरुयोजनाको उपयुक्त भागमा समावेश गरिएको छ।तसर्थ प्राप्त जानकारीहरुबाट (सन्दर्भ सामग्री, स्थलगत अध्ययन, पुनरावलोकन अध्ययन) गुरुयोजना प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्दा हालै भएका पर्यटकीय स्थलको थप प्रचारप्रसार र विकास हुने तथा सम्भावित पर्यटकीय स्थलको पहिचान भई स्थानीय तह तथा देश कै आर्थिक विकासमा टेवा पुग्ने देखिन्छ ।

१.५ अध्ययनको क्षेत्र र सीमा

यो गुरुयोजना दार्मा गाउँपालिका पर्यटन विकास गर्ने उद्देश्यले तयार पारिएको हुनाले यस गुरुयोजनामा दार्मा गाउँपालिकाका विभिन्न पर्यटकीय स्थलहरूको मात्र छनौट र अध्ययन गरिएको छ । यस अध्ययनमा दार्मा गाउँपालिका भित्रका पर्यटकीय स्थलहरू तथा सम्भावित पर्यटकीय

स्थलहरूको विकास गर्ने गुरुयोजना बाहेकका अन्य पक्षहरूलाई समावेश गर्न नसकिएको सन्दर्भमा यसका निम्नलिखित सीमाहरू रहेका छन्।

- गुरुयोजना निर्माणको क्रममा प्राथमिक स्रोतबाट पूर्ण तथ्याङ्कहरूको सङ्कलन गर्न नसकिएको अवस्थामा द्वितीय स्रोतबाट प्राप्त तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।
- जिल्ला समन्वय समिति, गाउँपालिका, केन्द्रीय तथ्याङ्क विभाग २०११, २०२१ र अन्य प्रिन्ट मिडिया एवं अनलाइन मिडियाका तथ्याङ्कहरूलाई द्वितीय स्रोतका तथ्याङ्कको रुपमा प्रयोग गरिएको छ ।
- स्थानीय साधन र स्रोतको अधिकतम उपयोग र परिचालनलाई विशेष प्राथमिकता दिई जनसहभागितामूलक योजना निर्माण प्रक्रिया र कार्यान्वयनलाई प्राथमिकता दिइएको छ।
- यस गुरुयोजनाको मुख्य क्षेत्र र सीमा भनेको स्थानीय समुदायलाई केन्द्रमा राखी उनीहरूको सहभागिता बिना यो गुरुयोजनाको कार्यान्वयन सम्भव हुँदैन भन्ने मान्यतालाई आत्मसात् गरिएकाले उनीहरूको पुर्ण सहभागिताले मात्र यसले लिएको लक्ष्य, उद्देश्य र नतिजाहरू हासिल गर्न सकिन्छ भन्ने रहेको छ ।

अध्याय - २: नेपालमा पर्यटनको वर्तमान अवस्था

२.१ विश्वमा पर्यटनको इतिहास

पर्यटन क्षेत्रलाई विश्वमा नै सबैभन्दा तिव्र गतिमा विस्तार भएको क्षेत्रमध्ये एक मानिन्छ । प्राचीन कालमा मानिसहरूले आफ्नो आवश्यकता पुरा गर्ने, अध्ययन गर्ने, वरपरको कुराहरूको वस्तुस्थिति जान्ने बुझ्ने उत्सुकताबाट सुरु भएको भ्रमण कार्यले आज आएर अन्तरिक्ष पर्यटनको समेत रूप लिई सकेको छ । प्रविधिको क्षेत्रमा आएको चमत्कारिक विकाससँगै साँघुरिदै गएको वर्तमान विश्वमा पर्यटन विकासले ठूलो फड्को मारिसकेको छ ।

संयुक्त राष्ट्रसंघीय विश्व पर्यटन संगठनको तथ्याङ्क अनुसार सन् २०२१ मा कुल पर्यटक आगमनमा सन् २०२० को तुलनामा ४ प्रतिशतले वृद्धि भएको छ । यद्यपि, सन् २०२१ मा पनि अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकको आगमन अझै पनि महामारी पूर्वको वर्षभन्दा ७२ प्रतिशतले कम छ । सन् २०२१ मा पर्यटनको आर्थिक योगदान (पर्यटन प्रत्यक्ष कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा मापन गरिएको) १.९ ट्रिलियन अमेरिकी डलर अनुमान गरिएको छ, जुन सन् २०२० को आर्थिक योगदान १.६ ट्रिलियन अमेरिकी डलरभन्दा बढी हो, तर अझै पनि महामारी पूर्वको आर्थिक योगदान ३.५ ट्रिलियन अमेरिकी डलरभन्दा निकै कम छ।

२.२ नेपालमा पर्यटनको इतिहास र वर्तमान अवस्था

मौलिक सँस्कृति, स्वच्छ वातावरण, मनमोहक पर्वतीय श्रृंखलाहरू, साहसिक र चुनौतीपूर्ण भौगोलिक अवस्थितिले गर्दा पर्यटनको लागि नेपाल विश्वमा नै अनुपम गन्तव्य स्थल मानिन्छ। दक्षिणमा समतल तराई मध्य भागमा महाभारत पर्वत श्रृंखला र उत्तरमा मनमोहक हिमाली चुचुराहरू सहितको भौगोलिक विविधताले भरिपूर्ण प्राकृतिक वातावरणले गर्दा नेपालको पर्यटन क्षेत्र मौलिक र साहसिक पर्यटनको लागि संसारभर परिचित छ।

पर्यटकको नेपाल आगमनको इतिहास अझै अज्ञात छ तापनि सन् १८९९ मा बौद्ध धर्मका अनुयायी जापानी नागरिक इकाई कावागुचीले अन्नपूर्ण क्षेत्रको भ्रमण गरे पश्चात् यसको प्रारम्भ भएको मानिन्छ। त्यसै गरी प्राचिनकालमा चिनियाँ यात्रीहरू हुयनसान र भारत वर्षका सम्राट असोकको नेपाल भ्रमण पनि महत्त्वपूर्ण मानिन्छन् । नेपाल एकिकरणको समय पूर्व अर्थात् सन् १८१४ सम्म नेपाल विदेशीहरूको लागि लगभग बन्द जस्तै रह्यो । सन् १८१६ को सुगौली सन्धि पश्चात् विदेशीहरू खासगरी ब्रिटिसहरूको नेपाल भ्रमणको क्रम बढ्न थाल्यो भने सन् १८५० मा तत्कालिन श्री ३ जङ्गबहादुर राणाको बेलायत भ्रमण, १८९३ मा वीर शमसेरको भारत भ्रमण, १९०८ मा चन्द्र शमसेरको बेलायत भ्रमण तथा सन् १९११ मा बेलायतका राजा जर्ज पाँचौंको नेपाल भ्रमण उच्चस्तरीय भ्रमणका महत्त्वपूर्ण थालनी हुन् ।

नेपालको आधुनिक पर्यटन इतिहासमा भने सन् १९५० मा नेपालका केही शहरहरू सडक सञ्जाल मार्फत् भारतीय सिमानासँग जोडिएपछि पहिलो पटक पर्यटकहरू नेपाल भित्रिएको अनुमान गर्न सकिन्छ । त्यस बेलादेखि अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकहरू नेपालको धनी सँस्कृति, सुरम्य हिमालयका परिदृश्यहरू अवलोकन र अन्वेषण गर्न निरन्तर आइरहेको देखिन्छ । विश्वको सर्वोच्च शिखर सगरमाथा आरोहण गर्न आएका जर्ज मालोरी र एन्ड्रयू स्यान्डी सन् १९२४ मा आरोहण प्रयासको क्रममा बेपत्ता भएको इतिहास भेटिन्छ । सन् १९५० मा फ्रान्सेली टोलीको नेतृत्व गर्दै मौरिस हर्जोगको सफल अन्नपूर्ण आरोहण तथा सन् १९५३ मा एडमण्ड हिलारी र तेन्जिङ्ग नोर्गे शेर्पाको सफल सगरमाथा आरोहण पश्चात् नेपाल विश्व पर्यटन बजारमा परिचित हुन गई नेपाल बारे चर्चा परिचर्चा बढ्न गयो । त्यसै गरी सन् १९५० को मध्यतिर सम्पन्न अङ्ग्रेजहरू तथा प्रायोजित विद्यार्थीहरूको समूह वैज्ञानिक अध्ययन तथा सर्वेक्षण गर्न बेलायतदेखि टर्की, इरान, अफगानिस्तान, कश्मिर, मनाली, काठमाडौं हुँदै भारतको गोवा सम्मको यात्रा गरेको प्रमाण भेटिन्छ ।

सन् १९७० को दशक सम्म आइपुग्दा यहाँको अनुकुल जलवायु, मनोरम प्राकृतिक वातावरण र अनुपम सँस्कृतिका कारणले गर्दा पश्चिमा जीवन शैली र युद्धदेखि बिरक्तिएका युवा जमातहरूको लागि नेपाल सुरक्षित पर्यटन गन्तव्य स्थलको रूपमा चर्चित हुन पुगेको थियो । तिनीहरू केवल सामान्य जीवन शैलीमा रमाउने प्रकृति प्रेमीहरू थिए जसलाई मानिसहरू हिप्पि (Hippies or Freak) का रूपमा चिन्थे । यसैक्रममा पश्चिमा पर्यटकहरू आकर्षित गर्न होटल, रिसोर्टहरू, आधुनिक सुविधा सहितका पश्चिमा रेष्टुरेन्टहरू खुल्न थालेको पाइन्छ । हाल नेपालमा उपलब्ध आधुनिक पर्यटक गतिविधिहरूमा मौलिक नेपाली कला सँस्कृति, रीतिरिवाज, चालचलन, परम्परा र भेषभुषा, खानपान आदिको अवलोकन तथा ट्रेकिङ, न्याफ्टिङ, हिमाल आरोहण, वन्यजन्तु अवलोकन तथा शिकार (सफारी), बन्जी जम्पिङ (Bungy Jumping), प्यारागलाइडिङ, पर्वतीय उडान (Mountain flight) लगायतका साहसिक खेलहरू पदर्छन् ।

नेपालको सन्दर्भमा विगतका विभिन्न आन्तरिक राजनैतिक र बाह्य उतारचढावहरू तथा मुख्य गरी सन् २०१५ को अप्रिल २५ मा गएको महाभूकम्पका कारणले सन् २०१५ र २०१६ मा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटक आगमनको सङ्ख्यामा धेरै नै कमी आएता पनि सन् २०१७, २०१८ र २०१९ मा भने अघिल्लो वर्षहरूको तुलनामा उल्लेखनीय रूपमा वृद्धि हुँदै आएको देखिन्छ । अध्यागमन विभागको पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार सन् २०१९ मा कुल ११,९७,१९१ जना विदेशी पर्यटकहरू नेपाल भित्रिएका थिए। यो सङ्ख्या सन् २०१८ मा भित्रिएका कुल पर्यटक सङ्ख्या ११,७३,०७२ जनाको भन्दा २.०५ प्रतिशत बढी हो भने नेपालको इतिहासमा हाल सम्मकै सबैभन्दा उच्च सङ्ख्या हो। सन् २०२० र २०२१ मा कोभिड महामारीका कारण पर्यटकीय गतिविधि सुन्य जस्तै भयो।

सन् २०२० मा जम्मा २,३०,०८५ जना र सन् २०२१ मा १,५०,९६२ जना पर्यटकहरु नेपाल भित्रिए जुन २०१९ को तुलनामा लगभग ९० प्रतिशतले कमी हो । हाल कोभिड जोखिम कम भए पश्चात सन् २०२२ मा पर्यटकको सङ्ख्या बढेर लगभग ६००,००० माथि पुगेको छ ।

तालिका नं. १: हवाईमार्ग र स्थलमार्गबाट आउने पर्यटकको सङ्ख्या

सूचकहरू	२०१९	२०२०	२०२१	२०२२
हवाई मार्गबाट आउने पर्यटक	९९५,८८४	१८३,१३०	१५०,६२५	
स्थल मार्गबाट आउने पर्यटक	२०१,३०७	४६,९५५	३३७	
जम्मा	१,१९७,१९१	२३०,०८५	१५०,९६२	६००,०००

Source: Tourism statistics 2022- NTB

सन् २०२० र २०२१ मा सबैभन्दा बढी पर्यटकहरू भारतीय रहेका छन् र कुल पर्यटक आगमनमध्ये आधा भन्दा बढी हिस्सा पाँच देशको मात्र रहेको छ।

तालिका नं. २: सङ्ख्याको आधारमा नेपाल भित्रिने पर्यटकहरूका पाँच प्रमुख देशहरू

स्थान	प्रमुख पाँच देशहरू	
	२०२०	२०२१
पहिलो स्थान	भारत	भारत
दोस्रो स्थान	म्यानमार	अमेरिका
तेस्रो स्थान	थाइल्याण्ड	बेलायत
चौथो स्थान	चीन	चीन
पाँचौं स्थान	अमेरिका	जर्मनी

अध्यागमन विभागको पछिल्लो तथ्याङ्क अनुसार कोभिडका कारण सन् २०२० र २०२१ मा पर्यटकको सङ्ख्या लगभग २०१९ को तुलनामा लगभग ९० प्रतिशतले घटेको छ तर सन् २०२२ मा भने पर्यटक आगमनको सङ्ख्या पुनः बढेको छ । कोभिड महामारीका कारण लगभग २ वर्ष सम्म पर्यटक व्यवसाय क्षेत्र सुनसान नै रह्यो । यही वर्ष मात्र यस क्षेत्रमा बिस्तारै सुधार हुदैं आएको छ र आज पनि पहिलेकै गति लिन केही समय लाग्ने देखिन्छ । सन् २०१८ मा विदेशी पर्यटक आगमनको सङ्ख्यामा अघिल्लो बर्षको तुलनामा २५ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो। सन् २०१९ मा यो सङ्ख्या २.०५ प्रतिशतले वृद्धि भएको थियो भने २०२० र २०२१ मा आउँदा अघिल्लो वर्षको तुलनामा क्रमश ८०.७ प्रतिशत र ३४.३ प्रतिशतले घटेको थियो । यसको मुख्य कारण कोभिड १९ को महामारी थियो । हाल सन् २०२० मा पर्यटक आगमनको सङ्ख्या ३००

प्रतिशतले बढेर लगभग ६००,००० को हाराहारी पुगेको अनुमान छ । भारत र चीनको बढ्दो आर्थिक हैसियत र कुल पर्यटक आगमनमा यी दुई देशको अत्यन्तै ठुलो हिस्सा रहेबाट नेपालको भरपर्दो र दिगो पर्यटक उद्गमस्थल मध्ये भारत र चीन प्रमुख रहेको देखिन्छ। तसर्थ यी देशबाट बढी भन्दा बढी पर्यटक भित्र्याउने तर्फ हाम्रो प्रयास उन्मुख हुनु पर्दछ । साथै आन्तरिक पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न विशेष योजना ल्याउन सकिने देखिन्छ ।

वर्तमान अवस्थामा पर्यटन नेपालको प्रमुख आर्थिक एवं रोजगारीको क्षेत्र हो । देशमा विद्यमान र भविष्यमा विस्तार हुनसक्ने आर्थिक विकासका क्षेत्रलाई विचार गर्दा नेपालको सन्दर्भमा पर्यटन नै एक यस्तो क्षेत्र हो जसको माध्यमबाट देशले द्रुत, दिगो र भरपर्दो विकास गर्न सक्छ । निजी क्षेत्रहरूको स्वःस्फुर्त सहभागिता रहेको पर्यटन क्षेत्रले प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा करिब १० लाख बराबरको रोजगारका अवसरहरू सिर्जना गरेको अनुमान छ। यसका अतिरिक्त हाल तिव्र गतिमा फस्टाउँदै गएको आन्तरिक पर्यटनको माध्यमबाट स्थानीय स्तरमा स्वरोजगारका अवसरहरू पनि क्रमिक रूपमा विकसित हुँदै गैरहेका छन् । समग्रमा भन्नु पर्दा पर्यटन व्यवसाय राष्ट्रको एउटा भरपर्दो आर्थिक विकासको मेरुदण्ड हो ।

तालिका नं. ३: पर्यटक आगमन तथा सरदर बसाई अवधि (सन् १९६४-२०२१)

वर्ष	जम्मा सङ्ख्या	वृद्धि दर (%)	हवाईबाट आउने सङ्ख्या	प्रतिशत	जमिनबाट आउने सङ्ख्या	प्रतिशत	बसाईको औसत समय
१९६४	९,५२६	३०.९	८,४३५	८८.५	१,०९१	११.५	-
१९६५	९,३८८	-१.४	८,३०३	८८.४	१,०८५	११.६	-
१९६६	१२,५६७	३३.९	११,२०६	८९.२	१,३६१	१०.८	-
१९६७	१८,०९३	४४	१५,०६४	८३.३	३,०२९	१६.७	-
१९६८	२४,२०९	३३.८	१९,७१७	८१.४	४,४९२	१८.६	-
१९६९	३४,९०१	४४.२	२८,१३०	८०.६	६,७७१	१९.४	-
१९७०	४५,९७०	३१.७	३६,५०८	७९.४	९,४६२	२०.६	-
१९७१	४९,९१४	८.६	४०,३६९	८०.९	९,५४५	१९.१	-
१९७२	५२,९३०	६	४२,४८४	८०.३	१०,४४६	१९.७	-
१९७३	६८,०४७	२८.६	५५,७९१	८२	१२,२५६	१८	-
१९७४	८९,८३८	३२	७४,१७०	८२.६	१५,६६८	१७.४	१३.२
१९७५	९२,४४०	२.९	७८,९९५	८५.५	१३,४४५	१४.५	१३.०५
१९७६	१,०५,१०८	१३.७	९०,४९८	८६.१	१४,६१०	१३.९	१२.४१
१९७७	१,२९,३२९	२३	१,१०,१८०	८५.२	१९,१४९	१४.८	११.६
१९७८	१,५६,१२३	२०.७	१,३०,०३४	८३.३	२६,०८९	१६.७	११.८४
१९७९	१,६२,२७६	३.९	१,३७,८६५	८५	२४,४११	१५	१२.०२
१९८०	१,६२,८९७	०.४	१,३९,३८७	८५.६	२३,५१०	१४.४	११.१८

वर्ष	जम्मा सङ्ख्या	वृद्धि दर (%)	हवाईबाट आउने सङ्ख्या	प्रतिशत	जमिनबाट आउने सङ्ख्या	प्रतिशत	बसाईको औसत समय
१९८१	१,६१,६६९	०.८	१,४२०,८४	८७.९	१९,५८५	१२.१	१०.४९
१९८२	१,७५,४४८	८.५	१५३,५०९	८७.५	२१,९३९	१२.५	१३.३३
१९८३	१,७९,४०५	२.३	१५२,४७०	८५	२६,९३५	१५	११.५३
१९८४	१,७६,६३४	१.५	१४९,९२०	८४.९	२६,७१४	१५.१	११.५५
१९८५	१,८०,९८९	२.५	१५१,८७०	८३.९	२९,११९	१६.१	११.३
१९८६	२,२३,३३१	२३.४	१८२,७४५	८१.८	४०,५८६	१८.२	११.१६
१९८७	२,४८,०८०	११.१	२०५,६११	८२.९	४२,४६९	१७.१	११.९८
१९८८	२,६५,९४३	७.२	२३४,९४५	८८.३	३०,९९८	११.७	१२
१९८९	२,३९,९४५	५३.७	२०७,९०७	८६.६	३२,०३८	१३.४	१२
१९९०	२,५४,८८५	६.२	२२६,४२१	८८.८	२८,४६४	११.२	१२
१९९१	२,९२,९९५	१५	२६७,९३२	९१.४	२५,०६३	८.६	९.२५
१९९२	३,३४,३५३	१४.१	३००,४९६	८९.९	३३,८५७	१०.१	१०.१४
१९९३	२,९३,५६७	१२.२	२५४,१४०	८६.६	३९,४२७	१३.४	११.९४
१९९४	३,२६,५३१	११.२	२८९,३८१	८६.६	३७,१५०	११.४	१०
१९९५	३,६३,३९५	११.३	३२५,०३५	८९.४	३८,३६०	१०.६	११.२७
१९९६	३,९३,६१३	८.३	३४३,२४६	८७.२	५०,३६७	१२.८	१३.५
१९९७	४,२१,८५७	७.२	३७१,१४५	८८	५०,७१२	१२	१०.४९
१९९८	४,६३,६८४	९.९	३९८,००८	८५.८	६५,६७६	१४.२	१०.७६
१९९९	४,९१,५०४	६	४२१,२४३	८५.७	७०,२६१	१४.३	१२.२८
२०००	४,६३,६४६	५.७	३७६,९१४	८१.३	८६,७३२	१८.७	११.८८
२००१	३६१,२३७	२२.१	२९९,५१४	८२.९	६१,७२३	१७.१	११.९३
२००२	२७५,४६८	-२३.७	२१८,६६०	७९.४	५६,८०८	२०.६	७.९२
२००३	३३८,१३२	-२२.७	२७५,४३८	८१.५	६२,६९४	१८.५	९.६
२००४	३८५,२९७	१३.९	२९७,३३५	७७.२	८७,९६२	२२.८	१३.५१
२००५	३७५,३९८	-२.६	२७७,३४६	७३.९	९८,०५२	२६.१	९.०९
२००६	३८३,९२६	२.३	२८३,८१९	७३.९	१००,१०७	२६.१	१०.२
२००७	५२६,७०५	३७.२	३६०,७१३	६८.५	१६५,९९२	३१.५	११.९६
२००८	५००,२७७	-५	३७४,६६१	७४.९	१२५,६१६	२५.१	११.७८
२००९	५०९,९५६	१.९	३७९,३२२	७४.४	१३०,६३४	२५.६	११३.३२
२०१०	६०२,८६७	१८.२	४४८,८००	७४.४	१५४,०६७	२५.६	१२.६७
२०११	७३६,२१५	२२.१	५४५,२२१	७४.१	१९०,९९४	२५.९	१३.१२
२०१२	८०३,०९२	९.१	५९८,२५८	७४.५	२०४,८३४	२५.५	१२.१६
२०१३	७९७,६१६	-०.७	५९४,८४८	७४.६	२०२,७६८	२५.४	१२.६
२०१४	७९०,११८	-०.९	५८५,९८१	७४.२	२०४,१३७	२५.८	१२.४४
२०१५	५३८,९७०	-३२	४०७,४१२	७५.६	१३१,५५८	२४.४	१३.१६

वर्ष	जम्मा सङ्ख्या	वृद्धि दर (%)	हवाईबाट आउने सङ्ख्या	प्रतिशत	जमिनबाट आउने सङ्ख्या	प्रतिशत	बसाईको औसत समय
२०१६	७५३,००२	४०	५७२,५६३	७६	१८०,४३९	२४	१३.४
२०१७	९४०,२१८	२५	७६०,५७७	८१	१७९,६४१	१९	१२.६
२०१८	१,१७७,०७३	२५	९६९,२८७	८२	२०३,७८५	१८	१२.४
२०१९	१,१९७,१५१	२.०५	९९५,८८४	८३.१९	२०१,३०७	१६.९१	१२.७
२०२०	२३०,०८५	-८०.७	१८३,१३०	७९.६	४६,९५५	२०.४	१५.१
२०२१	१५०,९६२	-३४.३	१५०,६२५	९९.७	३३७	०.३	१५.५
२०२२	६००,०००	३००					

Source: Tourism statistics 2022- NTB

२.३ नेपालमा पर्यटन गुरुयोजनानको रूपरेखा

पहिलो राष्ट्रिय विकास योजना (१९५६-१९६०) को तर्जुमा सँगै नेपालमा विविध प्रकारका पर्यटकीय सम्भावनाहरूको पहिचान र त्यसका लागी आवश्यक पूर्वाधारहरूको योजना अवधारणाको सुरुवात सन् १९५० को दशकतिर भएको थियो । त्यसबेला देखि राष्ट्रिय स्तरमा प्रशस्त पर्यटन नीति नियम र योजनाहरू तर्जुमा भएका छन् जसलाई हालको राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना (National Tourism Strategic Plan) मा संक्षिप्त रूपमा समेटिएको छ ।

प्रथम पटक सन् १९५९ मा फ्रान्स सरकारको सहयोगमा फ्रान्सेली नागरिक जर्ज लेब्रेचले 'नेपाल पर्यटन विकास योजना' (General Plan for the Organization of Tourism in Nepal) तयार गरेका थिए । जर्ज लेब्रेचले आफ्नो योजनाको प्रारूपमा यहाँको उच्च हिमाली चुचुरा, मौलिक वनस्पति तथा जीवहरू झल्कने विविध प्रचार सामग्री, पर्यटन पुस्तिका, पोस्टर, हिमालय चित्रित गर्ने हुलाक टिकटहरू बनाउन सुझाब दिएका थिए । साथै नेपाल पर्यटन कार्यालय (Nepal Tourism Office) को निर्माण तथा पर्वतारोहण समेटिएको वृत्तचित्रहरू निर्माण गरी प्रचार प्रसार गर्न सुझाएका थिए । त्यस पश्चात् उनले सन् १९६४ र १९६६ मा दुईपटक नेपाल भ्रमण गरी अन्य दुई प्रतिवेदनहरू क्रमशः "Report on the Development Tourism" / "Report on Tourism in Nepal" तयार पारेका थिए ।

नेपालको प्रथम पर्यटन विकास गुरुयोजना जर्मन सरकारको सहयोगमा सन् १९७२ मा तयार गरिएको थियो । उक्त समयमा नेपालमा पर्यटन व्यवसाय भर्खर मात्र सुरु भएकाले थोरै मात्र पर्यटकहरू नेपाल आउने गरेको अवस्था थियो । सन् १९८२ अथवा दश वर्षपछि उक्त पर्यटन विकास गुरुयोजनालाई मूल्याङ्कन गर्दा त्यस वर्ष मात्रै करीब १ लाख ७७ हजार पर्यटकहरू नेपाल आएका थिए । त्यसपछि सन् १९९० मा एसियाली विकास बैंकको सहयोगमा दोस्रो पर्यटन

विकास आयोजना सञ्चालन गरिएको थियो । आ.व. २०६५-०६६ को बजेट तथा कार्यक्रम अन्तर्गत देशका विभिन्न भागमा रहेका साँस्कृतिक, धार्मिक लगायतका पर्यटकीय स्थानहरूको व्यवस्थापन, निर्माण, मर्मत सम्भार तथा विकासका साथै पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालय अन्तर्गत पर्यटन पूर्वाधार विकास आयोजनाको स्थापना गरिएको छ ।

२.३.१ पर्यटन नीति २०६५

दश वर्षे लामो माओवादी जनयुद्ध र ऐतिहासिक जनआन्दोलनको परिणाम स्वरूप सम्पन्न बृहत् शान्ति सम्झौता पश्चात् सुरू भएको शान्ति प्रक्रिया सँगसँगै सम्पन्न निर्वाचनद्वारा संविधान सभाको गठन पछिको अवस्थामा परिवर्तनका सकारात्मक उपलब्धि स्वरूप सन् २००७ मा पाँच लाखभन्दा बढी पर्यटक नेपाल भित्रिएबाट मुलुकमा पर्यटक आवगमनको सङ्ख्यामा वृद्धि मात्र नभई यस व्यवसायमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय लगानीकर्ताको लगानी गर्ने चाहनामा वृद्धि हुन गएका संकेतहरू देखा परेका थिए । यसै परिप्रेक्ष्यमा नेपाल सरकारले आर्थिक विकासका लागि पर्यटन प्रवर्धनको आवश्यकतालाई पहिचान गरी आ.व. २०६५/०६६ देखि नेपालमा पर्यटनलाई नयाँ आर्थिक विकास नीतिको उच्च प्राथमिकतामा राखी यसको विकासको लागि सम्बद्ध सबै मन्त्रालयका नीति तथा कार्यक्रमहरूलाई पर्यटन प्रवर्धनोन्मुख हुने गरी पर्यटन नीति २०५२ लाई परिमार्जन गरी नयाँ नीति ल्याउने घोषणा गरे अनुसार पर्यटन नीति २०६५ तर्जुमा गरिएको थियो । उक्त नीतिको दीर्घकालीन दृष्टिकोण र लक्ष्य निम्न बमोजिम रहेको छ।

(क) **दीर्घकालिन दृष्टिकोण** : "नेपालको प्राकृतिक, साँस्कृतिक, जैविक एवं मानवनिर्मित सम्पदाहरूको संरक्षण तथा प्रवर्धन गर्दै नेपाललाई विश्व मानचित्रमा आकर्षक, रमणीय र सुरक्षित गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने"

(ख) **लक्ष्य** : "राष्ट्रिय सम्पदाहरूलाई दिगो उपयोगको माध्यमबाट पर्यटकीय क्रियाकलापमा प्रयोग गरी राष्ट्रिय आयमा पर्यटन क्षेत्रको योगदानलाई उल्लेख्य मात्रामा वृद्धि गराई जनताको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने"

(ग) **उद्देश्यहरू** : उल्लेखित दीर्घकालिन दृष्टिकोण तथा लक्ष्य प्राप्तिको लागि निम्नलिखित चार उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ ।

(क) पर्यटन क्षेत्रको विविधिकरण र विस्तारद्वारा सर्वसाधारण नागरिकमा स्वरोजगारको सिर्जना गरी पर्या-पर्यटन र ग्रामिण पर्यटनलाई गरिबी निवारणसँग आबद्ध गराई उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार गर्न पर्यटन उद्योगको प्रवर्धन गरी यसलाई राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको प्रमुख आधारको रूपमा विकास गर्ने ।

(ख) देशका मूर्त-अमूर्त, प्राकृतिक, साँस्कृतिक, जैविक तथा मानव निर्मित सम्पदाहरूको खोज, संरक्षण, सम्बर्धन एवं विकास गरी नेपाललाई पर्यटकीय दृष्टिले आकर्षक र प्रमुख गन्तव्यको रूपमा विकास गर्ने ।

(ग) सुलभ, सुरक्षित, भरपर्दो र नियमित हवाई तथा स्थल यातायातको माध्यमद्वारा पर्यटन क्षेत्रको विकास, विस्तार र प्रवर्धन गर्ने ।

(घ) पर्यटकीय पूर्वाधारको विकास र निर्माणको क्रममा प्राकृतिक स्रोत र साधनको वातावरणमैत्री दिगो रूपमा उपयोग गर्ने ।

उल्लेखित लक्ष्यहरू हासिल गर्न दस्तावेजमा २६ ओटा पर्यटन विकासका नीतिहरू तयार गरिएको छ । उल्लेखित नीतिहरूमा मूलत प्रवर्धनात्मक कार्यहरू, ग्रामिण पर्यटन विकास, आन्तरिक पर्यटन प्रवर्धन, पर्यटन विविधिकरण, विस्तार र विकास, हवाई सेवाको विकास, सरकारी तथा निजि क्षेत्रको भूमिका, मानव संसाधन विकास, पर्या-पर्यटन, सूचना प्रविधिको उपयोग, पर्यटकीय सुरक्षा र संकट व्यवस्थापन लगायतका विषयहरू समेटिएका छन् । प्रत्येक नीतिको प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि बेग्ला बेग्लै रणनीति र कार्यनीतिहरू अवलम्बन गर्ने निर्धारण गरिएको छ ।

यो पर्यटन नीति २०६५ हालसम्म पनि प्रभावकारी छ, यद्यपि पछिल्ला वर्षहरूमा देखिएका परिवर्तित सामाजिक, आर्थिक र राजनीतिक घटनाहरूको परिप्रेक्ष्यमा यस नीतिमाथि समीक्षा गर्न आवश्यक छ। पर्यटन नीति २०६५ तर्जुमा सँगै नेपालका लागि पर्यटन गुरूयोजना २०६५ पनि सोही समयमा विकास गरिएको थियो तर निजी क्षेत्रको विचारहरूलाई सही रूपमा प्रतिबिम्बित गर्न नसकेको गुनासो आएका कारणले यो योजना सरकारद्वारा लागु गरिएन ।

२.३.२ पर्यटन परिलक्ष्य २०२०

सँस्कृति, पर्यटन तथा नागरिक उड्डयन मन्त्रालयले निजी क्षेत्रहरूसँगको साझेदारीमा पर्यटन क्षेत्रको समग्र विकासलाई मार्गदर्शन गर्न र सन् २०२० सम्म हासिल गर्ने लक्ष्य निर्धारण गर्नका लागि पर्यटन परिलक्ष्य २०२० (Tourism Vision 2020) को तर्जुमा गरेको थियो। यसको दीर्घकालिन दृष्टिकोण (Vision) तथा लक्ष्य (Goal) यस प्रकार रहेको थियो ।

दीर्घकालीन दृष्टिकोण : “Tourism is valued as the major contributor to sustainable Nepalese economy, having developed as an attractive, safe, exciting and unique destination through conservation and promotion, leading to equitable distribution of tourism benefits and greater harmony in society.”

नेपालको दिगो आर्थिक विकासका लागि पर्यटनलाई एक महत्त्वपूर्ण क्षेत्रको रुपमा लिइएको छ । जसलाई आकर्षक, सुरक्षित र मनोरम गन्तव्य स्थलको रुपमा विकसित गरी यसबाट प्राप्त प्रतिफललाई समान ढंगले वितरण गरी सामाजिक सौहार्दता प्रवर्धन गर्ने दृष्टिकोण लिइएको छ। यसका दुई मुख्य लक्ष्यहरू यसप्रकार रहेका छन् :

१. सन् २०२० सम्म २० लाख अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटकलाई नेपाल भित्र्याउने,
२. आर्थिक अवसरहरू वृद्धि गर्ने र पर्यटन सम्बद्ध रोजगारिको अवसर १० लाख पुऱ्याउने ।

पर्यटन लक्ष्य २०२० मा निम्न बमोजिमका मुख्य उद्देश्यहरू रहेका छन् जसमा प्रत्येक उद्देश्यसँग सम्बन्धित रणनीतिहरू पनि समावेश गरिएको छ ।

१. महिला तथा सिमान्तकृत समुदायहरूलाई केन्द्रमा राखी एकीकृत पर्यटन पूर्वाधार विकास, पर्यटन गतिविधि तथा उत्पादनमा वृद्धि मार्फत् ग्रामीण क्षेत्रहरूमा रोजगारी सिर्जना गरी आम जनताको जिवनस्तर उकास्न टेवा पुऱ्याउने,
२. सहज र सक्षम संस्थागत वातावरण तयार गरी पर्यटन विकासलाई नेपालको सामाजिक तथा आर्थिक विकासको मुलधारमा ल्याएर पर्यटन विकासलाई व्यापक आधारभूत विकासको क्षेत्रको रूपमा विकास गर्ने,
३. पर्यटकीय गतिविधिहरूमा सहभागी हुनसक्ने गरी समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरी पर्यटन उत्पादन तथा सेवा विस्तारका नयाँ र सम्भावित क्षेत्रहरूको पहिचान गर्ने,
४. अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन बजारमा रहेको नेपालको पर्यटनको सुन्दर छविको बारेमा प्रकाशन तथा प्रचार-प्रसार गर्ने,
५. उड्डयन सुरक्षा अभिवृद्धि गर्दै विभिन्न शहर, देश तथा क्षेत्रहरूसँग हवाई सम्बन्ध (air connectivity) विस्तार गर्ने तथा राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय विमानस्थलको क्षमता र सुविधाहरू विस्तार र सुधार गर्ने,
६. नयाँ पर्यटकीय पूर्वाधार, सुविधा उत्पादन र सेवाहरू सिर्जना गर्न थप लगानी आकर्षित गर्ने ।

यस दस्ताबेजमा उल्लेखित उद्देश्यहरू हासिल गर्न ३६ ओटा रणनीतिहरूका साथै २० ओटा अल्पकालीन र ११ ओटा दीर्घकालीन कार्ययोजनाहरूको एउटा सूची पनि प्रस्तुत गरिएको छ। ती मध्ये अधिकांश बुँदाहरू पर्यटन गन्तव्य क्षेत्र योजनामा केन्द्रित छन् । विशेष गरी देशभित्र विशेष पर्यटकीय केन्द्रहरू विकास गर्नु यसको उद्देश्य हो । समग्रमा पर्यटन लक्ष्य २०२० ले नेपालमा

पर्यटन विकासका लागि सन् २०२० भित्र अवलम्बन गर्ने उद्देश्य तथा रणनीतिहरू संक्षिप्त र स्पष्ट रूपमा समेटेको थियो तथापि उक्त योजना कार्यान्वयन गर्न आवश्यक एक विस्तृत कार्ययोजना तर्जुमा गर्न नसक्नु यस दस्तावेजको सबैभन्दा ठूलो कमजोरी हो ।

पर्यटन परिलक्ष्य २०२० मा उल्लेखित पहिलो उद्देश्य परिपूर्ति गर्नका लागि अवलम्बन गरिने रणनीतिमा पर्यटकीय गन्तव्यहरु, पर्यटकीय क्रियाकलापहरु तथा उपलब्ध पूर्वाधारहरुको आधारमा प्रत्येक साविकका विकास क्षेत्रका सबै इकोलोजीकल जोनहरु हिमाल, पहाड र तराईका एक एक जिल्लाहरु छनौट गरि पर्यटन केन्द्रको (Tourism Hub) को रुपममा विकास गर्ने रणनीति रहेको थियो ।

२.३.३ राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना (२०१६-२०२५)

सन् २०१३ अघि देखि नै कुनै पनि पर्यटन नीति, रणनीति तथा योजनाहरू तर्जुमा गर्दा उक्त नीति, रणनीति तथा योजनाहरूलाई सहयोग पुग्ने गरी विस्तृत विवरण सहितको कार्यान्वयन कार्ययोजनाहरू तयार गरिएको छैन जसले सरकार तथा यसका सहभागीहरूबाट यस क्षेत्रको विकास गर्न गरिएका प्रयासहरूलाई निर्देशित गर्न सकोस् । यसै सन्दर्भमा भूकम्प र नाकाबन्दीले थला परेको पर्यटन क्षेत्रको बारेमा सकारात्मक सन्देश प्रवाह गर्दै नेपाली पर्यटनलाई विश्वव्यापीकरण गर्ने उद्देश्यले सरकारले १० वर्षे रणनीतिक योजना अघि बढाएको थियो । उक्त योजना कार्यान्वयनको लागि साढे ६ अर्बको बजेट प्रस्ताव गरिएको थियो । यस राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक कार्य योजना (२०१५-२०२४) (पछि अद्यावधिक गरिएको राष्ट्रिय पर्यटन रणनीतिक योजना (२०१६-२०२५) को मूल लक्ष्य "प्राविधिक तथा वित्तीय सहयोगको माध्यमबाट तीव्र आर्थिक वृद्धि तथा रोजगार सिर्जनाका लागि पर्यटन उद्योगलाई एक प्रमुख उत्प्रेरकको रूपमा विकास गर्न सरकार र सरोकारवालाहरूको लागि आर्थिक विकासको दीर्घकालिन दृष्टिकोण सहितको एक मार्ग निर्देशक ढाँचा निर्माण गर्नु" हो ।

यस रणनीतिक योजनामा समावेश ६ वटा विशिष्ट उद्देश्यहरू निम्न बमोजिम छन् :

१. पर्यटन मार्फत् राजस्व तथा रोजगारीका अवसरहरूको वृद्धि गरी प्रतिव्यक्ति कुल गार्हस्थ्य उत्पादन (GDP) वृद्धिमा योगदान पुऱ्याउने,
२. देशको पर्यटन व्यवसायप्रतिको आकर्षण बढाउने र सेवाहरूको विकास तथा विविधिकरण गर्ने,
३. देशको स्थिरता, पर्यावरण र सँस्कृतिलाई हानी नपुऱ्याई पर्यटक आगमनमा वृद्धि गर्ने,
४. प्रमुख पर्यटन वस्तु उत्पादन बजारमा नेपाली उत्पादनका ब्रान्डहरू स्थापना गर्ने,

५. पर्यटन सम्बद्ध मानव संसाधन तथा उत्पादनको गुणस्तर सुधार गर्ने,

६. सामुदायिक सहभागितालाई प्रोत्साहित गर्ने र गरिबी कम गर्ने ।

२.४ सम्बन्धित क्षेत्रीय तथा स्थानीय पर्यटन योजना

दार्मा गाउँपालिका ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक एवं प्राकृतिक हिसाबले अपार पर्यटकीय सम्भावना भएको क्षेत्र हो तर हालसम्म पालिकास्तरबाट पर्यटन सम्बन्धी कुनै पनि किसिमका योजना बनिसकेका छैनन्। यसलाई मध्यनजर गरि यस क्षेत्रको पर्यटन विकास तथा प्रवर्धनका लागि प्रदेश सरकारले केही बजेट विनियोजन गरेको छ।

२.५ पर्यटनको महत्त्व

आर्थिक रूपमा पर्यटनको महत्त्व सर्वाधिक रूपमा बढिरहेको छ । नेपालमा सन् १९६० को दशक अगाडी पर्यटन उद्योग वा व्यवसायबाट हुने आम्दानीलाई त्यति महत्त्व दिइएको थिएन । त्यसपछि प्राय : सबैजसो देशहरूले यसलाई वैदेशिक मुद्रा आर्जन गर्ने मुख्य माध्यम ठानी त्यसै अनुसारका रणनीति र योजनाहरू बनाए। त्यसपछि क्रमशः देशीय र अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन गतिविधिहरू तीव्ररूपमा अगाडि बढे । तब यसले आन्तरिक विकास, देशको गार्हस्थ्य उत्पादन, प्रतिव्यक्ति आय तथा राष्ट्रिय आय बढाउनुका साथै ठूला तथा घरेलु उद्योग र उत्पादनमा वृद्धि गराएको, बेरोजगारी समस्या कम गराएको, शोधानान्तर स्थिति सुध्रिएको जस्ता प्रत्यक्ष आर्थिक क्रियाकलापहरूमा प्रभाव पारेकाले पर्यटन क्षेत्र आर्थिक महत्त्वको विषय बन्न गएको छ । विशेषगरी एसियामा पर्यटन व्यवसायबाट चीन, भारत, जापान लगायतका देशहरूले आफ्नो स्थितिलाई मजबुत पारेका छन् । विगतमा नेपालको गतिविधि पर्यटन विकासको अनुकुल नरहे पनि पर्यटन क्षेत्रले राष्ट्रिय आम्दानीमा वृद्धि गरिरहेको छ । अहिले नेपालको आन्तरिक गतिविधि पनि पर्यटन विकासको अनुकुल देखिएबाट यसको आर्थिक महत्त्व झन् बढेको छ ।

पर्यटनको आर्थिक महत्त्वलाई दृष्टिगत गरी सन् १९६३ मा रोममा भएको अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन सम्मेलन, सन् १९८० को मनिला सम्मेलन लगायत पाटा PATA (Pacific Asia Travel Association), संयुक्त राष्ट्रसंघ, विश्व बैंक आदिले आर्थिक गतिविधिको सफल पक्ष भनी स्वीकारी पर्यटनको विस्तार र यसको विकासलाई प्राथमिकताको सूचीमा राखेका छन् । त्यसैगरी कुनै पनि राष्ट्रको विकासलाई औद्योगिकीकरणले विशेष भूमिका निर्वाह गरेको हुन्छ। यद्यपी पर्यटनलाई पनि एउटा उद्योगकै रूपमा हेरी पर्यटन सेवामुखी उद्योग भन्ने गरिन्छ । तर पनि कुनै देश वा स्थान विशेषमा भएको पर्यटन प्रवर्धन एवं विकासले त्यस क्षेत्रमा प्रयोग हुने अन्य वस्तुहरूको उत्पादन र उद्योग कलकारखानाहरूको वृद्धि समेत गराउँदछ। जस्तैः उपभोग्य उत्पादन, लत्ता कपडा उद्योग, होटेल, रेष्टुरा, लज र पर्यटकीय क्षेत्रमा आवश्यक पर्ने उत्पादनहरू, स्थानीय कलाका उपहार योग्य

वस्तु, क्युरियो एवं सजावटका सामान लगायत विभिन्न सामानहरू उत्पादन गर्ने राष्ट्रिय, अन्तर्राष्ट्रिय उद्योगधन्दा लगायत स्थानीय घरेलु उद्योग धन्दाहरूको वृद्धि गराउने काम पनि पर्यटनले गर्दछ ।

पर्यटन विकासका लागि नेपाल सरकारले उच्च प्राथमिकताका साथ नीति तथा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरेता पनि नेपालमा पर्यटनको सङ्ख्यामा खासै सुधार आउन सकेको छैन । सर्वप्रथम सरकारले बजेट विनियोजनमा यथेष्ट प्राथमिकता र महत्त्व दिएको देखिँदैन। यद्यपी यो सुधारोन्मुख छ । आर्थिक वर्ष २०७५/७६ को बजेट विनियोजनमा पर्यटन विकासका लागि जम्मा ५ अर्ब ९२ करोड मात्र छुट्याइएको छ। त्यसै कारणले गर्दा यस क्षेत्रको विकास न्यून रहेको भन्न सकिन्छ। हाम्रो प्राकृतिक, सामाजिक, भौगोलिक र साँस्कृतिक सम्भावनाको आधारमा यो सङ्ख्या ज्यादै न्यून हो। खासै भन्ने हो भने नेपाल आउने पर्यटकहरू मध्ये प्रशस्त खर्च गर्न सक्नेको सङ्ख्या पनि कम रहेको छ। धार्मिक, साँस्कृतिक उद्देश्यबाट आउने पर्यटनले अर्थतन्त्रमा खासै योगदान गर्न सक्दैनन्। पर्यटन क्षेत्रको आम्दानी पर्यटक आगमनसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित छ। नेपाल पर्यटन तथ्यांक, २०२१ अनुरूप कोभिड १९ का कारण २०२१ मा पर्यटक आगमन ३४.३ प्रतिशतले घटेसँगै पर्यटन क्षेत्रबाट हुने आम्दानी पनि गत वर्षको तुलनामा झण्डै ४६ प्रतिशतले घटेको देखिन्छ। सन् २०२१ मा, कुल विदेशी मुद्रा आय रू १३,५०१,१०० हजार थियो (लगभग १,१२,५०९ हजार अमेरिकी डलर) जुन गत वर्ष भन्दा घटेको पाईन्छ जस कारण पर्यटकको प्रति दिन व्यय पनि ४८ अमेरिकी डलरमा घटेको देखिन्छ।

पर्यटकीय सम्भावना मात्र भएर हुँदैन, त्यसका लागि व्यवस्थित र योजनाबद्ध क्रियाकलापहरू पनि आवश्यक रहन्छन् । नेपाल एक विकाशोन्मुख राष्ट्र भएका कारण पर्यटन क्षेत्रमा विशेष महत्त्व दिन सकिरहेको छैन । पर्यटकहरूको सङ्ख्या दिन प्रतिदिन न्यून हुनुको मुख्य कारण पूर्वाधार विकासमा कमी हो भने अर्को कारण सुरक्षाको कमीलाई पनि मान्न सकिन्छ किनभने विदेशी पर्यटकहरू ठगिने र लुटिने गर्दछन । यस्तो हुँदा विदेशमा नेपालको नराम्रो छवि बन्दछ र अरू पर्यटकहरू पनि नेपाल आउनबाट निरुत्साहित हुन्छन् । जबसम्म समुदाय र राज्यले उनीहरूको सुरक्षामा चासो दिँदैनन् तबसम्म पर्यटकहरू नेपाल आउन हिच्किचाउँछन् । अर्को कुरा अन्य पर्यटकहरूले भन्दा युरोपियन राष्ट्रका पर्यटकहरूले बढी खर्च गर्ने हुँदा नेपालको ती राष्ट्रसँग हवाई सम्झौता नभएकोले पर्याप्त पर्यटकहरू भित्र्याउन सकिएको छैन र पर्यटन क्षेत्रमा अपेक्षित सफलता हासिल गर्न सकिएको छैन । जसले गर्दा पर्यटन क्षेत्रमा ह्रास आएको छ । यस्ता चुनौतीपूर्ण समस्याहरूको समाधान गर्न विनियोजित रकम अपर्याप्त छ र यस समस्याको समाधानका लागि राज्यले पहल गर्नुपर्दछ भने सेवा क्षेत्रको विकासका लागि सुधारका नयाँ कदमहरू चाल्नु आवश्यक रहेको छ ।

राज्यले सर्वप्रथम पर्यटकको सुरक्षाको ग्यारेन्टी गर्नुपर्छ र नेपाललाई एक सुरक्षित पर्यटन गन्तव्यका रूपमा विकास गर्नुपर्छ । नेपालका पर्यटन गन्तव्य स्थलहरूको राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रियरूपमा प्रभावकारी प्रचारप्रसारको व्यवस्था गर्नुपर्छ । साथै विभिन्न सेवा सुविधाहरूको बन्दोवस्ती, यातायातको व्यवस्था, प्रभावकारी पर्यटक पथप्रदर्शकको व्यवस्था आदि कुरामा पनि पर्याप्त ध्यान दिनु अत्यावश्यक देखिन्छ र त्यसका लागि थप लगानी गर्नुपर्ने हुन्छ। पर्यटन विकासका लागि अब व्यापक प्रचारप्रसार, अन्तरक्षेत्रगत समन्वय, क्षमता विकास, दक्ष जनशक्तिको विकास, हवाई सम्पर्क विस्तार, सेवा सुविधाहरूको विकास, विस्तार तथा विविधीकरण आदि पक्षहरूमा तीव्र कदम चाल्नु आवश्यक देखिन्छ । यसका लागि सरकार, निजी क्षेत्र र समुदायको समन्वन्वयीत र एकिकृत प्रयासको खाँचो छ ।

पर्यटन उद्योग पूर्णरूपमा सेवामा आधारित व्यवसाय भएकाले अन्य उद्योग व्यवसायको तुलनामा यसको विकास र प्रवर्धन बढी चुनौतीपूर्ण हुनुका साथै संवेदनशील पनि छ। यसको कुनै एक पक्षमा आएको परिवर्तनले अर्को पक्षमा तुरुन्त असर पार्छ । यातायात व्यवसाय, हवाई उड्डयन, ट्राभल एजेन्सी, होटल व्यवसाय, पर्यटकीय स्थल लगायत पर्यटनसँग सम्बन्धित क्षेत्रहरूमध्ये कुनै एकमा असर पऱ्यो भने यसले पुरै पर्यटन उद्योगमै प्रत्यक्ष तथा अप्रत्यक्ष रूपमा असर पार्दछ। तर यसो भन्दैमा सन्तुलित रूपमा पर्यटन व्यवसायको व्यवस्थापन, विकास र प्रवर्धन गर्न नसकिने भने होइन। पर्यटन उद्योगको सन्तुलित विकास र व्यवस्थापनका लागि यस क्षेत्रका विज्ञहरूको सल्लाह र सुझाव अनुसार उपयोगी र प्रभावकारी कार्यक्रम तथा रणनीति तय गरी सरकारी र निजी क्षेत्र एकजुट भई दृढताका साथ पर्यटन क्षेत्रको विकास र प्रवर्धनमा अघि बढ्नु अत्यावश्यक बनेको छ। निश्चित रूपमा पर्यटन उद्योगको विकास र प्रवर्धनका लागि पर्यटनसँग सम्बन्धित व्यवसायिक क्षेत्रहरू र पर्यटकीय स्थलहरूको सुधार तथा विकास र प्रवर्धन गर्नुपर्छ तर यो मात्र पर्याप्त हुँदैन। आजको कडा प्रतिस्पर्धाको युगमा सम्बन्धित क्षेत्रको विकास र प्रर्वधनका साथै तिनीहरूको प्रचारप्रसार तथा बजार प्रवर्धन, गुणस्तरमा अभिवृद्धिको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । नेपाल जस्तो आर्थिक रूपले विपन्न र भौगोलिक रूपले विकट देशका लागि विश्वका अन्य विकसित र सम्पन्न देशहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्नु असहज हुनसक्छ । तर पर्यटकीय दृष्टिकोणले नेपाल प्राकृतिक रूपमै पूर्ण रहेको अर्थात् अतिरिक्त लगानीको आवश्यकता नपर्ने सानो मुलुक भएकोले र अर्थतन्त्र तथा जनसङ्ख्याका आधारमा दुई ठूला मुलुक भारत र चीनका बिचमा अवस्थित भएका कारण पनि नेपालका लागि पर्यटन बजार खोज्न टाढा पुग्नुपर्ने आवश्यकता पर्दैन ।

नेपाल सरकारको पन्ध्रौं योजनाले विश्व पर्यटन बजारमा नेपाललाई अग्रणी स्थानमा स्थापित गर्ने लक्ष्य राखी नेपाललाई एक आकर्षक, सुरक्षित र मनोरम पर्यटकीय गन्तव्य बनाउने सोच राखेको छ । पाँच वर्षे योजनाले पर्यटन क्षेत्रलाई अर्थतन्त्रको संवाहकको रूपमा विकास गर्न पर्यटकीय स्थल तथा उपजमा विविधीकरण ल्याउने, छिमेकी मुलुक तथा प्रमुख पर्यटन बजारमा व्यापक प्रचार-प्रसार र प्रवर्धन गर्ने, स्वदेशी तथा विदेशी लगानी प्रोत्साहित गर्दै सार्वजनिक-निजी-सहकारी

साझेदारीको अवधारणा अनुरूप आधुनिक पर्यटन पूर्वाधारको विकास, बजारीकरण र प्रवर्धन गर्ने, शिक्षा, स्वास्थ्य, खेलकुद जस्ता क्षेत्र समेटेर पर्यटन विकास गर्ने, पर्यटकीय उपजलाई मूल्य शृंखलामा आबद्ध गरी स्थानीय स्तरसम्म लाभ वितरण गर्ने नीति लिएको छ।

कर्णाली प्रदेशको प्रथम आवधिक योजनामा आन्तरिक, बाह्य तथा छिमेकी मुलुकका पर्यटकहरू आकर्षित गर्ने र बसाइ लम्ब्याउने तथा पर्यटकीय वस्तु तथा सेवाको विकास, विस्तार र विविधीकरण गर्दै रोजगारी र आयआर्जनको भरपर्दो र दिगो स्रोत बनाउने लक्ष्य तय गरेको छ । यी उद्देश्य पुरा गर्न पर्यटनसँग सम्बन्धित विभिन्न कार्यक्रमहरू अगाडि सार्दै थप रोजगारी सिर्जना गर्ने, ग्रार्हस्थ उत्पादन वृद्धि गर्ने र गुणस्तरीय पर्यटकको वृद्धि गर्ने अपेक्षा राखेको छ ।

अध्याय - ३ः दार्मा गाउँपालिकाका मुख्य पर्यटकीय सम्पदाहरू

३.१ दार्मा गाउँपालिकाको संक्षिप्त चिनारी

दार्मा गाउँपालिका कर्णाली प्रदेश अन्तर्गत साविकका ढाकाडाम, भल्चौर र दार्माकोट गा.वि.स गरी ३ वटा गा.वि.स लाई समावेश गरी स्थापना भएको स्थानीय तह हो ।यस गाउँपालिकाको पूर्वमा पश्चिम रुकुमको त्रिवेणी गाउँपालिका र सल्यान जिल्लाको वागचौर नगरपालिका, पश्चिममा सल्यान जिल्लाको कुमाख गाउँपालिका, उत्तरमा पश्चिम रुकुम र दक्षिणमा सल्यान जिल्लाको वागचौर नगरपालिका पर्दछन । राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को तथ्याङ्क अनुसार यहाँको कुल जनसङ्ख्या २०,१३९ रहेको छ भने जातजातीगत हिसाबले सबैभन्दा बढी ६५.२ प्रतिशत क्षेत्रीहरु रहेका छन् । यसैगरी दोस्रोमा विश्वकर्मा १९.६ प्रतिशत र तेस्रोमा ठकुरी ९.४ प्रतिशत रहेका छन् । तुलनात्मक रुपमा कमजोर शैक्षिक अवस्था, भौगोलिक विकटता, भौगोलिक रुपले कमजोर भू-बनावट, परम्परागत कृषि प्रणाली तथा पशुपालन आदि यहाँका प्रमुख चुनौतिहरुको रुपमा रहेका छन् । गाउँपालिकाको कुल क्षेत्रफल ८१.४५ वर्ग कि.मि. रहेको छ भने यहाँ जम्मा ६ वटा वडाहरु रहेका छन्। यो गाउँपालिका ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक र पुरातात्त्विक महत्त्व बोकेको क्षेत्र हो। यहाँका प्रमुख ऐतिहासिक, पर्यटकीय तथा धार्मिक स्थलहरुमा लक्ष्मीनारायण मन्दिर, सन्तोक वौद्ध गुम्बा, गोरखनाथ मन्दिर, शिवालय मन्दिर, कालिका मन्दिर, रन्जिका देवी मन्दिर, हरीकला देवी मन्दिर, शिव पार्वती मन्दिर, जनशिवालय मन्दिर, चण्डीमन्दिर, शिवालय मन्दिर, वुढा बराजु मन्दिर, होली मेलारैनादेवी मन्दिर, दर्लम महाकाली भगवती मन्दिर, दर्लम टाकुरा शिवालय, नवदुर्गा मन्दिर, भगेरस्थान मन्दिर, दरुङ शिवालय, गरनडाँडा शिवालय मन्दिर, भगवती मन्दिर, राम जानकी मन्दिर, सिद्ध गुफा मन्दिर लगायत रहेका छन् ।

गाउँपालिकाको आर्थिक क्षेत्रको अवस्था र सम्भावनालाई हेर्दा गाउँपालिकाको आम्दानीको प्रमुख स्रोत कृषि हो ।यहाँको करिब ६० प्रतिशत जनसङ्ख्या कृषिमा निर्भर रहेका छन । यहाँ विशेष गरि धान, मकै, गहुँ, कोदो उत्पादन हुन्छ भने तरकारी बालीमा आलु, मुला, साग लगायतको उत्पादन हुन्छ । यहाँ लगाइने फलफुल बालीमा सुन्तला, अम्बा, कागती, नासपाती आदि हुन । अदुवा, वेसार, कफि, मह, दुध जस्ता खाद्यान्नको यहाँबाट छिमेकी स्थानीय तह र बाहिरी जिल्लामा निर्यात हुने गरेको छ।गाउँपालिकाको आवधिक योजनामा प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार यहाँ कुल खेतीपाती भएको

क्षेत्र मध्ये ३७१.३६ हे मा सिँचाईको सुविधारहेको छ। जसमध्ये २७८.५२ हे. क्षेत्र बाह्रै महिना सिंचित क्षेत्र हो।

गाउँपालिकाले कृषि क्षेत्रलाई व्यवसायीकरण एवं आधुनिकीकरण गर्न नसक्नु, औद्योगिक प्रवर्द्धन तथा विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारको कमी, उद्योग-मैत्री वातावरणको अभाव, लगानीकर्ताको मनोबलमा गिरावट, अस्थिर राजनीतिक प्रणाली जस्ता कारणले कृषि तथा उद्योग क्षेत्रको विकास हुन सकेको छैन्। पर्यटन क्षेत्रमा प्रचुर सम्भावना हुँदाहुँदै पनि यस क्षेत्रको उचित विकास हुन नसक्दा राज्यले यथेष्ट लाभ लिन सकिरहेको छैन्।

३.१.१ भौगोलिक अवस्थिति

भौगोलिक हिसाबले गाउँपालिका २८°३०' देखि २८°५०' उत्तरी अक्षांश र ८२°३३' देखी ८२°५५' पूर्वी देशान्तरमा रहेको छ । यो गाउँपालिका समुन्द्र सतहबाट १०९७ मि. देखि २,४८७ मि. को उचाईसम्मको पहाडी भू-भागमा फैलिएर रहेको छ । यहाँको औषत तापक्रम २३.६१ रहेको छ भने बार्षिक औषत वर्षा १८२.६१ मि.लि. रहेको छ।

३.१.२ राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण

दार्मा गाउँपालिका कर्णाली प्रदेश अन्तर्गत साविकका ढाकाडाम, भल्चौर र दार्माकोट गा.वि.स.लाई समायोजन गरी स्थापना भएको हो ।यहाँको कुल क्षेत्रफल ८१.४५ वर्ग कि. मि. रहेको छ ।यस गाउँपालिकाको पूर्वमा पश्चिम रुकुमको त्रिवेणी गाउँपालिका र सल्यान जिल्लाको वागचौर नगरपालिका, पश्चिममा सल्यान जिल्लाको कुमाख गाउँपालिका, उत्तरमा पश्चिम रुकुम र दक्षिणमा सल्यान जिल्लाको वागचौर नगरपालिका पर्दछन् । गाउँपालिकाको राजनैतिक तथा प्रशासनिक संरचनाको थप विवरण तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ४: राजनैतिक तथा प्रशासनिक विवरण

वडा नं.	समावेश गाविस/नगरपालिका	जनसंख्या			क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी.)	प्रतिशत
		महिला	पुरुष	जम्मा		
१	दार्माकोट (१,३,७,८)	१३१२	११६३	२४७५	७.२७	८.९३
२	दार्माकोट (२,४,६,९)	१५१९	१४२५	२९४४	११.१	१३.६३
३	भल्चौर (१,३,४)	१५५१	१५२३	३०७४	१०.६९	१३.१२
४	भल्चौरे (२,५,९)	२०७४	२००४	४०७८	२०.३३	२४.९६
५	ढाकाडाम (१-४)	२०५३	१९२७	३९८०	१८.३४	२२.५२
६	ढाकाडाम (५-९)	१८७५	१७१३	३५८८	१३.७२	१६.८४
	जम्मा	१०३८४	९७५५	२०१३९	८१.४५	१००

स्रोतः राष्ट्रिय जनगणना २०७८

३.१.३ जनसाङ्ख्यिक विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ अनुसार गाउँपालिकाको कुल घरधुरी संख्या ४,२६४ रहेको छ। त्यसैगरी यहाँको कुल जनसङ्ख्या २०,१३९ रहेको छ, जस मध्ये पुरुषको सङ्ख्या ९,७५५ र महिलाको जनसङ्ख्या १०,३८४ रहेको छ । यस गाउँपालिकाको लैंगिक अनुपात ९३.९४ रहेको छ।

३.१.३.२ जातजाति समुह अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण

राष्ट्रिय जनगणना २०७८ को तथ्याङ्क अनुसार यस गाउँपालिकामा ६५.२ प्रतिशत क्षेत्री जातीहरुको बसोवास रहेको छ भने १९.६ प्रतिशत विश्वकर्मा र ९.४ प्रतिशत ठकुरी जातिको बसोबास रहेको छ। यसका अलावा यहाँ परियार, ब्राम्हण, मगर, घर्ती, मिजार, सुनुवार लगायतका जातजातिको बसोबास रहेको छ ।पालिकाको जातजातीगत वडागत थप विवरण तलको तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

तालिका नं. ५: जातजाति अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण

जातजाति	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
क्षेत्री	६३२२	६८१०	१३१३२	६५.२१
ब्राम्हण	१२८	१२७	२५५	१.२७
मगर	७५	१०५	१८०	०.८९
विश्वकर्मा	१९३८	२०११	३९४९	१९.६१
गुरुङ	३	८	११	०.०५
परियार	२०७	२३०	४३७	२.१७
ठकुरी	९३६	९६१	१८९७	९.४२
मिजार	९६	८९	१८५	०.९२
घर्ती	७	६	१३	०.०६
सुनुवार	२६	१९	४५	०.२२
अन्य	१७	१८	३५	०.१७
जम्मा	९७५५	१०३८४	२०१३९	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना २०७८

३.१.३.३ मातृभाषाको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

तालिका नं. ६: मातृभाषाको आधारमा जनसङ्ख्याको विवरण

मातृभाषा	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
नेपाली	९७४४	१०३७३	२०११७	९९.८९
मगर	८	९	१७	०.०८
अन्य	३	२	५	०.०२
जम्मा	९७५५	१०३८४	२०१३९	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

यस गाउँपालिकामा बोलिने प्रमुख मातृभाषा नेपाली हो। राष्ट्रिय जनगणना,२०७८ का अनुसार गाउँपालिकामा ९९.९ प्रतिशत जनसङ्ख्याले प्रमुख बोलिचालीको भाषाको रुपमा नेपाली भाषाको प्रयोग गर्ने गरेका छन् ।भने नगण्य ले मगर भाषा बोल्ने गर्छन जसको विवरण तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

३.१.३.४ धर्म अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण

धार्मिक दृष्टिकोणले यस गाउँपालिकामा हिन्दु तथा क्रिश्चियन धर्मको बाहुल्यता रहेको छ । क्षेत्री जातिहरुको बाहुल्यता रहेको यहाँ कुल घरधुरी सङ्ख्या मध्ये ९८.९ प्रतिशतले हिन्दु धर्ममा आस्था राख्ने गरेका छन् भने १.०९ प्रतिशतले क्रिश्चियन धर्ममा आस्था राख्ने गरेका छन् । धर्म अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण तलको तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका नं. ७: धर्म अनुसार जनसङ्ख्याको विवरण

धर्म	पुरुष	महिला	जम्मा	प्रतिशत
हिन्दु	९६४५	१०२७२	१९९१७	९८.९०
बौद्ध	०	१	१	०.००
ईस्लाम	०	०	०	०.००
किराँत	०	०	०	०.००
क्रिश्चियन	११०	११०	२२०	१.०९
प्रकृती	०	१	१	०.००
जम्मा	९७५५	१०३८४	२०१३९	१००

स्रोत: राष्ट्रिय जनगणना, २०७८

३.२ गाँउपालिकाको भू-उपयोग अवस्था

दार्मा गाउँपालिकाको विद्यमान भू-उपयोग हेर्दा यस गाउँपालिकाको कुल भू-भाग मध्ये सबैभन्दा बढी अर्थात ५१.६८ प्रतिशत खेतीयोग्य जमिनले ओगटेको छ। त्यस्तै गरी वन क्षेत्रले ४३.१६ प्रतिशत, आवास क्षेत्रले ३.१० प्रतिशत क्षेत्र ओगटेको छ।

गाउँपालिकामा माटोको बनावट, खेतीयोग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, वस्तीयोग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययनको आधारमा स्थानीयहरुको आर्थिक हैसीयत वृद्धि गर्न र वातावरणमा प्रतिकुल असर पर्न नदिन उत्पादन प्रणाली तथा नीतिहरु अवलम्बन गर्न सकिन्छ । यस विषयमा विस्तृत अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ । भू-उपयोगको विस्तृत विवरण तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ८: भू-उपयोग विवरण

क्र.स	भू-उपयोग क्षेत्रहरु	क्षेत्रफल (वर्ग कि.मी)	प्रतिशत%
१	कृषि क्षेत्र	४२.१	५१.६८
२	व्यावसायिक क्षेत्र	०.०४	०.०५
३	वन क्षेत्र	३५.१	४३.१६
४	नदि खोला,तथा सिमसार क्षेत्र	०.३	०.३६
५	सार्बजनिक क्षेत्र	१.३४	१.६५
६	आवासीय क्षेत्र	२.५३	३.१०
	जम्मा	८१.४६	१००

स्रोत: GIS तथ्याङ्कमा आधारित

३.३ मुख्य पर्यटकीय क्षेत्रहरू, वर्तमान अवस्था र सम्भावना

दार्मा गाउँपालिका प्राकृतिक हिसाबले रमणीय तथा साँस्कृतिक हिसाबले ज्यादै महत्त्वपूर्ण रहेको छ।यसका साथै गाउँपालिका ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक र पुरातात्त्विक हिसाबले पर्यटकीय सम्भावना बोकेको क्षेत्र हो।पर्यटन वैदेशिक मुद्रा आर्जनको प्रमुख क्षेत्र हो। नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारको पञ्चवर्षीय योजना एवं वार्षिक योजनामा पर्यटन विकास गर्ने प्रमुख लक्ष्य राखिएको छ। यसै अनुसार नेपाल भ्रमण वर्ष भ्रमण दशक जस्ता प्याकेजको घोषणा गरिएको छ।प्रकृति, संस्कृति र साहसिक भ्रमण तथा खेलको अनुपम संगमको रूपमा अवस्थित यस क्षेत्रमा आन्तरिक र बाह्य पर्यटकलाई उत्तिकै रूपमा आकर्षित गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ। उपलब्ध स्रोतको प्रभावकारी परिचालन र प्रवर्द्धन मार्फत आर्थिक गतिविधि विस्तारको लागि पर्यटन क्षेत्र महत्वपूर्ण आधारको रूपमा विकास हुँदै गइरहेको छ। यस गाउँपालिकामा रहेका जैविक, भौगोलिक, प्राकृतिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, ऐतिहासिक र धार्मिक विविधताले पर्यटन विकासमा महत्वपूर्ण योगदान गर्नेछन्। यहाँ रहेका पर्यटकीय गन्तव्यको विकास गरि पर्यटनप्रवर्द्धनको माध्यमबाट रोजगारीका अवसरमा वृद्धि गरि गरिबी न्यूनीकरण गर्दै जनताको जीवनस्तरमा सुधारगर्नु आवश्यक छ। पर्यटनक्षेत्रलाई समृद्धिको मुख्य सम्वाहक मानेको हुँदा पर्यटन क्षेत्रको दिगो विकास र व्यवस्थापन मार्फत् अर्थतन्त्रको आधारशीला तयार पार्न यस क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ।सबै तहका सरकार र निजी क्षेत्रको सहभागितालाई दिगो, सघन र उत्थानशील बनाउँदै आतिथ्य सेवाबाट आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक विकासतर्फ उन्मुख हुनु नै उपयुक्त देखिन्छ।

यहाँ लक्ष्मीनारायण मन्दिर, सन्तोक वौद्ध गुम्वा, गोरखनाथ मन्दिर, शिवालय मन्दिर, कालिका मन्दिर, रन्जिका देवी मन्दिर, हरीकला देवी मन्दिर, शिव पार्वती मन्दिर, जनशिवालय मन्दिर, चण्डीमन्दिर, शिवालय मन्दिर, वुढा बराजू मन्दिर, होली मेलारैनादेवी मन्दिर, दर्लम महाकाली भगवती मन्दिर,

दर्लम टाकुरा शिवालय, नवदुर्गा मन्दिर, भगेरस्थान मन्दिर, दरुङ शिवालय, गरनडाँडा शिवालय मन्दिर, भगवती मन्दिर, राम जानकी मन्दिर, सिद्ध गुफा मन्दिर, कालिका मन्दिर, अन्नपूर्णेश्वर (ऋषिकेश्वर) महादेव मन्दिर, शिवासन मन्दिर, सिद्धबाबा मन्दिर, दुर्गा मन्दिर, कालिका विन्दबासिनी मन्दिर लगायतका धार्मिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरु रहेका छन् ।यसका अलावा यहाँका सुन्दर नदी, पोखरी, मनोरम प्राकृतिक स्थल र स्थानीय जातीहरुको परम्परागत कला र सँस्कृतिहरुले पर्यटकहरुलाई आकर्षण गर्दछ । ग्रामिण पर्यटन, पर्यापर्यटन, साहसिक पर्यटन, ट्रेकिङ ट्रेल, भिलेज वाक, दृश्यावलोकन, शान्त वातावरण आदिले पर्यटकहरुलाई आकर्षित गर्नसक्ने देखिन्छ। गाउँपालिकामा रहेका महत्त्वपूर्ण पर्यटकीय, ऐतिहासिक, प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, तथा मानव निर्मित सम्पदाहरुको बारेमा अध्ययन, अनुसन्धान, प्रत्यक्ष अवलोकन भ्रमण तथा गाउँपालिकाका जनप्रतिनिधिहरु र स्थानीय बासिन्दासँगको छलफल र अन्तरकृया मार्फत निम्न सम्पदाहरु र स्थानहरुलाई पर्यटकीय आकर्षणको केन्द्रको रुपमा विकास गरी पर्यटन विकास गर्न सकिने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

३.३.१ ऐतिहासिक सम्पदाहरू

इतिहास हरेक देश र क्षेत्रका धरोहर हुन् । ऐतिहासिक सम्पदाले कुनै पनि स्थानको रहन सहन र कला सँस्कृति झल्काउँछ। दार्मा गाउँपालिकामा अवस्थित विभिन्न ऐतिहासिक सम्पदाहरुले पनि यस क्षेत्रको विगतको सभ्यता र सँस्कृति उजागर गर्दछन् ।

सांस्कृतिक तथा पुरातात्विक महत्वका क्षेत्रहरू

- विभिन्न ऐतिहासिक तथा धार्मिक स्थल, भवन, स्तम्भ लगायतका स्थलहरु
- ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक क्षेत्र
- विभिन्न समुदायले धार्मिक, सांस्कृति वा परम्परागत रुपमा पूजा, अर्चना वा उपासना गर्ने स्थल

मालिका पर्यटकिय क्षेत्र

प्राकृतिक रुपमा सुन्दर र रमणीय क्षेत्र दार्मा गाउँपालिकाको वडा न. ४ को पश्चिमी सिरानमा मालिका मन्दिर रहेको छ । समुन्द्र सतहदेखि १८३३ मिटरको उचाइमा रहेको, चौतर्फी हिमालको सुन्दर दृश्यअवलोकन गर्न सकिने, मनोरम हरियाली वन क्षेत्र, समतल पहाडको आकर्षक क्षेत्र, रङ्गीचङ्गी फुलै फुलको बगानको विचमा यो मन्दिर क्षेत्र रहेको छ । मन्दिरसँगै रहेको सुन्दर पोखरीले यस क्षेत्रमा आउने पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्दछ । यस मन्दिरमा भक्तको मनोकामना पुरा हुने जनविश्वास रहेको छ ।विकट भौगोलिक अवस्थाका कारण यातायातको सहज पहुँच पुग्न नसकेको यस क्षेत्रमा खानेपानी र विद्युत सुविधा विस्तार गरी होमस्टेहरु सञ्चालन गर्न सकिने प्रसस्त सम्भावना रहेको छ भने अर्कातर्फ ट्रेकिङ रुट विस्तार गरि पर्यटकहरुको आगमनदर बढाउन सकिने सम्भावना रहेको छ ।

मयुर नाँच

मयुर नाँच दार्मा गाउँपालिका लगायत सल्यान जिल्लाको संस्कृतिक महत्व झल्काउने लोकप्रिय र प्रसिद्ध नाँच हो । यो नाँचमा महिला/पुरुष दुवैले संगैसगै र छुट्टाछुट्टै गरि २ प्रकारले नाच्ने गर्दछन । मयुरको प्वाँखबाट वनेको गर्रा लगाएर नाचिने यो नाँचमा वाद्यवादनका तालमा इसारा र लाठीको ताल मिलाएर नाँच्ने गरिन्छ । समय सँगै परिवर्तन भएर हाल यो नाँचनाँच्ने समयमा एकै प्रकारको कपडा पनि लगाउन सुरु गरिएको छ । पुरुषहरुले दौरा, सुरुवाल तथा महिलाहरुले चोली पटुकी र लुङ्गी लगाएर नाँच्ने चलन रहेको यो नाँच विशेष गरी मेला (जात्रा) चाडपर्व र शुभकार्यको समयमा नाँच्ने गरिन्छ । यो नाचलाई गर्रानृत्य पनि भन्ने गरिन्छ । यो नाँचलाई धार्मीक युद्धको समयमा देविदेवताले दानवहरुको विचमा लडाईको वेला सिकाईएको भन्ने भनाई रहेको छ। यसका अलावा लहरे नाँच, पैसरी नाँच, घामे नाच लगायतहरु यहाँका चर्चित नाचहरु हुन्।

ब्रम्हाथान मन्दिर

दार्मा गाँउपालिका वडा न. ५ मा अवस्थित यो धार्मिक आस्था बोकेको मन्दिर हो ।हाल संरक्षण र सम्वर्द्धनको पर्खाइमा रहेको यो मन्दिर ५०० वर्ष अघि स्थापना भएको अनुमान गरिएको छ ।ब्रम्हाथान मन्दिरसम्म पुग्न यातायातको सुविधा नभएकाले यातायात सुविधा विस्तार गर्नु अत्यन्त जरुरी रहेको छ ।

पाँजाकोट दरबार क्षेत्र

पाँजाकोट दरबार क्षेत्र दार्मा गाँउपालिकाको वडा न २ मा पर्दछ भने यसलाई राजा वसेको स्थानले चिन्ने गरिन्छ। यहाँ सम्म पुग्नका लागि सहज यातायात सुविधाको अभाव छ । यो दरवार २०० वर्ष पुरानो रहेको र अहिले जिर्ण अवस्थामा रहेको छ । पाँजाकोटमा वर्षको एकपटक मेला (जात्रा) लाग्ने गर्दछ । यस क्षेत्रको नजिकै दरबार भित्रका व्यक्तिहरू मनोरञ्जनका लागि जाने र बस्ने गरेको इतिहास बोकेको सुन्दर पुरानीकोट पार्क पनि रहेको छ । दरवार क्षेत्रसँगै पुरानीकोट

पार्कलाई पनि संरक्षण गर्न गाँउपालिकाले यथासक्य पहल गर्न जरुरी रहेको छ। यसका साथै पाजाकोट क्षेत्रमा होमेस्टे संचालन, होटेलहरुको व्यवस्थापन, खानेपानी र बाटोको सुविधा विस्तार गर्न सके आन्तरिक र वाह्य पर्यटनको लागी रोजाईको क्षेत्र पर्न सक्ने सम्भावना रहेको छ।

माइ भगवती मन्दिर

गाँउपालिकाको वडा न १ मा रहेको माइ भगवती मन्दिर धार्मिक रुपमा परिचीत रहेको छ। २५०० वर्ष अघिको धार्मिक आस्था बोकेको यस मन्दिरमा पुजाआजा गर्नाले मागेका कुराहरु पुरा हुने जनविश्वास रहेको छ । मन्दिर वरपर रहेको रमणिय प्राकृतिक दृष्यले जो कोहीको मनै लोभ्याउने गर्दछ ।

पालु बराजु मन्दिर

गाँउपालिकाको वडा नं. १ मा रहेको पालु बराजु मन्दिर धार्मिक महत्व बोकेको वर्षौं पुरानो मन्दिर हो । यो मन्दिरमा विष्णु भगवानको पुजाआजा गर्ने गरिन्छ । हरेक वर्षको बैशाख र मंसिर महिनामा यहाँ भक्तजनहरूको घुइँचो लाग्ने गर्छ ।

लहरे नाँच

गाउपालिकामा लोकप्रिय रहेको यो नाच पुरुषहरुले नाच्ने गर्दछन । लहरै लागेर गोलो घेरामा नाच्ने भएकाले यसलाई लहरेनाँच भनिएको हो । यसमा मादलको तालमा नाच्ने गरिन्छ यसमा विशेषगरी युवाहरुले भन्दा पाका मानिसहरुले दौरा शुरुवालमा सजिएर नाच्ने गरेको र युवाहरु पनि यो नाचमा समलग्न भई नाच्ने गरेको छन्। यो नाँच पनि मेला (जात्रा), महोत्सव, पर्वहरुमा, दशै, तिहार नाच्ने/देखाउने गरिन्छ ।

सिङ्गारु नाँच

नेपालको पश्चिम भेगमा विशेष गरी सल्यान जिल्लामा एकदमै लोकप्रिय रहेको यो नाँचमा केटाहरुले सारी लगाएर (महिलाको पोसाक) लगाएर नाच्ने गर्दछन । यसमा महिलाहरुको कुनैपनी संलग्नता रहदैन भने पुरुषहरुले नै गीत गाँउने र मादल र बाँसुरीको तालमा नाँच्ने गरिन्छ । यो नाँच मेला, महोत्सव, चाडपर्वहरुमा लोकप्रिय नाँचको रुपमा रहेको छ।

झ्याउरे नाँच

झ्याउरे नाँचमा केटाकेटी, केटाकेटा, केटीकेटी भएर नाच्ने गर्दछन भने विशेष गरेर विहे, पुजा, मेला, महोत्सव लगायतका अवसरमा यो नाँच नाच्ने गरिन्छ । मादलको ताल र बाँसुरीको धुन सँगै ताल मिलाएर घुमेर हाउभाउमा र दोहोरी वनाएर नाच्ने चलन रहेको छ ।

३.३.३ प्राकृतिक सम्पदाहरू

यो गाउँपालिका भित्र विभिन्न स्थानमा भएका पर्यटकीय क्षेत्रहरुको विकास गर्न सकिएमा पर्यटनबाट पनि रोजगारी बृद्धि गर्न सकिन्छ। गाउँपालिकाका विभिन्न भौगोलिक क्षेत्रमा फैलिएर रहेका नदी नाला, ताल, खोलाहरु तथा अन्य जल सम्पदाहरुले विभिन्न किसिमका जलचर, चरा, माछा, उभयचर, सरीसृप तथा स्थल जनावरहरुलाई बासस्थान तथा पर्यावरणीय प्रणालीको अभिन्न अंगको रुपमा आश्रय दिइरहेको पाइन्छ। जंगलहरुमा पाइने विभिन्न वनस्पती, चराचुरुङ्गी तथा वन्य जन्तुहरु पर्यटन विकासका थप सहयोगी सम्पदाहरु हुन् । वन, वनस्पति, बन्यजन्तु, जैविक विविधता र जलाधार व्यवस्थापनलाई समेट्ने यो क्षेत्र प्रत्यक्ष रुपमा पर्यापर्यटन, जलविद्युत, कृषि, पशुपालन, स्वच्छ पर्यावरण र वन तथा जडिबुटीमा आधारित पर्यटनको विस्तार र समृद्धिका आधार हुन् भने स्वच्छ पर्यावरण, हरियाली, जैविक विविधता, प्राकृतिक रमणीयता, समुन्नत जलाधार, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापनमा महिला, आदिवासी तथा स्थानीय समुदायको सहभागिता एवम् पहुँच र लाभको निष्पक्ष र न्यायोचित वितरण सुखी नेपालीका महत्त्वपूर्ण सूचक हुन् । नेपालमा उपलब्ध वनस्पति स्रोत तथा जडिबुटीको अध्ययन, अनुसन्धान, अभिलेखीकरण तथा दर्ता र गुण पहिचान गर्दै मुलुकभित्र नै मूल्य अभिवृद्धि गरी तुलनात्मक लाभ लिन सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ। वन तथा जल सम्पदा जैविक विविधताको भण्डार मात्र होइन मानव, जिवजन्तु लगायत समग्र पर्यावरणीय सन्तुलनको आधार पनि हुन् । यी सम्पदाहरु कृषि, उर्जा, जल तथा उद्योग धन्दाको लागि कच्चा पदार्थको स्रोत, बहुसङ्ख्यक जनसङ्ख्याको जीविकाको आधार र पर्यटकीय हिसाबले मनोरञ्जनको माध्यम पनि

हुन् । यहाँ सल्ला, गुराँस लगायत शमशितोष्ण क्षेत्रमा पाइने प्राय सबै प्रकारका बोट विरुवाहरु पाइन्छन् । चितुवा, राते, घोरल, बदेल, कालिज, स्याल, बाँदर, सारा, दुम्सी, खरायो जस्ता वन्यजन्तुहरू यहाँका अमूल्य गहना हुन् ।

३.५.१ सबल पक्षहरू

१. **पर्यटन स्रोत र सम्पदाहरूको सशक्त संयोजनको अवस्था :** दार्मा गाउँपालिका प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक, ऐतिहासिक हिसाबले धनी हुनुका साथै जलसम्पदाको कारणले पर्यटनको सम्भावना पनि प्रचुर भएको स्थान हो । सेताम्मे हिमाल, जलाधर क्षेत्र, नदी, सामुदायिक वन, सार्वजनिक तथा निजी तवरमा लगाइएका बगैंचा तथा हरित क्षेत्र यहाँको मुख्य प्राकृतिक सम्पदाहरु हुन् । यहाँ पर्यटकले पदयात्रा, दृश्य अवलोकन, ध्यान लगायतका विभिन्न क्रियाकलापहरू गर्न सक्छन्।

२. **पर्यटन बजारको सम्भावना :** नेपालको उत्तर र दक्षिणतर्फ ठूलो जनसङ्ख्या र पर्यटन बजारको सम्भावना भएका दुई मुलुकहरू चीन र भारत रहेका छन् । साथै अन्य छिमेकी मुलुकबाट पनि धेरै पर्यटकहरू विभिन्न पर्यटकीय गतिविधिका लागि नेपाल आउने कारण यहाँ राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटन बजारको समेत सम्भावना अत्यधिक छ ।

   गाँउपालिकालाई पर्यटनको हव वनाउन यहाँका मठ—मन्दिर, खोला नाला, झरना, जंगल, ऐतिहासिक क्षेत्रहरुको प्रवर्द्धन गर्न जरुरी छ । यहाँ पाइने विभिन्न प्रकारका जडिबुटी, रैथाने प्रकारको अर्गानीक खाना, चारैतिर हिमालको सुन्दर दृश्य अवलोकन गर्न सकिने स्थानहरुको भरपुर सदुपयोग गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । यहाँको प्राकृतिक सौन्दर्यता सँगै पैदलयात्रा, बन्जि जम्पिङ, हर्स राइडिङ लगायतका साहसिक खेलहरु संचालन गर्न सकिने धेरै स्थलहरु रहेका छन् । यसका साथै यो गाउँपालिकाले अदुवा, वेसार, टिमुर, मुला, लगायतका कृषि उपजहरुमामा राष्ट्रिय रुपमानै परिचय पाइसकेको हुँदा उत्पादनको बजारीकरण सँगै कृषि पर्यटन प्रवर्द्धन मार्फत आर्थिक सम्बृद्धि हाँसिल गर्न सकिन्छ ।

३. **यातायातको सम्पर्कले जोडिँदै :** दार्मा गाउँपालिका सडकमार्गबाट काठमाडौं, बुटवल, दाङ नेपालगञ्ज लगायत अन्य स्थानसँग समेत जोडिएको छ । सल्यान जिल्ला सदरमुकाम सम्म काठमाडौंदेखि नियमित सवारीका साधन चल्नु, कच्ची तथा कालोपत्रे समेत भएको सडकको पहुँच राष्ट्रिय राजमार्ग प्रणालीमा हुनु र दाङ जिल्लाको सदरमुकाम तुलसीपुर सँगको निकटताले यहाँको पर्यटन विकासलाई गति थप्ने निश्चित छ । भौगोलिक हिसाबले यो गाउँपालिका

पहाडी क्षेत्रमा भएको हुनाले सडक तथा यातायात विस्तारका लागि त्यति सहज भने पक्कै छैन ।

४. **धार्मिक, साँस्कृतिक र जलसम्पदामा आधारित पर्यटकीय क्रियाकलापहरूको व्यापक सम्भावना भएको :**

गाउँपालिकामा सबैभन्दा हिन्दु धर्मावलम्वीहरुको बाहुल्यता रहेको छ भने थोरै सङ्ख्यामा बौद्ध धर्मावलम्बीहरू पनि रहेका छन् । यहाँ अधिकाशं क्षेत्री जातिका मानिसहरु रहेका छन् । यहाँ पुरानीकोट पार्क, पाँजाकोट संरक्षण क्षेत्र, चिप्ले गुफा,बझावाङ पर्यटकिय क्षेत्र जस्ता प्राकृतिक तथा धार्मिक सम्पदाहरु रहेका छन् । यी सबै कारणले यो गाउँपालिका प्राकृतिक र साँस्कृतिक पर्यटनको लागि उपयुक्त छ ।

५. **राजधानी काठमाडौंसँगको सम्पर्क:** जिल्ला सदरमुकाम देखि नियमित रुपमा काठमाडौबाट यातायातका साधन छुट्ने भएकोले काठमाडौं आएका पर्यटकहरुलाइ यस गाउँपालिकामा भित्र्याउन सक्ने सम्भावना देखिन्छ ।

३.५.२ कमजोर पक्षहरू

१. **कमजोर तथा अपर्याप्त विकास निर्माण तथा पर्यटन पूर्वाधारहरू :** प्रशस्त प्राकृतिक स्रोत साधनहरू भैइकन पनि विगतमा केन्द्रिकृत राज्य प्रणालीको आँखा नपरेका कारणले यो गाउँपालिका र समग्र जिल्लामा नै भौतिक, यातायात र पर्यटन लगायतका विकास पूर्वाधारहरूको कमी पाइन्छ । यथेष्ट लगानी योग्य पूँजीको कमी पनि अर्को कमजोर पक्ष छ ।

२. **प्राकृतिक र पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचारप्रसार, प्रभावकारी प्रवर्धन र बजारीकरणमा कमी:** पूर्वाधारहरूको विकासको कमी र भएका प्राकृतिक, जैविक र पर्यटकीय स्थलहरूको समेत यथेष्ट प्रचारप्रसार, प्रवर्धन र विकास हुन नसक्नु यहाँको अर्को कमजोर पक्ष हो ।

३. **कमजोर पर्यटन सूचना:** वास्तवमा कुनै स्थानको विकासमा सूचनाको महत्त्वलाई नजरअन्दाज गर्नै सकिंदैन । दार्मा गाउँपालिकामा प्रशस्त पर्यटकीय सम्पदा र स्थलहरू भए पनि पर्यटकीय गतिविधिहरूको बारेमा सूचना केन्द्रको कुनै व्यवस्था गरिएको छैन । यो यस गाउँपालिकाको अर्को कमजोर पक्ष हो ।

४. **बजार अनुसन्धान र बजारको सूचनाको कमी:** नेपालमा विकास योजना लगायतका गतिविधिहरू यथेष्ट वैज्ञानिक अनुसन्धान र बजारको सम्भावनाको खोजी बिना नै सञ्चालन गरिन्छन्।

त्यसकारण ती विकास योजनाहरू दिगो हुँदैनन् र तिनीहरूबाट अपेक्षित प्रतिफल पनि प्राप्त गर्न सकिँदैन । यस गाउँपालिका पनि यो कमजोरीबाट अछुतो छैन। यो गाउँपालिकामा पनि प्राकृतिक, जैविक तथा पर्यटकीय सम्भावनाहरूको बारेमा वैज्ञानिक अनुसन्धान र खोज गरी त्यसै अनुसारका विकास योजनाहरू तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गरेको पाइँदैन।

५. **पर्यटन विकासको लागि अन्तरपालिका स्तरमा कमजोर संस्थागत सञ्जाल र सम्बन्धहरू:** विकासका पूर्वाधारहरू र सम्भावनाहरू मात्र भएर हुँदैन, ती सम्भावनाहरूको विकासका लागि सामूहिक प्रयत्न गर्नुपर्ने हुन्छ । पर्यटकीय गतिविधि र विकास त झन् एउटा गाउँपालिका र क्षेत्रले मात्रै गर्न सक्दैनन् । गाउँपालिकामा हालसम्म पनि पूर्वाधार विकास निर्माण तथा पर्यटकीय विकासका लागि अन्य गाउँपालिका, तथा क्षेत्रसँग समन्वय र सहकार्य गरी कार्यआरम्भ गरेको पाइँदैन । यसले यो क्षेत्रको विकास, प्रचारप्रसार र प्रवर्धनमा बाधा सिर्जना गरेको छ ।

६. **स्थानीय समुदायमा पर्यटन सम्बन्धी जनचेतनाको अभाव** : अशिक्षा, गरिबी, पुराना मान्यता, पेसा व्यवसाय र जनचेतनामा कमीका कारण स्थानीय समुदायमा अझैपनि पर्यटन व्यवसाय एउटा राम्रो व्यवसाय हो र यसबाट पनि आयआर्जन गर्न सकिन्छ भन्ने ज्ञानको कमी पाइन्छ । जसका कारण पर्यटन व्यवसायले अपेक्षित सफलता हासिल गर्न सकेको छैन ।

७. **पर्यटकीय स्थलहरूमा यातायात सुविधाको अभाव** : यातायातको विकास बिना पर्यटकीय विकासको कल्पना पनि गर्न सकिँदैन । यथेष्ट पूँजी अभाव, दक्ष जनशक्तिको अभाव, वैज्ञानिक विकास योजना र दूरदर्शितामा कमीका कारणले यातायातको पर्याप्त विकास हुन सकेको छैन। भएका पूर्वाधारहरू पनि अवैज्ञानिक र बिना योजना बनेका कारण ती योजनाहरू दिगो छैनन् । पहाडी भू धरातलका कारण पर्याप्त मात्रामा सडक संजाल विस्तार हुन सकेका छैनन् र भएका अधिकांश सडकहरू कच्ची अवस्थामा रहेका छन् ।

८. **पर्यटन व्यवसायसँग सम्बद्ध दक्ष जनशक्तिको कमी** : गाउँपालिकामा पर्यटक पथप्रदर्शक, दोभाषे, भरिया, सहयोगी लगायतका दक्ष जनशक्तिको अभाव छ । पर्यटकीय गतिविधि र पर्यटकसँग सम्बन्धित विभिन्न व्यवसायहरू जस्तैः होटल, रेष्टुरेन्ट, पसल, क्युरियो आदि सञ्चालन गर्न पनि दक्ष जनशक्तिको अभाव छ जसले गर्दा समग्र पर्यटन व्यवसाय नै फस्टाउन सकेको छैन ।

९. **स्थानीय उपजहरूको उत्पादन नहुनु** : आधुनिकताको विकाससँगै मानिसहरू शहरी क्षेत्र तथा सुविधायुक्त स्थानमा बसाइसराई गर्छन् । साथै कला, सँस्कृति, परम्परा, चालचलन र खानपान

आदिको विश्वव्यापीकरण भई स्थानीय कला, सँस्कृति, परम्परा, चालचलन, रहनसहन र खानपान आदिमा नकारात्मक असर पर्छ । हाल यस क्षेत्रका अधिकांश युवाहरू रोजगारीका सिलसिलामा विदेश पलायन भइरहेका छन् । फलस्वरूप गाउँका उर्वर भूभागहरू बाँझो भएका छन् र स्थानीय उपजहरूको उत्पादनमा कमी आएको छ। खेतीयोग्य जमिन बाँझो हुनु एउटा चुनौतिको रूपमा रहेको छ । स्थानीय रैथाने उपजहरूको उत्पादनमार्फत् पर्यटकलाई आकर्षित गरी स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा वृद्धि गर्न सकिन्छ । तर युवाहरूको विदेश पलायन र राज्यको प्रभावकारी योजना र प्रयत्नको अभावमा स्थानीय उत्पादनहरूमा कमी आइरहेको छ ।

१०. **पूर्वाधार निर्माणका लागि पर्याप्त पूँजीको कमी :** नेपाल अल्प विकसित देश हो । यहाँ व्यापार र उद्यमशीलताको दर एकदमै न्यून छ । यसका विविध कारणमध्ये लगानीयोग्य पूँजीको अभाव प्रमुख हो । साथै राजनैतिक अस्थिरता र द्वन्द्वका कारण वैदेशिक लगानीलाई आकर्षित गर्ने वातावरण पनि तयार हुन सकेको छैन । फलस्वरूप यथेष्ट पूँजीको परिचालन गरी द्रुत विकास गर्न सकिएको छैन ।

१२. **उद्यमशीलताको कमी :** पूँजीको पर्याप्त विकास नहुनु, ज्ञान, सीप र दक्षता पनि न्यून हुनु, बजारीकरणको अभाव हुनु, निर्वाहमुखी जीवनशैली हुनु आदि कारणले स्थानीय तहमा उद्यमशीलताको विकास हुन सकेको छैन । साथै राज्य र सरकारले पनि उद्यमशीलतालाई प्रोत्साहित गरी आर्थिक विकास गर्ने विषयलाई प्राथमिकतामा नराख्नु र सोही अनुसारको नीतिगत व्यवस्था पनि नगरेका कारणले यो गाउँपालिकामा उद्यमशीलताको विकास हुन सकेको छैन । यो अर्को कमजोर पक्ष हो ।

३.५.३ अवसरहरू

१. **प्राकृतिक, धार्मिक, साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक महत्त्वका प्रसिद्ध स्थलहरू (हिन्दु, बौद्ध, धर्मसँग सम्बन्धित) रहेका कारण पर्यटनको गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिने :** कुनै पनि व्यक्ति एक स्थानबाट अर्को स्थानमा यात्रा गर्नुका निश्चित उद्देश्यहरू हुन्छन् र सोही अनुसारका पर्यटकीय गन्तव्यहरू पनि हुन्छन् । कुनै व्यक्ति धार्मिक विश्वासका आधारमा यात्रा गर्छ भने कुनै जागिर र व्यवसायको सिलसिलामा एक स्थानबाट अर्को स्थानमा यात्रा गर्दछन् । यहाँ रहेका धार्मिक स्थल, नदीनाला र ताल तलैयाका कारणले यो क्षेत्र अत्यन्तै रमणीय र सुरम्य छ । साथै यो क्षेत्र धार्मिक, साँस्कृतिक र जैविक रूपले धनी छ । यहाँ विभिन्न प्रकारका वन्यजन्तु, चराचुरुङ्गी, वनस्पति, जडिबुटी लगायतका स्रोत साधनहरू प्रशस्त छन् । त्यसकारण यहाँ धार्मिक, साँस्कृतिक र प्राकृतिक पर्यटनको प्रचुर सम्भावनाहरू रहेका छन् ।

२. **कृषि, वन, सँस्कृति तथा समुदायमा आधारित गतिविधिहरूको माध्यमबाट स्थानीयस्तरमा रोजगारी र आय वृद्धि गर्न सकिने** : पर्यटन लगायतका जुनसुकै विकास कार्यक्रमको उद्देश्य स्थानीय बासिन्दाको आय आर्जनमा वृद्धि गरी उनीहरूको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने हो । गाउँपालिका जलाधार, कृषि, जडिबुटी लगायतका स्रोत साधनहरूमा धनी भएको कारण कृषिजन्य, वन पैदावार तथा अन्य व्यवसायहरूको विकास गर्न सकिन्छ । साथै यो गाउँपालिका साँस्कृतिक रूपमा समेत धनी भएका कारण विभिन्न कला, परम्परा, रहनसहन, भेषभुषा, खानपानसँग सम्बन्धित व्यवसायहरूको विकास गरी पर्यटनको विकास तथा आय आर्जन गर्न सकिन्छ ।

३. **प्राकृतिक, धार्मिक, जैविक, ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सबै प्रकारका रुचि भएका पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न सकिने** : वास्तवमा सबै पर्यटकहरू एउटै उद्देश्यका लागि भ्रमण गर्दैनन् । कुनै धार्मिक उद्देश्य त कुनै प्रकृतिसँग खेल्न वा साहसिक कार्य गर्नका लागि भ्रमण गर्दछन् । यो गाउँपालिकामा प्राकृतिक, धार्मिक तथा साँस्कृतिक,साहसिक लगायतका पर्यटकीय गतिविधिहरूको सम्भावना भएका कारण धेरै प्रकारका पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न सकिन्छ ।

४. **जनताबाट निर्वाचित स्थानीय सरकारले पर्यटन विकासका लागि विभिन्न योजनाहरू बनाई कार्यान्वयन गर्न सक्ने** : नेपालको संविधान र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले जनजीवन र विकास निर्माणसँग सम्बन्धित योजना तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन र मूल्याङ्कन समेतको काम, कर्तव्य र अधिकार स्थानीय सरकारलाई प्रदान गरेको र स्थानीय, प्रदेश र संघीय सरकारहरू हालसालै निर्वाचित भएर आएका हुनाले स्थानीय सम्भावना र आवश्कताको आधारमा पर्यटन विकास गर्ने राम्रो अवसर प्राप्त भएको छ ।

५. **तीनै तहका सरकारहरूको समन्वयित सहकार्यको सम्भावना** : संघीय तथा प्रदेश सरकारहरूले पनि पर्यटन उद्योगलाई महत्त्वपूर्ण उद्योगको रूपमा विकास गरी पर्यटनको माध्यमद्वारा जनताको आय आर्जन तथा जीवनस्तरमा सुधार ल्याउने कुरालाई प्राथमिकतामा राखेको र सोही अनुसार योजनाहरू पनि तर्जुमा गरेको हुनाले संघीय तथा प्रदेश सरकारहरूसँग सहकार्य गरी पर्यटनको विकास गर्न सकिन्छ।

६. **विविधतायुक्त विकासको सम्भावना** : यो गाउँपालिकामा भौगोलिक, प्राकृतिक र जैविक विविधता भएका कारणले सानो भूभागमा पनि विविध प्रकारका प्राकृतिक र साँस्कृतिक जीवनहरूको अवलोकन गर्न सकिन्छ । साथै यहाँ विविध प्रकारका पर्यटकीय गतिविधिहरू समेत सञ्चालन गर्न सकिन्छ ।

३.५.४ चुनौतिहरू

१. **धार्मिक, प्राकृतिक, ऐतिहासिक र साँस्कृतिक सम्पदाहरूको लोप हुदैं जानु :** विश्व पूँजी बजारको विकास सँगसँगै सबै क्रियाकलापहरूलाई पुँजी लाभका आधारमा मात्रै हेर्ने र तिनीहरूको सामाजिक, साँस्कृतिक, वातावरणीय लगायतका अन्य पक्षहरूलाई वेवास्ता गरेको पाइन्छ । फलस्वरूप यहाँका धार्मिक, प्राकृतिक, ऐतिहासिक र साँस्कृतिक सम्पदाहरू लोप हुदैं गएका छन् जुन पर्यटन विकासका लागि एउटा चुनौति हो ।

२. **प्राकृतिक सम्पदा र जैविक विविधतामा क्षय हुदैं जानु (वन विनास, वन्यजन्तुको गैर कानुनी शिकार आदि) :** बढ्दो शहरीकरण, अनियन्त्रित बसाइसराई, वायु प्रदुषण, जलवायु परिवर्तन, प्रदुषण लगायतका कारणले यो गाउँपालिकाका प्राकृतिक सम्पदा र जैविक विविधतामा क्षय हुने क्रम देखिएको छ । फलस्वरूप विभिन्न प्रकारका वन्यजन्तु, वनस्पति, चराचुरुङ्गी र जडिबुटीहरू लोप हुने क्रम बढेको छ । यो पनि पर्यटन विकासका लागि अर्को चुनौति हो ।

३. **जलवायू परिवर्तनको कारणले ल्याउन सक्ने विपत्ति र असरहरू :** बढ्दो शहरीकरण, अनियन्त्रित बसाइसराई, योजनाबद्ध विकासमा कमी, वनजङ्गल विनास, वायु प्रदुषण, जलवायु परिवर्तन लगायतका कारणले विभिन्न प्रकारका प्राकृतिक विपत्ति र असरहरू देखा परेका छन् ।

४. **युवा पुस्ताको पलायन :** युवा पुस्ताहरूमा बसाईंसराइ र वैदेशिक रोजगारीप्रतिको मोह बढ्दो छ । नेपालमा बसेर केही पनि गर्न सकिंदैन र विदेशमा आयआर्जन, प्रगति र उन्नति सहज छ भन्ने विश्वासले घर गरेको छ । फलस्वरूप उनीहरू नेपालमै स्वरोजगार र उद्यमशीलताको विकास गर्नुको साटो कठिन रोजगारीका लागि विदेश जान उद्यत देखिन्छन् र यसले स्थानीय मानव संसाधन उपलब्धतामा गम्भिर असर पुर्याएको छ । यो पर्यटन विकासको अर्को चुनौति हो ।

५. **राज्य कोषको परिचालन र पर्यटनको गतिविधिबाट प्राप्त हुने आम्दानी स्थानीय तहमा असमानुपातिक वितरणको अवस्था :** नेपालमा संघियताको कार्यान्वयन भर्खर मात्र शुरु भएको कारण स्थानीय सरकार सम्म प्रशासनिक, विकास लगायतका संयन्त्रहरू बनि सकेका छैनन् । साथै स्थानीय सरकारका काम, कर्तव्य र अधिकारका बारेमा पनि पर्याप्त कानुन, ऐन नियम र नियमावली नबनिसकेका कारण राजश्व लगायतका आयका स्रोतहरू संघीय सरकार नियन्त्रित नै छन् । स्थानीय सरकारको बलियो नियमित आर्थिक स्रोतको व्यवस्था बनिसकेको छैन । राजश्व लगायतका स्रोतहरूको समानुपातिक वितरण नहुनु पनि अर्को चुनौति हो ।

६. **पर्याप्त लगानीका लागि पूँजीको अभाव :** नेपाल लामो समय द्वन्द्व र राजनीतिक अस्थिरताबाट गुज्रिएको कारण पूँजीको विकासको अवस्था कमजोर नै छ । साथै नेपाल पूँजी बजारका हिसाबले पनि सानो नै छ ।

७. **स्थानीय कला, सीप, सँस्कृतिको हस्तान्तरणमा समस्या :** युवाहरू आधुनिक जीवनशैलीप्रति आकर्षित भई स्थानीय परम्परागत कला, सीप, सँस्कृतिहरू भुल्दै गएका छन् । वास्तवमा हाम्रा प्राकृतिक, साँस्कृतिक र ऐतिहासिक सम्पदाहरू नै नेपालको पर्यटनको मात्र नभई समग्र विकासका खम्बाहरू हुन् तर राज्यद्वारा पनि स्थानीय परम्परागत कला, सीप, सँस्कृतिहरूको हस्तान्तरणका लागि ठोस कार्य हुन सकेको छैन । फलस्वरूप हाम्रा परम्परागत कला, सीप तथा सँस्कृतिहरूको पर्याप्त विकास हुन सकेको छैन । पर्यटन विकासका लागि यो अर्को चुनौति हो ।

८. **भूमण्डलीकरणका कारणले स्थानीय सँस्कृति, कला, उपज आदिमा पारेको प्रभाव :** यातायात, विज्ञान, प्रविधि, सूचना तथा सञ्चारमा आएको द्रुत विकासले जोडेको कारण अहिलेको विश्व एउटा सानो नगरको रूपमा विकास भइरहेको छ । यसले स्थानीय भाषा, कला, सीप, सँस्कृति तथा उपजहरूमा नकारात्मक असर परेको छ ।

९. **तीन तहका सरकार भएको कारण समन्वयित र एकिकृत विकासमा समन्वयको कमीः** लामो समयसम्म केन्द्रिकृत राज्य व्यवस्थामा अभ्यस्त नेपाल हाल संघीय गणतान्त्रिक लोकतन्त्रको अभ्यास गरे पनि विकासमा तीन तहका सरकारको समन्वयित र सहकार्यात्मक अभ्यासको कमी देखिन्छ। साथै ती प्रदेश र स्थानीय सरकार सञ्चालनका लगि आवश्यक नीति नियम, ऐन, विनियम, कार्यविधि आदि नीतिगत व्यवस्था पनि पूर्ण रुपमा संस्थागत भै-सकेको छैन ।

३.६ प्रमुख पर्यटकीय सम्भावनाका क्षेत्रहरू

३.६.१ ग्रामिण पर्यटन (घरवास पर्यटन)

नेपाल भौगोलिक, जातिय, साँस्कृतिक, भाषिक तथा धार्मिक हिसाबले विविधतापूर्ण देश हो । विभिन्न जातजातिका मानिसहरूका विविध सँस्कृति, परम्परा, भेषभुषा, खानपान लगायतका पहिचानहरू नै नेपालको पर्यटकीय विकासका अमुल्य सम्पदाहरु हुन् । नेपाल भित्रने बाह्य पर्यटकहरूका साथै आन्तरिक पर्यटकहरू समेत यहाँको सम्पदाहरुको बारेमा अध्ययन, अवलोकन गर्न र स्थानीय ग्रामिण जीवनका बारेमा बुझ्नका लागि भ्रमण गर्ने गर्दछन् । नेपालमा हालसम्म अधिकांश जनसङ्ख्या ग्रामिण क्षेत्रमा बस्दछन् । यही ग्रामिण जनजीवनका विभिन्न पक्षहरू समेटी ग्रामिण पर्यटनलाई

विकास गर्न सकेमा स्थानीय बासिन्दाहरूको आर्थिक, सामाजिक, शैक्षिक, साँस्कृतिक, राजनैतिक चेतनामा समेत वृद्धि हुन गई आयआर्जनमा र समग्र जीवनशैलीमा नै सुधार हुने निश्चित देखिन्छ ।

हाल नेपालका विभिन्न पर्यटकीय क्षेत्रहरुमा होम-स्टे अर्थात घरबास पर्यटन निकै फस्टाउँदै गएको पाईन्छ । घरबास पर्यटनमा पर्यटकहरु स्थानीय समुदायको घरमा नै बस्ने भएकोले होम स्टे अर्थात् घरबास भनिएको हो । पर्यटकहरु स्थानीय समुदायको घरमा पाहुनाको रुपमा बसी स्थानीय स्वाद अनुसारको खानपान गर्दछन् भने स्थानीय संस्कार र सँस्कृतिमा रमाउँछन् र यसबापत उनीहरुले निश्चित रकम तिर्दछन् । ठूलो लगानीको आवश्यकता नपर्ने भएकोले कुनै पनि समुदायहरुमा घरबास पर्यटन संचालन गर्न सहज रहेको छ । ग्रामिण पर्यटनको विकास मार्फत् यसको लाभ नगर टोल सम्म पुर्‍याई ग्रामिण गरिबी न्युनीकरण गर्न घरबास पर्यटन निकै सफल भएको पाईन्छ ।

घरबास पर्यटन भन्नाले पर्यटकहरू स्थानीय बासिन्दाहरूका घरमा परिवारका सदस्य जस्तै भएर बसी घरका सदस्यहरुले खाने परिकारहरू नै खाने र उनीहरूको जीवनसँग एकाकार भएर बस्ने पर्यटकीय गतिविधि हो । स्थानीय भाषा, सँस्कृति, चालचलन, परम्परा र चाडबाडका बारेमा जान्न, बुझ्न र अध्ययन गर्नका लागि यो सर्वोत्तम माध्यम पनि हो । नेपालमा विभिन्न स्थानमा घरबास पर्यटन सञ्चालन हुँदै आएकोमा यस गाउँपालिकाको केही गाउँ वस्तीमा यो पर्यटन प्रसस्त सम्भावना रहेको छ। मनोरम प्राकृतिक सम्पदा र साँस्कृतिक सम्पदाले भरिपुर्ण यो क्षेत्रका धेरै वस्तीहरू ग्रामिण पर्यटन प्रवर्दनका दृष्टिकोणले एकदमै सम्भावनायुक्त रहेका छन्। घरवास पर्यटनका माध्यमद्वारा स्थानीय भाषा, सँस्कृति, कला, सीप, शैली, उत्पादन तथा ज्ञानको प्रचारप्रसार गर्न सके घरवास पर्यटन गाउँपालिकाको विकासका लागि कोशेढुङ्गा सावित हुन सक्ने सम्भावना प्रबल देखिन्छ ।

होम स्टे सञ्चालनका लागि सम्भावित स्थानहरु

हालसम्म गाउँपालिकामा व्यावसायीक रुपमा घरबास पर्यटन (होम स्टे) संचालन नभएता पनि यहाँका गाउँवस्तीहरुमा त्यहीको मौलिक सँस्कृति प्रदर्शन गरी होम स्टे प्रवर्धन गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । होम-स्टे सञ्चालन गर्नका लागि केही सम्भावित स्थानहरु तलको तालिकामा उल्लेख गरिएको छ ।

तालिका नं. ९: होम स्टे संचालनका लागि सम्भावित स्थानहरु सम्बन्धि विवरण

वडा नं	होम स्टे सञ्चालन भएका र सम्भावित स्थानहरु	महत्त्व र विशेषता	संख्या
३	मालिका मन्दिर जाने बाटो आसपासका क्षेत्रहरुमा		२ वटा

वडा नं	होम स्टे सञ्चालन भएका र सम्भावित स्थानहरु	महत्त्व र विशेषता	संख्या
२	पाँजाकोट ट्रेकिङ रुट आसपासका क्षेत्रहरुमा		१ वटा
३	चम्पु टाकुरा आसपासका क्षेत्रहरुमा		१ वटा
१	टिलो हाल्ने बराहथानमा र पुरानीकोट आसपासका क्षेत्रहरुमा		२ वटा

स्रोतः वडा जनप्रतिनिधि र स्थानीयहरूसँगको छलफल

पर्यटकीय गतिविधिहरू कम भएको यस पालिकामा होमस्टे सञ्चालन गर्न निम्नानुसारका पूर्वाधारहरू निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- घरबास पर्यटन सम्बन्धी अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने र आवश्यक दक्ष जनशक्तिका लागि तालिम प्रदान गर्ने ।
- स्थानीय कलाकारहरुलाई तालिम प्रदान गरी नियमित साँस्कृतिक कार्यक्रमहरु आयोजना गर्ने।
- लहरे नाच, मयुर नाँच, झ्याउरे नाँच, पैसेरी नाँच, सोरठी नाच, सिङ्गारू नाच लगायतका नाँचहरुको आयोजना गर्ने।
- क्षेत्रीहरुको सँस्कृति झल्किने परम्परागत घरहरू निर्माण गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- सामुदायिक भवन तथा साँस्कृतिक घर निर्माण गर्ने ।
- स्थानीय परम्परागत उत्पादन (राडी, अल्लोका साँस्कृतिक पहिरनहरु) हरुलाई प्रोत्साहन गर्ने ।
- आन्तरिक आवत जावतको लागि सडक तथा पदमार्ग सुधार तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्ने।
- विभिन्न स्थानमा सार्वजनिक शौचालय र धारा निर्माण गर्ने ।
- परम्परागत र प्राङगारिक तर स्वच्छ खानालाई प्रोत्साहन दिने ।
- अतिथि सत्कार, खाना बनाउने, स्थानीय परिकार बनाउने कला, सरसफाई आदि विषयमा तालिम दिने ।
- पाहुनाले प्राप्त गर्ने सेवा सुविधा, सरसफाई अन्य आचार व्यवहार सम्बन्धी प्रोटोकल निर्माण गरी कडाइकासाथ कार्यान्वयन गर्ने ।
- परम्परागत साँस्कृतिक कार्यक्रमहरू तथा झाँकीहरु प्रस्तुत गर्ने र तिनीहरूको गुणस्तरमा सुधार गर्ने।
- प्रचारप्रसारका सामग्रीहरू उत्पादन गरी प्रचार प्रसार गर्ने ।

३.६.२ साहसिक पर्यटन (Adventure Tourism)

नेपाल साहसिक पर्यटनको लागि विश्वकै एउटा प्रमुख गन्तव्य देश हो । यहाँका पहाड, नदी, झरना, उच्च भौगोलिक बनोट आदि साहसिक पर्यटनका लागि विश्व पर्यटन बजारमा प्रख्यात रहेका छन्। यस गाउँपालिकामा विभिन्न प्रकारका साहसिक पर्यटनका गतिविधिहरुको सम्भावना रहेको छ। हनी हन्टिंङ, रक क्लाइम्वीङ, जिप फ्लाईङ, बन्जि जम्पिङ, जंगल सफारी आदिको समेत सम्भावना रहेका स्थानहरु रहेकाले यस सम्बन्धी दीर्घकालीन योजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा जान सक्ने देखिन्छ । साहसिक पर्यटनको लागि केही सम्भावित स्थानहरु निम्नअनुसार रहेका छन् :

तालिका नं. १०: साहसिक पर्यटनको लागि केही सम्भावित स्थानहरुको विवरण

क. सं	क्रियाकलाप	सम्भावित क्षेत्रहरु	वडा नं.
१	हाइकिङ	मालीगाउँ लेकमा हाइकिङ	
२	हाइकिङ	पाँजाकोट ट्रेकिङ रुट	२
३	प्यारागलाइडिङ	टिगरे	३
४	प्यारागलाइडिङ	मालीका मन्दिर	३
५	घोडचडी	मालिका मन्दिरजाने बाटोमा	३

स्रोतः वडा जनप्रतिनिधि र स्थानीयहरूसँगको छलफल, २०८१

३.३.३ जल पर्यटन (Water Tourism)

जलस्रोतको धनी यस गाउँपालिकामा धेरै खोलानालाहरु रहेका छन् ।विभिन्न खोलानाला र तालहरुको (धुवा खोला, बादले खोला, मुलपानी खोला कोबङ खोला, हितानापाखा खोला पसेला, ताउलेरा, लामिदेवाली, सेरागार, चिसापानी, राउटेबारा, गैरीखेत, तिम्ला चोर, ढाडा खोला, अंधेरी खोला, जुकेपानी टाकुरा, स्याला पेली खेत, चिसापानी, सोतेरा खोला, छली खोला, सिम खोला आदि) उपस्थितिले पनि जलमा आधारित पर्यटन व्यवसाय (Water Tourism) को राम्रो सम्भावना रहेको देखिन्छ ।

३.३.३ कृषि पर्यटन (Agro Tourism)

नेपाल कृषिप्रधान देश हुनुका साथै यहाँको ७० प्रतिशत भन्दा बढी जनसङ्ख्याको जीवन गुजाराको प्रमुख आधार वा पेसा नै खेतीपाती भएकोले कृषिसँग सम्बन्धित गतिविधिहरूलाई पर्यटनसँग जोड्न सके ग्रामिण भेगमा बसोबास गर्ने मानिसहरूको गरिबी न्यूनीकरण गर्नका लागि कृषि पर्यटन वरदान सावित हुन सक्छ । पर्यटनका प्रकारहरु मध्ये कृषि पर्यटन पछिल्लो समय चर्चामा आएको नयाँ पर्यटकीय गतिविधि पनि हो । तसर्थ गाउँपालिकाको कृषि गतिविधिलाई पर्यटनसँग जोड्न सकेमा आर्थिक तथा सामाजिक रूपमा पिछडिएको समुदायको जीवन स्तर उकास्न कृषि पर्यटन कोशेढुंगा सावित हुन सक्ने देखिन्छ । यो गाउँपालिका कृषि उत्पादनमा खास गरी धान, मकै, गहुँ, कोदो,

फापर, जौ, आलु ,सिमी, फलफुल र पशुपालनको अत्यन्तै सम्भावना रहेको छ । गाउँपालिकाको तरकारीमा आलु, मुला र दलहन बालीमा सिमिको उत्पादन ज्यादै राम्रो हुने गर्दछ।

गाउँपालिकाको कुल घरधुरी मध्ये अधिकाशं घरधुरीले पशुपालन गर्ने गरेका छन् । यहाँको अर्गानिक उत्पादनलाई सदरमुकाम दाङको तुलसीपुर बजार, घोराही बजार र राजधानी काठमाडौं जस्ता सहरहरुमा निकासी गरी ठूलै आर्थिक उपार्जन गर्न सकिन्छ । त्यसैगरी यहाँका वन जंगल र डाँडा काँडामा धेरै किसिमका जडिबुटी जस्तै चिराइतो, जटामसी, बोझो, पांच औंले आदि पाइन्छन जसको ठूलो आयुर्वेदिक महत्त्व रहेको छ । यहाँको हावापानीमा कृषिमा उद्यमशिलता र व्यवसायीकरण प्रमुख सम्भावना रहेको हुँदा कृषि क्षेत्रको विकासबाट गाउँपालिकाको पहिचान र सम्बृद्धिको आधार बन्न सक्दछ । त्यसैले कृषि उत्पादनको लागि पनि यो गाउँपालिका उर्वर भूमिमा गनिन्छ।

कृषि पर्यटनको सम्भावनालाई यथार्थमा बदल्नका लागि निम्नानुसारका पूर्वाधारहरू निर्माण गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- गाउँपालिकालाई प्राङगारिक Organic उत्पादन हुने गाउँपालिका घोषणा गर्ने रणनीति लिने र सोही अनुसार कार्यान्वयन गर्ने ।
- हरेक वडाको उत्पादन पहिचान गरि व्यावसायिक खेतीतर्फ विकास गर्ने ।
- गाउँपालिकाका सम्भाव्य क्षेत्रलाई कृषि पकेट क्षेत्र घोषणा गरी कृषि पर्यटन प्रवर्धन गर्ने ।
- कृषि फार्महरुको निर्माणको लागि गाउँपालिकाबाट आवश्यक पूर्वाधारहरुको विकासको लागि पहल गर्ने ।
- कृषि सडक निर्माण गर्ने कार्यलाई पूर्णता दिने ।
- कृषि विकासको लागि कृषकहरुलाई बजारीकरणको सुनिश्चितता गराउने ।
- कृषि पर्यटन र घरवास पर्यटन (होमस्टे) लाई एकिकृत रूपमा अगाडि बढाउने ।
- कृषि फर्महरूमा पर्यटकहरूलाई बसोवासको व्यवस्था मिलाउने ।
- पर्यटक लक्षित जैविक (Organic) तथा परम्परागत खेती पद्धतिलाई प्रोत्साहित गर्ने।
- यहाँ उपलब्ध जडिबुटीहरुको अध्ययन अनुसन्धानका लागि आवश्यक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने ।
- कृषि पर्यटन तथा विकासका लागि कृषि सहकारी स्थापना गर्नका लागि प्रोत्साहन गर्ने।
- कृषि जन्य उत्पादन, जडीबुटी तथा नगदे बालीहरु स्थानीय स्तरमा प्रशोधन गर्ने उद्योगहरु खोल्न प्रोत्साहन गर्ने ।

३.६.४ शैक्षिक पर्यटन (अध्ययन अनुसन्धान पर्यटन)

गाउँपालिका भित्र रहेका विभिन्न पर्यटकीय क्षेत्र, धार्मीक स्थल, ऐतिहासिक धरोहरहरु, नदी, जंगल, विपद् प्रभावित क्षेत्र, प्रविधि र मानव संसाधन तथा यहाँ बसोबास गर्ने समुदायको सँस्कृतिको अध्ययन तथा अनुसन्धान गर्न तथा मनोरञ्जन गर्न, विद्यालय तथा विश्वविद्यालयका विद्यार्थीहरु/ अनुसन्धानकर्ताहरुका लागि उपयुक्त स्थानको रुपमा रहेको पाईन्छ। यहाँ बसोबास गर्ने क्षेत्री समुदायको संस्कार र सँस्कृतिको अध्ययन, अनुसन्धान र अवलोकनको लागि जो कसैलाई पनि सहजता रहेको छ। यसका साथै यहाँका प्राकृतिक प्रकोप, खोलानाला, जडिबुटी, पहाड र अन्य सम्पदाहरुको अध्ययन अनुसन्धानका लागि खुला विश्वविधालयका रुपमा रहेको छ।

गाउँपालिकामा अध्ययन अनुसन्धान पर्यटनका लागि थुप्रै महत्त्वपूर्ण स्थानहरु रहेका छन् जसमध्ये केही तल उल्लेख गरिएको छ।यी सबै प्रकारका अध्ययन अनुसन्धान सम्बन्धी प्रचार प्रसार गर्न सके यो क्षेत्र अध्ययन र अनुसन्धान पर्यटनको प्रमुख गन्तव्य बन्न सक्ने देखिन्छ । यस पालिकामा शैक्षिक तथा अध्ययन र अनुसन्धान पर्यटनका दृष्टिकोणबाट उपयुक्त देखिएका क्रियाकलापहरू यस प्रकार रहेका छन्।

तालिका नं. ११: अध्ययन अनुसन्धान सम्बन्धी विवरण

क्र.स.	अध्ययन र अनुसन्धानका विषय क्षेत्रहरु	प्रमुख विशेषताहरू	विषयगत क्षेत्रहरू	लक्षित अनुसन्धान पर्यटकहरू
१	जलवायु परिवर्तनका असर र अनुकुलनका उपायहरु	जलवायु परिवर्तनका विविध असरहरु	हावापानी तथा मौसम विज्ञान, वातावरणीय अध्ययन, सामाजिक प्रभाव अध्ययन मानवशास्त्र तथा समाजशास्त्र,	मानवशास्त्र तथा समाजशास्त्र, वातावरण विज्ञान, जलवायु परिवर्तन, जलविज्ञान, विपद जोखिम व्यवस्थापन र विज्ञान प्रविधिमा रुचि राख्ने अनुसन्धानकर्ताहरू
२	जैविक विविधता अध्ययन तथा अवलोकन	चरा चुरुंगीका प्रशस्त प्रजाती पाइने अन्य धेरै जीवजन्तुको बासस्थान रहेको क्षेत्र	जैविक विविधता अनुसन्धान तथा जीवजन्तु संरक्षणका प्रयास र अभ्यास	जैविक अध्ययन तथा जीवजन्तु संरक्षणमा रुचि राख्ने अनुसन्धानकर्ता तथा साधारण पर्यटक समेत

क.स.	अध्ययन र अनुसन्धानका विषय क्षेत्रहरु	प्रमुख विशेषताहरू	विषयगत क्षेत्रहरू	लक्षित अनुसन्धान पर्यटकहरू
३	विपद जोखिम व्यवस्थापन अवस्था	पहिरो क्षेत्र व्यवस्थापन, विपद नियन्त्रण अभ्यास र प्रविधिहरू	बायो इञ्जिनिएरिङ,	विपद नियन्त्रण तथा व्यवस्थापनका अभ्यास र प्रयासहरु जलवायु परिवर्तन, जलविज्ञान, प्राकृतिक विपद नियन्त्रण तथा न्यूनीकरण प्रविधिमा रुचि राख्ने अनुसन्धानकर्ताहरू
४	स्थानीय जडिबुटी, र अन्य औषधिमुलक वनषपति	विभिन्न रोग उन्मुलनका लागि उपयोगी स्थानीय जडिबुटी	कृषि विज्ञान , वन विज्ञान, आयुर्वेद चिकित्सा	कृषि तथा वन विज्ञान र आयुर्वेधिक चिकित्सामा रुची राख्ने अनुसन्धानकर्ता र विद्यार्थीहरू
५	सिँचाई प्रणाली र प्रविधि	कृषकहरू द्वारा व्यवस्थापन गरिएका पोखरी, कुलो तथा बाँधहरु	कृषि विज्ञान , प्रविधि विज्ञान,	परम्परागत सिँचाइ प्रणालीमा रुचि राख्ने अनुसन्धानकर्ता तथा विद्यार्थीहरू
६	कृषि उत्पादन र प्रणाली	परम्परागत खेती प्रणाली तथा उत्पादन	कृषि, परम्परागत खेती, बहुमुल्य कृषि उत्पादन	कृषि विज्ञानमा रुची राख्ने अनुसन्धानकर्ता, विद्यार्थीहरू तथा कृषकहरु
७	साँस्कृतिक अध्ययन	विभिन्न धर्म, जात जातिको सँस्कृति	आदिवासी जनजातिको सँस्कृति अध्ययन	मानवशास्त्र तथा समाजशास्त्र, कला तथा सँस्कृतिका विद्यार्थिहरू तथा अनुसन्धानकर्ता

३.६.५ पर्या-पर्यटन

प्रकृति र सँस्कृतिको संरक्षण, सम्बर्धन र प्रवर्धन बिना कुनै पनि राष्ट्रको पर्यटन व्यवसायको दिगो विकास हुन सक्दैन। तसर्थ हरेक पर्यटकीय स्थल तथा सम्भाव्य पर्यटकीय स्थलहरूमा पर्यटकीय गतिविधिहरु गर्दा प्रकृतिको संरक्षण पनि गर्नुपर्ने हुन्छ । पर्यावरण प्रकृतिसँग सम्बन्धित पर्यटकीय क्रियाकलापहरुलाई नै पर्या-पर्यटन भनिन्छ । नेपाल पर्या-पर्यटनमा विश्वमा नै प्रसिद्ध देश पनि हो । यहाँका चाँदी जस्ता सेताम्य हिमश्रृंखलाहरु, विविध भौगोलिक र प्राकृतिक छटा र प्रकृतिसँग एकाकार मानिसहरुका साँस्कृतिक जीवनशैली पर्यटकहरूका लागि आकर्षणका केन्द्रहरू हुन् । पर्यापर्यटनको सन्दर्भमा दार्मा गाउँपालिका नेपालकै एउटा प्रमुख गन्तव्य बन्न सक्ने देखिन्छ । दिगो पर्यटन विकासको प्रमुख आधार वातावरण मैत्री पर्या-पर्यटन नै हो । विभिन्न नदीहरु साथै अगाडि उल्लेखित प्राकृतिक सम्पदाहरूका कारण यस पालिकालाई पर्या-पर्यटन गन्तव्यको रूपमा विकास गर्न सकिन्छ। यहाँ रहेको मुल खोला जंगल सफारी चौतारी सामुदायिक वनमा जंगल सफारी पाँचाकोट बाङ्गा बन तथा कोषे बनमा जंगल सफारी लगायतका स्थानमा पर्यापर्यटन प्रवर्द्धन गर्न सकिन्छ ।

३.६.६ धार्मिक पर्यटन

बहुजातिय, बहुधार्मिक तथा बहुसाँस्कृतिक देश नेपाल धार्मिक पर्यटनको दृष्टिकोणले अति नै सम्भाव्य देशको रुपमा रहेको छ । उत्तरमा विश्वको सवैभन्दा बढी जनसङ्ख्या भएको बौद्ध धर्मावलम्बीहरूको देश चीन र दक्षिण तर्फ विश्वको दोस्रो ठूलो जनसङ्ख्या भएको हिन्दु धर्मावलम्बीहरूको देश भारत तथा वर्मा, थाईल्याण्ड, श्रीलंका, ताईवान, कोरिया, जापान, मलेसिया, सिंगापुर, भुटान आदि हिन्दु र बौद्ध धर्ममा आस्था राख्ने छिमेकी देशहरु रहेका कारण नेपाल धार्मिक पर्यटनको लागी उपयुक्त स्थानको रुपमा रहेको छ । बुद्ध धर्मका प्रवर्तक गौतम बुद्ध जन्मेको स्थान लुम्बिनी बुद्ध मार्गीहरूका लागि जीवनमा एक पटक पुग्नै पर्ने पवित्र भूमि हो भने पशुपति क्षेत्र ज्योतिर्लिङ उत्पत्ति भएको क्षेत्र हुनाले हिन्दु धर्मावलम्बीका लागी मोक्ष प्राप्तिको विश्वकै एक मात्र पवित्र स्थल हो । यही तथ्यका आधारमा भन्न सकिन्छ कि नेपालमा पर्यटन विकासका लागि धार्मिक पर्यटन एक महत्त्वपूर्ण, भरपर्दो र ठूलो क्षेत्र हो ।

यस गाउँपालिका धार्मिक पर्यटनको दृष्टिकोणले हिन्दु र बौद्ध दुवै धर्मावलम्बीहरूको लागि एउटा महत्त्वपूर्ण गन्तव्य हुन सक्छ । यस पालिकामा रहेका प्रमुख धार्मिक स्थलहरूको अवस्था सन्तोषजनक रहेको भएतापनि धार्मिकस्थलका परिसरहरु थप व्यवस्थित गर्नुपर्ने देखिन्छ। सयौं वर्ष पुरानो धार्मिक महत्त्व बोकेका यहाँका धार्मिक स्थलहरूलाई व्यवस्थित गरी बढी भन्दा वढी धार्मिक पर्यटक भित्र्याउन निम्न कार्यहरू गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- मन्दिर तथा गुम्बा परिसरमा भक्तजनहरूको सुविधाका लागि तथा व्यवस्थित पुजाआजाका लागि पाटीपौवा, धर्मशाला तथा भजन कीर्तनका लागी आवश्यक संरचनाहरूको निर्माण गर्ने ।
- मन्दिर परिसरमा विवाह व्रतवन्ध आदि कार्यका लागि उपयुक्त संरचनाको निर्माण गर्ने।
- सार्वजनिक जग्गा व्यवस्थित गरी वाटिका तथा बिश्रामस्थलहरू वनाउने ।
- मन्दिर तथा गुम्बा परिसरको सरसफाइमा बिशेष ध्यान दिने ।
- मन्दिरको रेखदेख कार्यका लागि वस्ने व्यक्तिहरूको लागि सुविधायुक्त आवासको व्यवस्था गर्ने ।
- मन्दिरको नियमित पूजा, सरसफाइ आदि क्रियाकलापहरूको लागि आवश्यक व्यवस्था मिलाउने र वार्षिक क्यालेन्डर विकास गर्ने ।
- मन्दिरमा चढाइने भेटी, विवाह तथा अन्य दान चन्दाबाट प्राप्त हुने आम्दानीको व्यवस्थित हिसाब किताब राखी आम्दानी तथा खर्चको पारदर्शी लेखा राख्ने व्यवस्था गर्ने।
- मन्दिर तथा गुम्बा परिसरमा सार्वजनिक शौचालय निर्माण गर्ने ।
- मन्दिरमा आउने भक्तजनहरुलाई आकस्मिक उपचारको लागि स्वास्थ्य इकाई राख्ने।
- मन्दिर परिसरमा नियमित पानीको आपूर्ति गर्ने ।

३.६.७ खेल पर्यटन

वर्तमान समयमा खेल पर्यटन पनि पर्यटन विकासका लागि एकदमै महत्त्वपूर्ण माध्यमका रूपमा विकास भईरहेको पाईन्छ । खेल पर्यटनको विकास गर्न सकेमा एकातिर पर्यटकहरूलाई आकर्षित गरी अर्थोपार्जन गर्न सकिन्छ भने अर्कोतिर यसले निरोगी र स्वस्थ नागरिक उत्पादन गर्न समेत सहयोग पुऱ्याउँछ । यस गाउँपालिकामा मनोरञ्जनको लागि पर्याप्त खेलकुद मैदानहरू नभएपनि भलिबल मैदानहरू, खुल्ला जमिन, चौर, पोखरी, पार्कहरू, पिकनिक स्थलहरुमा यहाँका मानिसहरूले मनोरञ्जन लिने गरेको पाइन्छ तर ती खुला जमिन, चौर तथा खेलमैदान व्यवस्थित मैदानको रुपमा विकसित भईसकेका छैनन् । गाउँपालिकाको ज्यामिरे चौर र दार्माकोट क्षेत्र खेल मैदानका लागि उचित स्थान पहिचान गरिएको छ

यस गाउँपालिकामा खेल पर्यटनका लागि पहिचान गरिएका सम्भावनाहरू निम्न अनुसार छन् :

- भलिबल खेल पहाडी क्षेत्रमा प्रख्यात रहेको र यस पालिकामा पनि सम्भावना रहेको हुँदा भलिबल खेल मैदानहरू निर्माण गरी विभिन्न स्तरका प्रतियोगिताहरू सञ्चालन गर्न सकिन्छ।
- नदी किनारका बगरहरुमा स्थान पहिचान गरी विच भलिवल प्रतियोगिता सञ्चालन गर्न सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

३.६.८ मनोरञ्जन पार्क तथा वनभोज स्थलहरू

भौतिकवादी र व्यस्त जीवनशैली भएको वर्तमान आधुनिक समाजमा सहरी क्षेत्र तथा सहर उन्मुख वस्तीहरूको नजिक प्राकृतिक वातावरण सहितका खुल्ला स्थान र पार्कहरु अपरिहार्य मानिन्छन् । सहर बजारको भिडभाड, कोलाहल, धुलो र धुँवाबाट टाढा शान्त र एकान्त स्थानहरूमा पार्कहरूको धेरै महत्त्व हुन्छ । यस्ता खुल्ला, शान्त र एकान्त स्थान तथा पार्कहरूले सहरी जीवनलाई छोटो समयका लागि भए पनि मानसिक स्फूर्ति र रमाइलो अनुभूती गराउन मद्दत पुऱ्याउँछन् । यस्ता खुल्ला स्थानहरू स्वच्छ र ताजा हावा खान तथा एकान्तमा टहलिन मात्रै नभई ठुला प्राकृतिक विपदको समयमा विपद् व्यवस्थापनका लागि समेत उत्तिकै महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । उदाहरणको लागि २०७२ बैशाख १२ गतेको भूकम्पका बेला काठमाडौंमा रहेका सिमित पार्कहरूले भूकम्प पिडितहरूको लागि ठूलो आश्रय प्रदान गरेको थियो । गाउँपालिकाको विभिन्न वडामा मनोरन्जनात्मक पार्क तथा पिकनिक स्थल निर्माणका लागि सम्भावित स्थानहरु रहेका छन् ।यहाँ पुरानिकोट पार्क, पाँजाकोट संरक्षण क्षेत्र, मालिका लेक, भैयाराथान लगायतका स्थानमा व्यवस्थित पार्क निर्माण गरी पर्यटकहरुलाइ आकर्षण गर्न सकिन्छ ।यहाँ पार्क निर्माण गर्नको लागी निम्नानुसारका संरचनाहरूको विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

- पार्कको लागि उपयुक्त जमिनको छनोट गर्ने ।
- खानेपानी र सार्वजनिक शौचालयको व्यवस्था ।
- वनभोजका लागि क्षेत्र छुट्याई आवश्यक पूर्वाधारहरू बनाउने ।
- सुविधायुक्त दूरवीन सहितको दृश्यावलोकन केन्द्र बनाउने ।
- स्थानीय सँस्कृति झल्कने रेष्टुरेन्ट र सुविधायुक्त कटेजहरू बनाउने ।
- नदी किनारको खाली भागमा वृक्षारोपण गर्ने ।
- बालबालिका पार्क तथा मनोरञ्जन स्थलको व्यवस्था गर्ने ।
- पार्कको वरिपरी वृक्षारोपण गर्ने ।
- पार्कमा आउने आगन्तुककहरूका लागि अत्यावश्यक पानी, चिया, नास्ता, बिस्कुट र अन्य अन्य परिकारका स्टलहरू सञ्चालन गर्ने ।

- खोला वरिपरि भएका स्थानहरुमा वारि पारि गर्नका लागि स्थानीय सीप र साधन प्रयोग गरी मानिसहरु आवागमन गर्न पुल निर्माण गर्ने ।
- क्षेत्रीहरुको सँस्कृति झल्कने विश्रामस्थलहरू निर्माण गर्ने ।
- बालबालिकाहरूको लागि खेल सामग्रीको निर्माण गर्ने ।
- बालबालिकाहरूलाई सम्भावित दुर्घटनाबाट जोगाउँन रेलिङ् निर्माण गर्ने ।
- वनभोज तथा पिकनिकको लागि टहराहरूको निर्माण गर्ने ।
- परम्परागत मौलिक खाजा तथा खानाको स्टलहरू स्थापना गर्ने ।
- आय आर्जनको लागि माछा पालन व्यवसायको सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।
- खानेपानी तथा शौचालयको व्यवस्था गर्ने ।

३.६.९ साँस्कृतिक पर्यटन

साँस्कृतिक पर्यटनको उद्देश्य कुनै एक देश, क्षेत्र वा जातजातिको सँस्कृतिसँग जोडिएको हुन्छ। विशेष गरी उक्त भौगोलिक क्षेत्रमा बसोवास गर्ने मानिसको जीवनशैली, इतिहास, कला, वास्तुकला, धर्म, र अन्य तत्त्वहरू जसले उनीहरूको विशेष जीवनशैलीलाई आकार दिएको हुन्छ त्यस्ता पक्षहरुको रुची राख्ने र अन्तरकृया गर्नेहरु पर्यटकको रुपमा भित्रिन्छन् भने यो पक्षहरुसँग सम्बन्धित पर्यटकीय क्रियाकलापहरूलाई साँस्कृतिक पर्यटन भनिन्छ । साँस्कृतिक पर्यटनलाई पर्यटनको मूलको रूपमा पनि लिइएको पाईन्छ । विश्व पर्यटन संगठन (WTO) का अनुसार साँस्कृतिक पर्यटनले विश्व पर्यटन बजारको सबैभन्दा ठूलो हिस्सा ओगट्ने गरेको छ । क्षेत्री जातिका बाहुल्यता रहेको यो गाउँपालिकामा हिन्दु धर्म मान्ने मानिसहरूको बाहुल्यता रहेको छ र यहाँ क्षेत्रीहरुको मौलिक सँस्कृति तथा परम्पराहरु देख्न सकिन्छ । यहाँको लोकप्रिय सँस्कृति, भाषा, कला, साहित्य, भेषभुषा, चाडपर्व, प्रर्वद्धन गर्न सके साँस्कृतिक पर्यटनको समेत व्यापक सम्भावना रहेको छ ।

यहाँ दशै, तिहार, बुद्ध पुर्णिमा (बुद्ध जयन्ति), जनै पुर्णिमा, क्रिसमस जस्ता विभिन्न चाड पर्व मनाइने गरिन्छ । लहरे नाँच, सिङ्गारु नाँच, मयुर नाँच, झ्याउरे नाँच लगायतका नाँचहरु प्रसिद्द रहेका छन् । यी स्थानीय लोकगाथाहरु र विभिन्न अवसरहरुमा बजाइने वाद्यवादनले यहाँको परिवेशलाई जीवन्त तुल्याएका छन् । ढिंडो (कोदो, फापर गहुँ मकै) सिस्नो, आदि यहाँको स्थानीय खानपानमा पर्दछ । यहाँको अदुवा टिमुर र मूला नेपाल भरि नै प्रसिद्द रहेको छ ।

दार्मा गाउँपालिकामा हाल सम्म कुनै साँस्कृतिक संग्राहलय निर्माण भएको छैन। क्षेत्रीहरुको इतिहास र सँस्कृति झल्किने सुविधायुक्त संग्राहलय निर्माण गर्न सके ठूलो सङ्ख्यामा पर्यटक आकर्षित गर्न सक्ने सम्भावना रहेको छ। त्यसकारण सम्बन्धित विषयको यथाशिघ्र अध्ययन

गरि सम्भावित स्थान पहिचान गरि संग्राहलय संचालनमा ल्याउनका लागि आवश्यक कदम चाल्न जरुरी देखिन्छ।

सॉँस्कृतिक संग्रहालयको विकासका लागि गर्नुपर्ने प्रमुख कार्यहरू :

- संग्रहालय भवन परम्परागत सँस्कृति झल्कने शैलीमा निर्माण गर्ने ।
- संग्रहालय वरपरको वस्तिहरूमा पनि घरहरू निर्माण गर्दा परम्परागत शैलीमा निर्माण गर्न प्रोत्साहित गर्ने ।
- संग्रहालयमा आफ्नो सँस्कृति झल्किने परम्परागत पहिरन, गहना, भेषभूषा, रहनसहन, चाडबाड, आदि सँग सम्बन्धित वस्तु, कृषिमा प्रयोग हुने परम्परागत सामग्रीहरू राख्ने ।
- पर्यटकहरूले चिनोको रूपमा लैजाने स्थानीय परम्परा अनुसारका स्थानीय हस्तकलाका समानहरू निर्माण गरी बिक्रि कक्ष स्थापना गर्ने ।
- सॉँस्कृतिक संग्रहालय वरपर स्थानीय उत्पादन र परिकारहरू बिक्रि गर्न प्रोत्साहित गर्ने।
- स्वच्छ खानेपानी तथा शौचालयको व्यवस्था गर्ने ।
- सरसफाइको उचित व्यवस्था गर्ने ।
- स्थानीय कला सँस्कृति झल्कने होटल तथा रेस्टुरेन्टहरू निर्माण गर्ने ।
- सॉँस्कृतिक संग्रहालय वरपरको वस्तीमा होमस्टेको व्यवस्था गर्ने ।
- पहुँच मार्गको स्तरोन्नति गर्ने ।
- संग्रहालय वरपर स्थानीय हरुलाई परम्परागत पहिरन तथा भेषभूषा लगाउँन प्रोत्साहित गर्ने ।
- क्षेत्री समुदायको बसोवास रहेको विभिन्न स्थानहरूलाई समेटेर सॉँस्कृतिक पदमार्ग स्थापना गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ ।

३.६.१० दृश्यावलोकन केन्द्रहरू

यस गाउँपालिकामा रहेका डाडाँहरुलाई हिल स्टेशनको रुपमा विकास गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । गर्मी मौसममा तराईका बिभिन्न स्थान तथा काठमाडौंबाट चिसोमा रमाउन पर्यटकहरु आउने सम्भावना देखिएकाले पुरानिकोट पार्क, पाँजाकोट संरक्षण क्षेत्र, मालिका लेक, बिस्टे टाकुरा, डौडी खोला, तिम्ला चौर आदि क्षेत्रमा हिलस्टेशन प्रवर्धन गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । पहाडै पहाडले ढाकेको यस क्षेत्रमा दृश्यावलोकनको लागि धेरै स्थानहरू पर्यटकीय हिसाबले उपयुक्त देखिन्छन। यस्ता दृश्यावलोकन केन्द्र र हिलस्टेशनहरुबाट एकै स्थानमा बसेर हिमाल, पहाड र तराईका दृश्यहरु तथा सुर्यास्त र सुर्योदयका मनमोहक दृश्यहरु देख्न सकिन्छ ।

यस गाउँपालिकामा रहेका नदी, खोला, माललाई सिमसार क्षेत्रका रुपमा प्रयोगमा ल्याउन सकिने प्रवल सम्भावना रहेको छ ।

३.६.११ पद यात्रा, हाइकिङ र साइक्लिंग

यो गाउँपालिका पहाडी भागमा रहेको हुनाले यहाँ पैदल यात्राको समेत प्रचुर मात्रामा सम्भावना रहेको छ । यहाँका विभिन्न स्थलहरु लामो पदमार्ग (Trekking) एवं छोटो पदमार्ग (Hiking) का लागि उपयुक्त रहेको देखिन्छ र यहाँ थुप्रै सम्भावित मार्गहरु रहेका छन् । मुख्य दार्मा परिसर एवं पालिका भित्रका अन्य पर्यटकीय स्थलहरु भ्रमण अवलोकन गर्नका लागी पैदल यात्राको पूर्ण मजा उठाउन सकिन्छ। यसका लागि पालिकाका विभिन्न गाउँ र पर्यटकीय स्थल सम्म पुग्ने पदमार्ग ट्रेलको पनि निर्माण गर्नु पर्दछ । जिल्लाका ग्रामीण भेगमा पर्यटकलाई लोभ्याउन एक दर्जनभन्दा बढी नयाँ पदमार्गको पहिचान गरिएको छ । पदयात्राका साथै अफ रोड साइक्लिंगको पनि यहाँ प्रबल सम्भावना रहेको छ । साइकल ट्रेल निर्माण गरि विभिन्न स्तरका साइक्लिंग प्रतिस्पर्धा संचालन गर्न सकेमा ठूलो सङ्ख्यामा पर्यटकहरु भित्र्याउन सकिन्छ ।

३.५ भौतिक पूर्वाधारको वर्तमान अवस्था

कुनै पनि स्थानको पर्यटन विकासमा त्यस क्षेत्रको पर्यटन पूर्वाधारहरुले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । तसर्थ यस गाउँपालिकाको सन्दर्भमा पर्यटन विकासको चर्चा गर्दा पनि यस क्षेत्रको पूर्वाधारको अवस्था उल्लेख गर्नु जरुरी हुन्छ । पर्यटकहरुको लागि आधारभूत पूर्वाधार भएन भने पर्यटन विकास हुन गाह्रो पर्दछ । यो प्रतिवेदनको यस खण्डमा यस गाउँपालिकामा रहेको भौतिक पूर्वाधारको हालको अवस्थाको बारेमा छोटो चर्चा गरिएको छ ।

३.५.१ सडक

पर्यटन विकासको मुख्य आधार मध्ये सडक महत्त्वपूर्ण र अति आवश्यक पूर्वाधार हो । सडकको पहूँच बिना पर्यटन विकास सहज हुदैन । हालसम्म राष्ट्रिय राजमार्गसँग पहुँच नभएको, ग्रामिण परिवेश भएको, विकट पहाडी भूगोल र व्यापारिक तथा आर्थिक गतिविधिहरु अत्यन्तै सिमित भएकोले यस गाउँपालिकाको आम्दानीका आन्तरिक स्रोतहरु अत्यन्त न्यून छन्। गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा बाह्रै महिना मजबुत सडक सञ्जालको पहुँचको असहजीकरणको कारण कृषि एवम् वनजन्य औद्योगिक कच्चा पदार्थको उपलब्धता भएतापनि गाउँपालिकामा अन्य उद्योगधन्दाको समेत विकास हुन सकेको छैन । यहाँको सडक सम्बन्धी विवरण तलको तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

तालिका नं. १२: गाउँपालिकामा रहेका सडकहरु सम्बन्धी विवरण

क.सं.	सडक आयोजनाको नाम	आयोजना स्थल	वडा नं.	लाभान्वित घरधुरी	आयोजनाको अवस्था
१.	फारुला दार्माकोट स्याउलागाउँ नुवाकोट रुकुम सडक	दार्मा १	१	८००	निर्माणाधिन
२.	सिलिङगी दार्माकोट विष्टगाउँ काफलगैरा चौरवाटा सडक		१		निर्माणाधिन
३.	भुवनटाकुरी ओजावाङ दाकीवारा गोडवाङ पैयाडाडा भदालेखोला सडक		१		निर्माणाधिन
४.	दैटाकुटा, कारागाउँ किमुयकुटा मोविल्क्षे पोखरा गहते बाध्ने खोला सडक		१		निर्माणाधिन
५.	कारगाउँ, दाकीवारा, गोड्वाङ साम्याखोला सडक		१		निर्माणाधिन
६.	खारा, वोरपोले, साज्याखोला कृषि सडक		१		निर्माणाधिन
७.	लपाटा विष्टगाउँ लाइटीवोट सडक		१		निर्माणाधिन
८.	खारा मेलटामुरी सडक		१		निर्माणाधिन
९.	सिलिङ्गी भातमारे	दार्मा २	१	१५० दुवैतिर	नयाँ
१०.	गोरापानी स्यालाखेत	दार्मा १	१	३५	
११.	वाङ्गेलाखुरी फारुला सिलिङ्गे ३० कि.मी.	दार्मा गा.पा.	२	५००	निर्माणाधिन
१२.	फारुला मौलखोली नुवाकोट २० कि.मी.	दार्मा गा.पा.	२	६००	निर्माणाधिन
१३.	सिलिङ्गी मैदान १० कि.मी.		२	४००	नयाँ
१४.	झुल्नेटा ढाकाडाम फारुला तिमीलगाडा ३५ कि.मी.		२	६००	निर्माणाधिन
१५.	कारागौर, किमुटाकुरा काफलगौरा वाध्ने १० कि.मी.		२	३००	नयाँ
१६.	भुवनटाकुरी रावागाउँ साक्चाखोला १५ कि.मी.		२	२००	नयाँ
१७.	साङ्टा, पाजाखोला, काफलगौरा १० कि.मी.	दार्मा २	२	१५०	निर्माणाधिन
१८.	फारुला चैतेखोला सिलिङ्गी १० कि.मी.	दार्मा २	२	१००	
१९.	वचखोला चैतेखोला ५ कि.मी.	दार्मा २	२	१००	नयाँ
२०.	मौलिखोला सिमलपुर भ्यारीङ डल्सिङ ७ कि.मी.	दार्मा २	२	१५०	नयाँ
२१.	भाटमारे भुरुङ्गखोला ७ कि.मी.	दार्मा २	२	१००	नयाँ
२२.	मौतरिवाली घुसखोला ५ कि.मी.	दार्मा २	२	१००	नयाँ
२३.	ठानागाउँ विसाउन सिउदसी ७ कि.मी.	दार्मा २	२	१००	नयाँ
२४.	साङटा, पाजाकोट दार्माकोट १५ कि.मी.	दार्मा २	२	२००	नयाँ

क्र.सं.	सडक आयोजनाको नाम	आयोजना स्थल	वडा नं.	लाभान्वित घरधुरी	आयोजनाको अवस्था
२५.	भवुनटाकुरी ओजावाङ वोहोरागाउँ १० कि.मी.	दार्मा २	२	६००	नयाँ
२६.	भुवनटाकुरी विसाउन छाप मौलखोला १० कि.मी.	दार्मा २	२	१५०	नयाँ
२७.	मौलीहलि देखि फारुला ११ कि.मी.		३		निर्माणाधिन
२८.	गा.पा. केन्द्रबाट फारुला, मौलेखाली दार्माकोट, नुवाकोट ११ कि.मी.		३		निर्माणाधिन
२९.	फारुला वुढाकाफल तिमिलकोडा ८ कि.मी.		३		निर्माणाधिन
३०.	फारुला लेखागाउँ, चम्फुटाकुरा मालिका ४ कि.मी. पर्यटकिय क्षेत्र		३		निर्माणाधिन
३१.	फारुला लेखागाउँ, कुमाख ७ कि.मी.		३		निर्माणाधिन
३२.	फारुला सिलिङ्गी ५ कि.मी.		३		
३३.	फारुला वुढाकाफल भुरुङ खोला ८ कि.मी.		३		
३४.	फारुला मलिबाङ बाङ्गलामुखी १४ कि.मी.		३		
३५.	फारुला मलेअम्रे मैनेरी डौरीखोला सिलिङ्गी		३		
३६.	फारुला झयारीवाङ ८ कि.मी. झुल्नेटा १३ कि.मी.		३		
३७.	फारुला दुवाङ बाग्खोर (नयाँ ट्रयाक ५ कि.मी.)		३		
३८.	मौलीहलि मालिका धुलखर्क १० कि.मी.		३	२००	निर्माणाधिन
३९.	मौलाहाले फारुलाचौर सडक खण्ड १४ कि.मी.	मौलाहाले फारुलाचौर	४		निर्माणाधिन
४०.	फारुला बाँगलाखुरी सडक खण्ड १४ कि.मी.	फारुला वाङगे	४		निर्माणाधिन
४१.	फारुला लामाडाँडा वाग्चौर सडक खण्ड २१ कि.मी.	फारुला वाग्चौर	४		
४२.	मौलाहाले पदेरीखोला फारुला सडक खण्ड ९ कि.मी.	मौलाहाले पेदरीखोला फारुला	४		
४३.	मौलाहाले चम्पुटाकुरा नेटा सडक खण्ड सुर्खेत राजमार्ग	मौलाहाले नेटा	४		
४४.	ढुलागैरा खागल गलाँव रातामाटा वडा कार्यालय सडक खण्ड ९ कि.मी.	रातामाटा खागल	४		
४५.	लाखुरी डाँडा गलाँव डाँडागाउँ भातमरी सडक खण्ड ३० कि.मी.	लाखुरी डाँडा देखि भातमारे	४		नयाँ + पुरानो
४६.	पुरवाव जोडीपिपल वडा कार्यालय -कच्ची)		४		

क्र.सं.	सडक आयोजनाको नाम	आयोजना स्थल	वडा नं.	लाभान्वित घरधुरी	आयोजनाको अवस्था
४७.	वाघखोर नकालगाउँ रातामाटा सडक खण्ड ६कि.मी.		४		
४८.	पाचकिल्ला मसिना विचगाउँ भल्चौर गलाँव रातामाटा सडक खण्ड		४		
४९.	कमलपोखरी सौरखाली पेदीखोला सडक खण्ड		४		
५०.	मसिना भलचौर सडक खण्ड (कच्ची)		४		
५१.	वाघखोर ढाकाडामकोट साँक्ट फारुलाचौर सडक (मुलबाटो)	फारुलादेखि बाघखोर	५		निर्माणाधिन
५२.	गोढीवन त्रिवेणी लयँटा विष्टगाउँ सडक	गोढीवन देखि विष्टगाउँ	५		निर्माणाधिन
५३.	तिनपोखरे अँधेरीखोला लयँटा साङ्ट सडक	तिनपोखरे देखि साङ्ट सम्म	५		निर्माणाधिन
५४.	निगालपानी देखि वाघखोर सडक	निगालपानी देखि बाघखोरसम्म	५		
५५.	जलेखर्क बछेला ढाकाडामकोट अधेरीखोला बाद्ने सडक	जलेखर्कदेखि बाद्नेसम्म	५		
५६.	बाद्नेदेखि विष्टगाउँ सडक	बाद्नेदेखि विष्टगाउँ	५		
५७.	उम्पाढुङ्गा देखि लम्पाखा, त्रिवेणी सडक	उम्पाढुङ्गा देखि त्रिवेणीसम्म	५		
५८.	जलेखर्क काउलावोट त्रिवेणी सडक	जलेखर्क देखि त्रिवेणीसम्म	५		
५९.	जलेखर्क भालुमारे भालुखोला भैयराधान सम्म सडक निर्माण	जलेखर्कदेखि भैयराधान	५		नयाँ
६०.	छेरना, उतिसेनी रातामाटा सडक	छेरनादेखि रातामाटा सम्म	५		निर्माणाधिन
६१.	सिमखोली, अखारे गोठिवन, भूर्तिवाङ्ग फारुला सडक	सिमखोली देखि फारुला			पुरानो निर्माणाधिन
६२.	वाङ्गे, चिप्ले किमुटाकुरा ज्यामिरेचौर, फारुला				पुरानो निर्माणाधिन
६३.	बाघखोर, किमुटाकुरा बडाचौर	बाघखोर बडाचौर किमुटाकुरा			पुरानो निर्माणाधिन

क्र.सं.	सडक आयोजनाको नाम	आयोजना स्थल	वडा नं.	लाभान्वित घरधुरी	आयोजनाको अवस्था
६४.	अरबारे, जलेखर्क मोटर बाटो				पुरानो निर्माणाधिन
६५.	बाघखोर, मलिक्चा, ज्यामिरेचौर सडक बाटो				पुरानो निर्माणाधिन
६६.	गोठिबन, सचेतना बडाचौर, मोटरबाटो				पुरानो निर्माणाधिन

स्रोत:वडा स्तरीय छलफल २०८१

३.७.२ बैङ्क तथा वित्तिय संस्था

बैङ्किङको अवस्था हेर्दा हाल यस क्षेत्रमा बैङ्किङ क्षेत्र निकै कमजोर देखिन्छ । बैङ्किङ कारोबार चलायमान हुन स्थानीय स्तरमा व्यापक रुपमा पूँजीप्रवाह भैरहने वातावरण हुनुपर्दछ । हाल यस गाउँपालिकामा विभिन्न सहकारी, बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाहरुले सेवा दिइरहेका छन् । दार्मा पूर्णरुपमा ग्रामिण परिवेश भएको गाउँपालिका हो । यहाँका मानिसहरुको जिविकोपार्जनको कृषि नै मुख्य पेसा हो । ठुला बजार केन्द्र कलकारखाना नभएकोले बैंक तथा, उद्योग, सहकारीहरुको खासै विकास हुन सकेको छैन । कुनैपनि स्थानको अर्थतन्त्र सबल हुन कृषि, पर्यटन र उद्योग क्षेत्र चलायमान हुनुपर्ने भएकोले ती क्षेत्रको क्रमिक विकाससंगै बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको विकास स्वतः हुन जान्छ । हाल स्थानीयमा बैङ्क खाता खोल्ने र बैङ्किङ कारोबार गर्ने प्रवृत्ति बढ्दो क्रममा रहेको छ । यसको विस्तारका लागि गाउँपालिका एवं बैंक तथा वित्तीय संघ संस्थाहरुले विभिन्न किसिमले वित्तीय साक्षरता कार्यक्रम अघि बढाइरहेका छन् । यसले सबै नागरिकको वित्तिय पहुँच विस्तार हुने देखिन्छ ।पालिकामा रहेका वैंक तथा वित्तिय संस्थाको विवरण तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

तालिका नं. १३: गाउँपालिकामा रहेका वैंक तथा वित्तिय संस्थाको विवरण

क्र.स	बैङ्क तथा वित्तिय संस्थाको नाम	प्रकार
१	नबिल बैंक	बैंक
२	ढाकाडाम महिला साना किसान कृषि सहकारी संस्था लि.	सहकारी संस्था
३	दार्माकोट साना किसान कृषि सहकारी संस्था लि.	सहकारी संस्था
४	भलचौर साना किसान कृषि सहकारी संस्था लि.	सहकारी संस्था
५	दलीत बहुउद्देश्यीय सहकारी संस्था लि.	सहकारी संस्था

क्र.स	बैङ्क तथा वित्तिय संस्थाको नाम	प्रकार
६	दोभान कृषि सहकारी संस्था लि.	सहकारी संस्था
७	दर्माली वचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि.	सहकारी संस्था
८	डिप्रोक्स लघुवित्त वित्तीय संस्था लिमिटेड	लघुवित्त
९	जाल्पा सामुदायिक लघुवित्त वित्तीय संस्था लिमिटेड	लघुवित्त
१०	कालिका लघुवित्त वित्तीय संस्था लिमिटेड	लघुवित्त

स्रोत:वडा स्तरीय छलफल २०८१

३.७.४ पदमार्ग

ग्रामिण हिमाली र पहाडी क्षेत्रमा पर्यटक मुख्यतया ट्रेकिङ र हाइकिंगका लागी आउने गर्दछन्। आवश्यक स्थानहरुमा व्यवस्थित पदमार्ग निर्माण गरि ठूलो सङ्ख्यामा पर्यटक भित्र्याउन सकिन्छ। मुख्य उद्देश्य पर्यटन विकासकै लागि पर्यटकहरुलाई मध्य नजर गर्दै यस गाउँपालिकामा विभिन्न पदमार्गहरु संचालनमा छन् तथापी व्यवस्थित भने हुन सकेको छैनन् र आर्थिक उपार्जन सँग जोड्न सकिएको छैन। गाउँपालिकामा रहेका पदमार्गका लागि सम्भावित स्थानको विवरण तलको तालिकामा समावेश गरिएको छ ।

तालिका नं. १४: गाउँपालिकामा रहेका सम्भावित पदमार्ग स्थलहरुको विवरण

क्र.स	पदमार्गको नाम	स्थान
१	टिलो हाल्ने- सुकी दह- शिव गुफा	वडा न १
२	बराह मन्दिर- पाँजाकोट दरवार	वडा न २
३	चिफ्ले गुफा- मालीका-शिद्ध गुफा	वडा न ४
४	बाँध्ने लेक- अधियारे लेक- जलेखर्क	वडा न ५

स्रोत:वडा स्तरीय छलफल २०८१

३.७.६ संचार

सूचना तथा संचार प्रविधि पूर्वाधार हिसाबले हेर्दा दार्मा गाउँपालिका निकै कमजोर देखिन्छ । यस क्षेत्रमा टेलिफोन नेटवर्कको समस्याका कारण अत्यावश्यक समयमा सूचना आदान प्रदान गर्न समस्या परेको देखिन्छ । यसमा सम्बन्धित निकायको ध्यान पुग्न नसकेको हुन सक्छ । गाउँपालिकामा अहिलेसम्म ईन्टरनेट र ल्याण्ड लाईन टेलिफोन सेवा सुविधा निकै कमजोर छ। राजधानी काठमाण्डौबाट प्रकाशित हुने पत्रपत्रिकाहरु समेत पाउन मुस्किल छ। हालैका

वर्षहरुमा डिसहोम टेलिभिजनको डिजिटल सेवा गाउँपालिकाको सवै वडाहरुमा रहेकोले केही घरधुरीहरुमा टेलिभिजन सेवा भने उपलब्ध रहेको छ। आर्थिक विकासका लागि सूचना तथा संचारको विकास अत्यावश्यक भएका कारण यस गाउँपालिकामा सूचना तथा सञ्चारको विकासका लागि विभिन्न कार्यक्रमहरु गर्नुपर्ने आवश्यकता छ ।

३.७.७ स्वच्छ खानेपानी र सरसफाई

दार्माको खानेपानीको मुख्य स्रोत धाराको पानी हो । साथै गाउँपालिकाका अधिकांश घरपरिवारले पिउने पानीलाई कुनै शुद्धीकरण नगरी सिधैं पिउने गरेको देखिन्छ जुन जनस्वास्थ्यको दृष्टिकोणले जोखिमपूर्ण हो। सफा सुन्दर र स्वच्छ गाउँ सभ्यताको प्रमुख परिचायक हो । त्यसैगरी स्वस्थ जीवन जिउन हाम्रो वरपरको जनजीवन र सेरोफेरो सफा हुनु जरुरी छ । सरसफाईको लागि घरबाट निस्कने फोहोरलाई कुहिने र नकुहिने गरी अलग्गै छुट्याईएको अवस्थामा फोहोर व्यवस्थापनको लागि सहज हुने गर्दछ । गाउँपालिकामा घर निर्माण गर्दा नक्सा पासको व्यवस्था भइनसकेकोले नयाँ घर निर्माण गर्दा शौचालय बनाउनु पर्ने अनिवार्य व्यवस्था हुन सकेको छैन । हालसम्म गाउँपालिकाबाट फोहोरमैला संकलन र व्यवस्थापन सम्बन्धी कुनै कार्यहरु भएको छैन । गुणस्तरीय खानेपानी र सरसफाईको क्षेत्रलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी थप खानेपानी आयोजनाहरु निर्माण गर्नुपर्ने साथै वैज्ञानिक विधिहरुको प्रयोग गरी फोहोरमैला व्यवस्थापन गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

३.७.८ सुरक्षा र सावधानी

गाउँपालिकामा शान्ति सुरक्षा कायम गरी जनताको जीउ, धन र स्वतन्त्रताको संरक्षण गरी शान्तिपूर्वक बाँच्न पाउने अधिकार सुनिश्चित गराउन, पूर्वाधार निर्माण गर्न, सामाजिक र आर्थिक विकासको लागि प्रभावकारी शान्ति सुरक्षा हुनु आवश्यक छ। प्रत्येक वडामा शान्ति सुरक्षा कायम गर्न प्रहरी चौकी सहित सुरक्षा निकायहरूलाई विस्तार गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.७.९ पर्यटन सूचना

पर्यटकहरुलाई जानकारी दिने र पर्यटक आगमनको तथ्याङ्क राख्ने गाउँपालिकास्तरीय कुनै पनि पर्यटन सूचना केन्द्रहरुको व्यवस्था रहेको छैन । पालिकाका विभिन्न स्थानहरुमा पर्यटक सूचना केन्द्रहरुको स्थापना गरि आवश्यक सूचना प्रवाहलाई चुस्त दुरुस्त बनाउन जरुरी छ ।

३.७.१० हस्तकला चिनो पसल तथा बिक्री केन्द्र

यस गाउँपालिका अन्तर्गतको मुख्य बजार क्षेत्रमा समेत हस्तकला चिनो पसलहरु संचालन हुन सकेका छैनन् । स्थानीय मौलिक उत्पादन जसले यो क्षेत्रको ठोस परिचय दिन्छ, त्यसप्रकारको

उत्पादन व्यवसायीक र व्यवस्थित छैन भने विशेष बिक्री केन्द्रको समेत स्थापना गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

३.७.११ संग्रहालय तथा साँस्कृतिक केन्द्र

क्षेत्री समुदायको बाहुल्यता रहेको यस गाउँपालिकामा हाल सम्म कुनै साँस्कृतिक संग्रहालय निर्माण गरिएको छैन। यस गाउँपालिकामा यस्ता केन्द्रहरुले पर्यटन विकासमा टेवा पुऱ्याउने सम्भावना छ ।

३.७.१२ मानव संशाधन

पर्यटन विकासका सहयोगी मानव स्रोतहरु हुन् । केही सङ्ख्यामा तालिम प्राप्त टुर गाइड भएतापनि हाल सम्म गाइड तथा अन्य पर्यटकहरुलाई आवश्यक पर्ने मानव संशाधनको तथ्याङ्क नरहेको देखिन्छ । अर्कोतर्फ त्यस प्रकारको मानव संसाधन उत्पादन गर्ने तालिमको व्यवस्था गरिएको छैन । पर्यटन व्यवसायलाई प्रवर्धन गर्नका लागि यस पालिकाका हरेक वडाबाट दक्ष जनशक्ति उत्पादनका लागि पर्यटन सम्बन्धी तालिम तथा अभिमुखीकरण गर्नु उत्तिकै जरुरी रहेको छ ।

३.८ बसोबासको सुविधा

(क) **होटल, लज, गेष्ट हाउस र रिसोर्ट** : यस गाउँपालिका साना खाजा तथा खाना खाने होटल, रेस्टुरेन्टहरु पालिकामा भएतापनि सुबिधा सम्पन्न बस्ने व्यवस्था भएका होटल रिसोर्टहरु भने आजसम्म संचालनमा आएका छैनन् । पालिकाको मुख्य बजारहरुमा बाहेक पालिकाको अन्य वडाहरुमा बास सहितका होटलहरु संचालनमा छैनन् ।

(ख) क्याम्पिङ साइट : यस क्षेत्रमा पर्यटन क्याम्पिङ साइट निर्माण गरेको पाइएन। नदी किनार, एवं अन्य पर्यटकीय गन्तव्य आसपासमा यस्ता क्याम्प साइटहरु संचालन हुन सक्ने सम्भावना प्रशस्तै रहेको छ ।

(ग) होम स्टे, घरबास : यस क्षेत्रको पर्यटन विकासमा घरबास ले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्न सक्दछ र हालसम्म व्यवसायीक होम स्टेको सुरुवात हुन नसकेको यस गाउँपालिकामा दीर्घकालीन योजना निर्माण गरी घरबास कार्यक्रम संचालन गर्न सकिने सम्भावना प्रचुर मात्रामा रहेको देखिन्छ ।

३.९ पर्यटन प्रवर्धनको लागि हालसम्म भएका प्रयासहरू

दार्मा गाउँपालिकामा पर्यटन विकासका लागि खासै परिणाममुखी प्रयासहरु भएका छैनन्। हालसम्म स्थानीय स्तर र अन्य निकायहरुबाट आयोजना भएका कार्यक्रमहरु निम्नानुसार रहेका छन् :

१. चाडपर्वको समयमा मेला आयोजना,
२. पालिकामा अवस्थित विभिन्न मन्दिहरुमा कार्यक्रमहरु संचालन,
३. नयाँ पदमार्गहरुको प्रचार प्रसार,
४. होम स्टे व्यवसाय प्रवर्धन सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन,
५. यहाँका पर्यटकिय क्षेत्रहरु प्रचार प्रसार सहित पूर्वाधार निर्माणका लागि अध्ययन,
६. पर्यटकहरुको सेवा सुविधाका लागि उच्च स्तरीय होटल तथा रिसोर्ट निर्माणाधीन,
७. पर्यटकहरुको सहज यात्रालाई मध्यनजर गरेर काठमाडौं सल्यान बस सेवा संचालन,
८. कृषि तथा पशु पर्यटन क्षेत्र विकासका लागि बजेट विनियोजन ।
९. लोककला, संस्कृति संरक्षणका लागि दर्माली घाउटा, सोरठी, पैसेरी, सिङ्गारू र ठाडोभाकाका गायन प्रतियोगिताहरू संचालन हुने गरेको ।
१०. लोककला, संस्कृतिको प्रचार प्रसारका लागि यहाँको लोक गाथा झल्काउने पुराना गीतहरूको संग्रह **"दर्माली घाउटा"** प्रकाशन गरेको ।

३.९.१ पर्यटन प्रवर्धनका लागि हुने गरेका प्रवर्धनात्मक कार्यक्रमहरू

पर्यटन प्रवर्धन हेतुले औपचारिक कार्यक्रम संचालन गर्न नसकिएको भएता पनि मेला, महोत्सव, चाडपर्व, दशै, तिहार, विहे, पुजा र स्थानीयस्तरमा संचालन हुने सांस्कृतिक कार्यक्रमहरुले गाँउपालिकाको पर्यटन प्रवर्द्वन गर्न सहयोग गरिरहेको छ । स्थानीय समुदायले मनोरञ्जन र कला संस्कृति र परम्परालाइ निरन्तरता दिनका लागि संचालन गर्ने कार्यक्रमहरु बाहेक हालसम्म गाउँपालिकामा अन्य पर्यटन प्रवर्धन सम्बन्धी कार्यक्रमहरु संचालनमा आउन सकेका छैनन् ।

अध्याय –४: पर्यटन विकास योजना तथा कार्यक्रमहरू

४.१ पर्यटन विकास गुरुयोजनाको लक्ष्य, उद्देश्य तथा रणनीति

पर्यटन विकास गुरुयोजना भन्नाले गाउँपालिकाको भौगोलिक अवस्थिति, प्राकृतिक सम्पदा तथा सुन्दरता, सामाजिक, साँस्कृतिक, धार्मिक, ऐतिहासिक पुरातात्त्विक आदि पक्षहरूको पर्याप्तता तथा उपयुक्तताको आधारमा दिगो रूपमा सञ्चालन गर्न सकिने पर्यटकीय गतिविधिलाई लक्षित गरी तयार/सिफारिश गरिएको योजना हो । योजनाले आफ्नो लक्ष्य र उद्देश्य प्राप्तिका लागि आवश्यक रणनीति पनि तय गरेको हुन्छ । यसका लागि स्थानीय जनसहभागिता र उत्पादनलाई प्रमुख आधार बनाइएको छ किनभने आयातित वस्तु र सेवा तथा प्रविधिका साथै लगानीकर्ता समेत बाहिरबाट ल्याउँदा पर्यटनबाट हुने फाईदा पनि बाहिरिने हुन्छ। तसर्थ स्थानीय उत्पादनमा आधारित भई, स्थानीय व्यक्तिहरूबाटै पालिकामा पर्यटकीय गतिविधि सञ्चालन गरिनु पर्दछ भन्ने मान्यताका आधारमा यो योजना तयार गरिएको छ ।

योजनाको सोच

- "दिगो पर्यटन विकास दार्मा गाउँपालिकाको समृद्धिको आधार"

योजनाको लक्ष्य

यस पर्यटन गुरुयोजनाले गाउँपालिकाको पर्यटन विकासका लागि निम्न लक्ष्य तय गरेको छ ।

- पर्यटनको विकास मार्फत् स्थानीय बासिन्दाहरूको रोजगारी र आय आर्जनमा वृद्धि गरी उनीहरूको वातावरणीय, आर्थिक, सामाजिक, साँस्कृतिक र शैक्षिक पक्षहरूको सन्तुलित र दिगो विकास गर्ने ।
- विविध पर्यटकीय गतिविधिहरु वृद्धि गरी गाउँपालिकालाई राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय पर्यटनको अध्ययन, अनुसन्धान तथा घुमफिरका लागि नमुना गाउँपालिकाको रुपमा विकास गर्ने ।

योजनाका उद्देश्यहरू

पर्यटन विकास गुरुयोजनाले यस गाउँपालिकाको पर्यटन अन्तर्गत धार्मिक, सांस्कृतिक, सामाजिक तथा आर्थिक एवं अन्य सम्बन्धित क्षेत्रको व्यवस्थापन र विकासमा सहयोग पुऱ्याउने उद्देश्य लिएको छ। गाउँपालिकाको समग्र विकासलाई समेत ध्यानमा राखि यो गुरुयोजनाको निर्माण गरिएको छ जसका निम्न उद्देश्यहरू रहेका छन् :

- गाउँपालिकाको समग्र पर्यटन विकासका लागि व्यवस्थित कार्ययोजना निर्माण गरी कार्यान्वयनमा सहजता ल्याउने ।
- व्यवस्थित भौतिक तथा पर्यटकीय संरचना निर्माणमा जोड दिई जैविक विविधताको संरक्षण र दिगो विकासको मार्ग प्रशस्त गर्ने ।
- यस गाउँपालिका भित्रका धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरू तथा सम्भावित स्थलहरू समेतको पहिचान गरी, ती क्षेत्रहरूको प्रचारप्रसार, मर्मत सम्भार, निर्माण तथा अन्य पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको समेत विकास गर्ने ।
- स्थानीय सरकार, स्थानीय सरोकारवालाहरू, प्रदेश तथा संघीय सरकार लगायत सार्वजनिक र निजी साझेदारीको माध्यमद्वारा पर्यटनमा लगानी-मैत्री वातावरण तयार गर्ने ।
- पर्यटन सम्बद्ध आर्थिक, वातावरणीय, सामाजिक, साँस्कृतिक एवं व्यवस्थापकीय पक्षहरूको व्यवस्थापनमा सहयोग गर्ने ।
- पर्यटकीय सम्भाव्यताका क्षेत्रहरूको पहिचान गरी स्थानीयस्तरमा रोजगारी सिर्जना गर्ने तथा आय आर्जनका उपायहरूको खोजी गर्ने।
- स्थानीय कला, संस्कृति, भाषा, परम्परा र रीतिरिवाजहरूको संरक्षण, प्रवर्धन र विकासका साथै तिनीहरूको प्रचारप्रसार गरी स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुऱ्याउने।

४.२ मार्गदर्शक सिद्धान्तहरू

गाउँपालिकामा रहेका प्राकृतिक, साँस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा पुरातात्त्विक सम्पदाहरूको संरक्षण तथा प्रवर्धन गर्दै दिगो पर्यटन विकास मार्फत स्थानीय जनसमुदायहरूको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन पर्यटन विकासको समग्र प्रक्रिया निम्नानुसारका बृहत् सिद्धान्तहरूबाट निर्देशित भएको छ ।

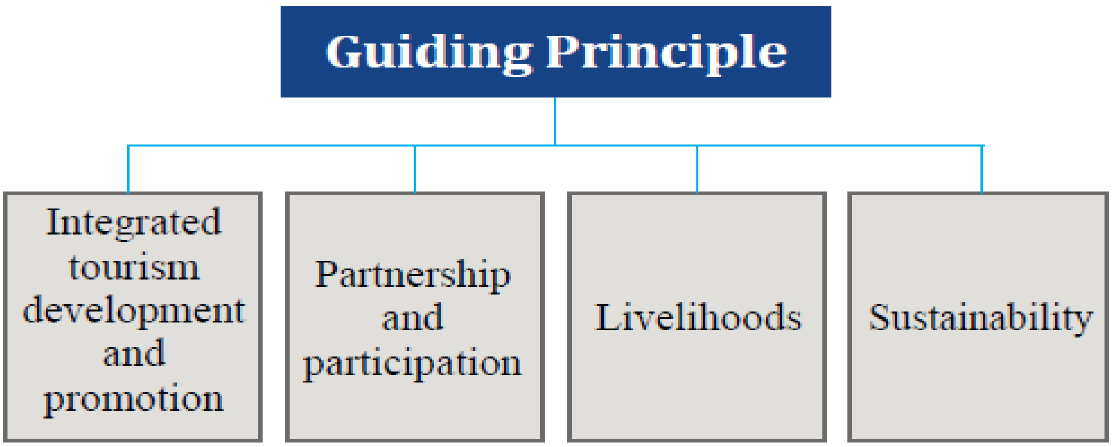

१. एकीकृत पर्यटन विकास तथा प्रवर्धन (Integrated Tourism Development and Promotion)

गाउँपालिकाको पर्यटन विकासका लागि रणनैतिक पर्यटन विकास योजना (Strategic Tourism Plan) को दृष्टिकोण अवलम्बन गरिनेछ । जिल्लामा आएका पर्यटकहरुलाई दार्मामा आकर्षित गर्न सकिने ठूलो सम्भावना रहेको छ। पर्यटकको आगमन सङ्ख्या मात्रै बढेर पर्यटन व्यवसाय फस्टाउन सक्दैन सँगसँगै पर्यटकहरुको बसाइ लम्ब्याउन जरुरी छ र त्यसका लागि आवश्यक पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण, नयाँ पर्यटकीय गतिविधि र गन्तव्यहरूको पहिचान तथा प्रवर्धन, गाउँपालिकाभर रहेका विभिन्न प्राकृतिक, साँस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा पुरातात्त्विक सम्पदाहरूको संरक्षण तथा प्रवर्धन गर्दै एकीकृत पर्यटन विकासको अवधारणा अवलम्बन गर्नु पर्दछ। दार्मा घुम्न आउने पर्यटकहरूलाई आसपासका पर्यटकीय क्षेत्रमा घुमाउन सकिएमा मात्र पर्यटकको बसाइ लम्बाउन सकिने र यसले यस क्षेत्रको अर्थतन्त्रलाई थप चलायमान गराउन सक्छ । यसका लागि दार्मा क्षेत्रलाई केन्द्रमा राखेर यस गाउँपालिकाको पर्यटन विकासका कामहरू गरिनुपर्ने हुन्छ । त्यसै गरि स्थानीय समुदायको प्रत्यक्ष सहभागिता बिना पर्यटन विकासका उद्देश्यहरू हासिल गर्न नसकिने हुँदा पर्यटन विकास तथा प्रवर्धन योजनाको सुरुवाती चरणदेखि कार्यान्वयन तथा अनुगमन र मूल्याङ्कन सम्मका सबै प्रक्रियाहरूमा स्थानीयहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्नु आवश्यक छ।साथै बसाइ लम्ब्याउन पर्यटन प्याकेजको विकास गरी त्यसको प्रचार प्रसार गर्न सकिन्छ। सो का लागि यस गाउँपालिकामा प्रवेश गरेपछि गर्न सकिने गतिविधिहरुको पूर्ण विवरण सहितको जानकारी पर्यटनको पहुँचमा पुग्ने गरी व्यापक प्रचार प्रसार गर्न सकिन्छ ।

२. सहकार्य तथा सहभागिता (Partnership and Participation)

योजना निर्माण, निर्णय लिने तथा कार्यान्वयन तह सम्म स्थानीय बासिन्दाहरूको प्रत्यक्ष सहभागिता सुनिश्चित गर्नुका साथै व्यवस्थापन तथा समग्र पर्यटकीय क्रियाकलापहरू तथा गुणस्तरीय सेवा प्रवाहमा स्थानीय बासिन्दाहरूलाई जिम्मेवार गराइनेछ।त्यसै गरि पर्यटनसँग सरोकार राख्ने लाइन एजेन्सीहरू, सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरू, स्थानीय पर्यटन विकास समिति लगायत सबै सरोकावालाहरूसँगको सहकार्यलाई उच्च महत्त्व दिई समग्र गाउँपालिकालाई एक पर्यटकीय गन्तव्यको रुपमा विकास गरिनेछ ।

३. जनजीविका (Livelihoods)

स्थानीय बासिन्दाहरूको जीवनस्तरमा योगदान पुऱ्याउने खालको क्षमता विकास कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकता दिई योजना तर्जुमा गरिनु पर्दछ ।यसरी योजना निर्माण गर्दा गरिबी तथा सामाजिक

विभेद र अन्यायका कारणहरु पहिचान गरी न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ । त्यसैगरि मुख्यगरी पिछडीएका, न्यून आयस्तर भएका तथा जोखिमयुक्त समुदायहरूलाई पर्यटन विकासको केन्द्रमा राखी उनीहरूको जीवनस्तर सुधारलाई मूल मुद्दा बनाई योजना तर्जुमा गरिने छ । छोटकरीमा भन्नुपर्दा दिगो पर्यटन विकासका लागि स्थानीय जनसमुदायको प्रत्यक्ष सहभागिता प्रमुख कडी हो।

४. **दिगोपना (Sustainability)**

दिगो पर्यटन विकास पर्यटन गुरुयोजनाको मूल मार्गनिर्देशक सिद्धान्त हो । तसर्थ दिगो पर्यटन विकासको लागि भविष्यमा बाह्य सहयोग बिना स्थानीय बासिन्दाहरूको क्षमताले व्यवस्थापन गर्न सक्ने क्रियाकलापहरू मात्र गुरुयोजनामा समावेश गरिनुपर्छ । नेपालमा पर्यटनको मूल उद्देश्य दिगो पर्यटनको विकास मार्फत ग्रामिण क्षेत्रका बासिन्दाको जीवनस्तर उकास्ने रहेकाले पर्यटन विकासका लागि स्थानीय बासिन्दाहरूलाई आर्थिक तथा अन्य किसिमका लगानी गर्न प्रोत्साहन गर्नुपर्छ ।यस प्रयासको मूल उद्देश्य भनेको पर्यटन विकासका हरेक क्रियाकलापहरूमा स्थानीय समुदायले अपनत्व महशुस गरुन भन्ने हो।जब पर्यटन स्थानीय बासिन्दाको जनजिविका र स्थानीय अर्थतन्त्रको मूल आधार बन्दछ यो दिगो समेत हुन्छ।

४.३ योजनाका रणनीतिहरू

कुनैपनि योजना वा कार्यक्रमको सफल कार्यान्वयन गर्न के कस्ता उपाय अर्थात रणनीति अपनाईने हो भन्ने कुरा एकदमै महत्त्वपूर्ण हुन्छ।गाउँपालिका पर्यटन गुरुयोजनामा सिफारिस गरिएका कार्यक्रमहरुको सफल कार्यान्वयनको लागि गाउँपालिकाको भौगोलिक एवं प्राकृतिक अवस्था, सामाजिक, साँस्कृतिक एवं धार्मिक परिवेश तथा छलफल र अन्तरक्रियामा सहभागीहरुबाट प्राप्त सुझाव समेतलाई विचार गरि गुरुयोजना कार्यान्वयनका लागी निम्नानुसारका रणनीतीहरु तयार गरिएको छ ।

- पर्यटनलाई गाउँपालिकाको आर्थिक एवं रोजगारीको एउटा सबल र स-शक्त माध्यमका रुपमा स्थापित गर्ने ।
- गरिबी न्युनिकरणमा ग्रामिण पर्यटन भन्ने सरकारको नीति अनुरुप विभिन्न पेशा, प्रविधि, सँस्कृति एवं उत्पादनलाई केन्द्रविन्दुमा राखी न्यून आय आर्जन भएका समुदायलाई सहयोग मिल्ने खालका कार्यक्रम संचालन गर्ने।
- पर्यटनलाई स्थानीय साधन, स्रोत र प्रविधिमा आधारित गराई स्थानीय स्तरमै स्वनिर्भर बनाउने।

- गाउँपालिकामा पर्यटनका क्षेत्रमा कार्यरत संघ, संस्था तथा सरोकारवाला निकायहरु बिच साझा सञ्जाल स्थापना गरि सूचना आदान प्रदान गर्ने तथा सम्भाव्य पर्यटकीय सम्पदा, आकर्षण र गन्तव्यहरुको क्षेत्रगत प्रोफाईल तयार गर्ने ।
- पर्या-पर्यटनलाई उच्च प्राथमिकता दिई पदमार्ग, दृश्याअवलोकन, स्थानीय प्राकृतिक उत्पादन तथा अर्गानिक फार्मिङ प्रणालीलाई जोड दिने ।
- बजारीकरणलाई प्रभावकारी बनाउनका लागि प्रचार प्रसार सामग्रीहरु जस्तै होर्डिङ बोर्ड, ब्रोसर, पोष्टर, पम्पलेट, स्टिकर, सि.डि., युट्युब भिडियो, Vlogs, फेसबुक, वेव साईट जस्ता कागज तथा डिजिटल सामग्रीहरु तयार गरि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा प्रचार प्रसार गर्ने ।
- पर्यटन सम्बद्ध जनशक्ति विकासमा जोड दिई तालिम, सेमिनार, कार्यशाला, गोष्ठीका साथै शैक्षिक संस्थाहरुका पाठ्यक्रममा गाउँपालिकाको पर्यटन सम्बन्धी जानकारी पनि समाविष्ट गराउने ।
- पर्यटन विकासका लागि सम्भाव्य गाउँ तथा स्थानहरुमा व्यापक रुपमा सचेतना तालिम सञ्चालन गरि पर्यटन र यसको सञ्चालन तथा आयआर्जनका पक्षहरुको जानकारी गराई व्यापक रुपमा जन उत्सुकता र जनसहभागिता सिर्जना गर्ने ।
- गुरुयोजनामा सिफारिस गरिएका पर्यटकीय गतिविधिहरु सञ्चालन वा कार्यक्रम कार्यान्वयन, प्रचार प्रसार र अनुगमन तथा मुल्याङ्कन गर्न कार्यपालिकामा विषयगत समिति अन्तर्गत सरोकारवाला संघ, संस्था, तथा स्थानीय व्यक्तिहरु समेतको सहभागितामा एउटा अनुगमन समिति गठन गर्ने ।
- छिमेकी गाउँपालिका तथा नगरपालिकासँग सहकार्य गरि गन्तव्य स्थलको विकास गरि प्रचार प्रसार गर्ने ।
- अन्य विभिन्न रणनीतिहरु अपनाउने (तल उल्लेख भए बमोजीम) ।
- गाउँपालिकामा पर्यटन प्रवर्धन र विकास गर्नका लागि गाउँपालिकाले अन्य सरकारी, निजी, संघ संस्था र सामुदायिक क्षेत्रसँग सहकार्य गर्ने ।
- गाउँपालिका भित्रका पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचारप्रसार गरी धेरैभन्दा धेरै आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्ने ।
- पर्यटकीय स्थलहरूमा सबै प्रकारका पूर्वाधारहरूको एकिकृत र समन्वयात्मक विकास गर्नका लागि यथेष्ट लगानीको प्रबन्ध गर्ने ।
- स्थानीय सीप, कला, कौशल, सँस्कृति, परम्परा, रीतिरिवाज आदिको प्रवर्धन, विकास तथा प्रचारप्रसार गरी स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुर्याउने ।

- यस क्षेत्रमा भित्रने पयर्टकहरूको रुचि र चाहनाको बारेमा नमूना सर्वेक्षण गर्ने ।
- यस क्षेत्रमा भित्रने पर्यटकहरूको उमेर समूहको बारेमा नमुना सर्वेक्षण गर्ने ।
- यस क्षेत्रमा भित्रने पर्यटकहरूको वर्गीकरण गर्ने जसअनुसार उनीहरूको खर्च गर्ने क्षमता र पर्यटक सेवा र सुविधाको आकांक्षाहरूको नमूना सर्वेक्षण गर्ने ।
- यस क्षेत्रमा प्रवेश गर्ने पर्यटकहरूको यस पूर्वको प्रस्थान विन्दुहरूको अध्ययन गर्ने,
- यस क्षेत्रमा भित्रने पर्यटकहरूको मुख्य पेशा वा व्यवसायको र रुचिको बारेमा नमूना सर्वेक्षण गर्ने ।
- प्रस्थान विन्दुहरूमा यस क्षेत्रको प्रचार प्रसारका लागि प्रचार प्रसार सामग्री र सूचना केन्द्र स्थापना गर्न छिमेकी गाउँपालिका वा नगरपालिकासँग सहकार्य गर्ने ।

४.४ अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजना तथा कार्यक्रमहरू

कुनै पनि योजनाको सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र रणनीतिहरू परिपूर्ती गर्नका लागि विस्तृत कार्ययोजना बनाई अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजनाहरू लागु गर्नु अत्यावश्यक हुन्छ। तबमात्र लक्षित उद्देश्यहरू हासिल भई अपेक्षित प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिन्छ। यस गाउँपालिकाको पर्यटन विकासमार्फत् समग्र विकासका लागि निम्न योजनाहरू प्रस्तुत गरिएको छः

४.४.१ अल्पकालीन योजना

यस अन्तर्गत एक वर्ष भित्र सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यक्रमहरू सिफारिस गरिएको छ ।

- प्रस्तुत पर्यटन विकास गुरुयोजनालाई गाउँसभाबाट अनुमोदन गराई वार्षिक रूपमा कार्यान्वयनका लागि निर्णय गराउने ।
- गुरुयोजनाले सिफारिस गरे अनुसार पर्यटकीय गतिविधिहरू सञ्चालन वा कार्यक्रम कार्यान्वयन, अनुगमन, मुल्याङ्कन र प्रचारप्रसार गर्न गाउँपालिका पर्यटन विकास समिति गठन गर्ने र सोही समिति अन्तर्गत रहने गरी एउटा अनुगमन समिति गठन गर्ने ।
- सिफारिस गरिएका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि स्थानीयस्तरमा व्यवस्थापन तथा वडा पर्यटन समिति गठन गरी वडा सभाबाट कार्यक्रमहरू पास गराई गाउँपालिकामा पठाउने प्रक्रिया सुरु गराउने ।
- गुरुयोजना तथा विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गरी कार्यान्वयन गर्न सिफारिस गरिएका कार्यक्रमहरू स्थानीय स्तरको सहभागितामा गाउँपालिकास्तरबाट कार्यदल गठन गरी सर्वेक्षण गराई प्रतिवेदन तयार गर्ने ।
- पर्यटनसँग सम्बन्धित चालु कार्यक्रम र गुरु योजनामा सिफारिस गरिएका कार्यक्रमहरू कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिकाले नियमित रूपमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्न बजेटको

व्यवस्था गर्ने र सम्बन्धित वडाहरूलाई पनि आफ्नो बजेटको केही अंश पर्यटन कार्यक्रमलाई छुट्याउन निर्देशन दिने ।

४.४.२ मध्यकालीन योजना

यस गुरुयोजनाले मध्यकालीन योजना अन्तर्गत ५ वर्ष भित्र प्रारम्भ गरी सम्पन्न गर्नुपर्ने कार्यक्रमहरूलाई समेटेको छ । गाउँपालिकामा पर्यटन विकासका लागि पहिचान भएका/गरिएका सम्भाव्य क्षेत्रहरूको सिलसिलेवार कार्यान्वयनका लागि जिम्मेवार निकाय तथा सम्भव भए सम्म सोको लागि आवश्यक पर्ने बजेट समेतको अनुमान गरी प्रस्तुत गरिएको छ। स्थानीय स्तरमा पर्यटनबाट केही न केही सकारात्मक प्रभाव पारी पर्यटन हाम्रो लागि र हाम्रो कार्यक्रम हो, यसको कार्यान्वयन र व्यवस्थापन हामीले नै गर्नु पर्दछ भन्ने प्रतिबद्धता सहित स्थानीय व्यक्तिहरूलाई सक्रिय बनाउनु यस योजना अर्थात कार्यक्रमको मूल पक्ष रहेको छ । मध्यावधि योजना अर्थात् आगामी ५ वर्ष भित्र कार्यान्वयनमा ल्याई सक्नु पर्ने प्रस्तावित कार्यक्रमहरू निरन्तर रूपमा सञ्चालन भइरहने दीर्घकालीन प्रकृतिका कार्यक्रम नै हुन् र तिनीहरूको सफल र प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि नियमित रूपमा विस्तार एवं सुधारका कार्यक्रमहरू सञ्चालन भई नै रहने हुन्छन् । यी कार्यक्रमहरूलाई आगामी ५ वर्ष भित्र कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भन्नुको तात्पर्य यस अवधिभित्र यी कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयन प्रक्रिया प्रारम्भ गर्नु हो ।

४.४.३ दीर्घकालीन योजना

गाउँपालिकाको पर्यटन विकास गुरुयोजना एउटा दीर्घकालीन सोचको यथार्थपरक योजना हो । अल्पकालीन र मध्यकालीन योजना अर्थात् कार्यक्रमहरू दीर्घकालीन योजना कै प्रस्थान बिन्दु हुन् र यिनीहरू निरन्तररूपमा कार्यान्वयन भइरहन्छन्।गाउँपालिकाको पर्यटन विकास गुरुयोजनाको दीर्घकालीन सोच अर्थात् लक्ष्य भनेको गुरुयोजनाले औंल्याएका गाउँपालिकामा उपलब्ध पर्यटकीय महत्त्व र आकर्षणका सम्पदाहरू लाई क्रमिक रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याई गाउँपालिकालाई नेपालकै एउटा नमूना पर्यटकीय क्षेत्रको रूपमा स्थापित गरी आर्थिक रूपले एउटा सम्बृद्धशाली स्थानीय तह बनाउनु हो । दीर्घकालीन योजना अनुसार क्रमिक रूपमा कार्यान्वयन गर्नका लागि सिफारिस गरिएका कार्यक्रमहरू निम्नअनुसार रहेका छन् ।

- लोपोन्मुख कला र सँस्कृतिको संरक्षण गरी क्षेत्रीको बाहुल्यता रहेको यस क्षेत्रलाई पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा विकास गरी होमस्टे पर्यटन सञ्चालन गर्ने ।
- कला र सँस्कृतिको संरक्षण, सम्बर्धन तथा प्रवर्धनका लागि साँस्कृतिक संग्रहालय निर्माण गर्ने,

- विभिन्न सम्भाव्य स्थानमा दृश्यावलोकन केन्द्र निर्माण गर्ने ।
- गाउँपालिकामा निजी क्षेत्र परिचालन गरी होटल तथा रिसोर्ट सञ्चालन गर्ने र साथमा अन्य गतिविधि पनि संचालन गर्ने र होटल सञ्चालकहरूलाई अतिथि सत्कार तालिम सञ्चालन गर्ने ।
- सम्पूर्ण महत्त्वपूर्ण पर्यटकीय क्षेत्रहरूमा डि.पि.आर तयार पार्ने र सोही अनुरूप निर्माण गर्ने ।
- साइकल ट्रेल निर्माण गरि साइक्लिंग पर्यटन प्रोत्साहन गर्ने,
- पुराना पदमार्ग व्यवस्थित गरी नविन पदमार्ग निर्माण गरि ट्रेकिङ र हाइकिंगका प्याकेजहरु संचालनमा ल्याउने।

४.५ विषयगत कार्य योजनाहरू

पर्यटन गुरुयोजनामा सिफारिस गरिएका र समावेस गरिएका अल्पकालीन, मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन कार्ययोजनाहरू उप-अध्याय ४.४ मा विस्तृतरुपमा प्रस्तुत गरिएको छ । यस कार्ययोजनामा संचालन गरिनु पर्ने गतिविधिहरु, जिम्मेवार निकायहरू, अनुमानित लागत तथा प्राथमिकताहरु निर्धारण गरिएको छ । गुरुयोजनाको उद्देश्य अनुरुप कार्ययोजनालाई विभिन्न विषयगत क्षेत्रमा विभाजन गरिएको छ।

४.५.१ पर्यटन विकास कार्ययोजना

पर्यटन विकासका लागि निम्न कार्यक्रमहरूलाई प्राथमिकतामा राखी लागु गरिने छ ।

१. धार्मिक पर्यटकहरूलाई पालिकाको अन्य धार्मिक स्थलको पनि भ्रमण गराउने व्यवस्था मिलाई त्यसको प्रचार प्रसार गर्न धार्मिक सर्किटको योजना निर्माण गरिनेछ ।

२. सबै साँस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा प्राकृतिक सम्पदाहरूको संरक्षण तथा प्रवर्धन गरिनेछ ।

३. होम स्टेहरु संचालन गरी यहाँको सँस्कृति अध्ययन अवलोकन गर्न चाहने स्वदेशी तथा विदेशी विद्यार्थी र अनुसन्धानकर्ताहरूका लागि सहज बनाइनेछ।

४. गाउँपालिकामा रहेका खोलामा फिसिंङको सम्भाब्यता अध्ययन गरि संचालन गरिनेछ ।

५. गाउँपालिकाको विभिन्न स्थान सम्म पुग्ने साइकल ट्रेल तथा पदमार्ग निर्माण गरी यी क्षेत्रहरुको प्रचार प्रसार गरिनेछ ।

६. एकीकृत पर्यटन विकासको अवधारणा अनुरुप एकीकृत भ्रमण प्याकेजहरू निर्माण गरि प्रचार प्रसार गरिनेछ ।

४.५.२ मानव संसाधन क्षमता विकास कार्ययोजना

दार्मा गाउँपालिकामा पर्यटन विकास गर्नुको मूल लक्ष्य स्थानीय रोजगारी सिर्जना र स्थानीय बासिन्दाको आर्थिकस्तर आम सुधार हो । तसर्थ समग्र पर्यटन विकासका लागि मानव संसाधन तथा क्षमता विकासलाई केन्द्रमा राखी निम्नानुसारका कार्यहरु गरिने छ ।

१. पर्यटक सत्कार, व्यवस्थापनका लागि होटल व्यवसायीहरू तथा सम्बन्धित स्थानीय समुदायहरूलाई चेतना अभिबृद्धि गर्नका लागि समुदाय र विद्यालयहरूमा तालिमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
२. फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि समुदायमा तालिम सञ्चालन गरिनेछ ।
३. होमस्टे कार्यक्रमका लागि छानिएका समुदायहरूलाई होमस्टे सञ्चालन सम्बन्धी तालिम र अवलोकन भ्रमण गराइनेछ र ठोस फोहोर व्यवस्थापन गुरु योजना निर्माण गरी फोहोर व्यवस्थापनमा कदम चालिनेछ ।
४. पर्यटकहरूलाई भ्रमण सहजीकरणका लागि गाउँपालिका भित्रका युवायुवतीहरूलाई पर्यटक पथप्रदर्शन सम्बन्धी तालिम दिइनेछ ।
५. होटल र लज व्यवस्थापनका लागि यसका संचालकहरूलाई तालिम दिइनेछ ।
६. सँस्कृति संरक्षण र प्रदर्शनीका लागि स्थानीय क्लब, महिला समूह र समुदायलाई तालिम दिइनेछ ।

४.५.३ पर्यटन पूर्वाधार विकास कार्ययोजना

पर्यटन पूर्वाधार विकासका लागि गरिने कार्यक्रमहरू यस प्रकार छन् ।

१. सबै पर्यटकीय क्षेत्रसम्म पुग्न सडक यातायातको स्तरोन्नति र विकास गरिनेछ ।
२. गाउँपालिका भित्र रहेका सडकहरुको स्तरोन्नति गरिनेछ ।
३. कार्यक्रममा उल्लेख विभिन्न पदमार्गहरू तथा साइकल ट्रेल निर्माण तथा व्यवस्थित गरिनेछ ।
४. निजि क्षेत्रको सक्रियतामा पार्क तथा पिकनिक स्थल निर्माण गरिनेछ ।
५. पदमार्ग तथा सडक मार्गको स्तरोन्नति गरिनेछ ।
६. बजारदेखि ग्रामिण क्षेत्रका यातायातलाई सहज बनाइनेछ ।

४.५.४ पर्यटन रोजगारी तथा सीप विकास कार्ययोजना

पर्यटन रोजगारी तथा सीप विकासका लागि निम्न कार्यहरू गरिनेछ ।

१. होटल, लज, रिसोर्ट, होमस्टे सञ्चालन गरी रोजगारीको अवसर सिर्जना गरिनेछ ।
२. स्थानीय बासिन्दाहरूलाई पर्यटक पथ प्रदर्शक, भरिया, डुङ्गा संचालक, सवारी चालक जस्ता क्षेत्रमा रोजगारीको अवसर सिर्जना गरिनेछ ।
३. स्थानीय उत्पादनहरूको वृद्धि गरिनेछ र तिनीहरूको बजार प्रवर्धनको व्यवस्था गरिनेछ। स्थानीय उपजहरू उत्पादन वृद्धिबाट स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुग्न गई कृषि, पशुपालन जस्ता व्यवसायहरूलाई अधिकतम फाइदा पुग्नेछ ।
४. हस्तकला तथा चीनो उत्पादन र बिक्रीबाट घरेलु उद्योग सञ्चालन गर्न सकिनेछ।

४.५.५ पर्यटन प्रवर्धन र बजारीकरण विकास कार्ययोजना

पर्यटनबाट अधिकतम लाभ लिन नेपाल पर्यटन बोर्डसँगको सहकार्यमा राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा पर्यटकीय उत्पादनहरूको व्यापक रुपमा प्रचार प्रसार गर्नु पर्दछ । तसर्थ पर्यटन बजारीकरणको लागि निम्न कार्यहरू गरिनेछ ।

१. पर्यटकीय स्थलहरू बारेका पुस्तिका, नक्सा, वृत्तचित्र पोष्टर तथा पर्चा निर्माण गरी प्रचारप्रसार गरिनेछ ।
२. गाउँपालिका वेबसाइटमा यस क्षेत्रका पर्यटकीय गन्तव्य र उत्पादनहरूको विवरण राखी प्रचारप्रसार गरिनेछ ।
३. यस क्षेत्रका समुदाय, सँस्कृति र सम्पदाहरूको अनुसन्धानमुलक पुस्तक प्रकाशन गरिनेछ।
४. पर्यटन बजारीकरणका लागि युट्युब, Vloggers, फेसबुक, एफएम, रेडियो र टेलिभिजन मार्फत् प्रचारप्रसार गरिनेछ ।
५. पर्यटनसँग सम्बन्धित संघीय सरकार, प्रादेशिक सरकार, नेपाल पर्यटन बोर्ड, विभिन्न संघ संस्था, नेपाल एशोसियसन अफ टुर एजेन्सिज्, र अन्य संघ संस्थाहरुसँग समन्वय गरी पर्यटन बजार प्रवर्धन गरिनेछ ।

४.५.६ पर्यटकीय तथा वातावरण सचेतना कार्यक्रम

पर्यटनका कारण प्राकृतिक स्रोत साधनहरु र साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक सम्पदाहरुमा पर्न सक्ने नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरणका लागि आवश्यक कार्ययोजना तर्जुमा गरि कडाईका साथ

कार्यान्वयन गर्नुपर्छ । फोहोरमैला बिसर्जन, वनजंगल विनाश, जनसङ्ख्या वृद्धि, साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक धरोहर माथिको बढ्दो दवाब जस्ता समस्याले गर्दा पर्यटनबाट समुचित लाभ लिन कठिन हुन्छ। तसर्थ उपलब्ध स्रोत साधनहरूको संरक्षण गर्दै स्थानीय बासिन्दाहरूको आवश्यकता परिपूर्ति गर्न पर्यटन तथा वातावरण सचेतना कार्यक्रम (Tourism and Environment Awareness Program: TEAP) अवलम्बन गरिनेछ ।

१. परम्परागत ज्ञान तथा सीपहरु संकलित दस्ताबेज तयार गर्ने ।
२. पर्यटन, सँस्कृति तथा वातावरण सचेतना कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने ।
३. पर्यटकीय स्रोतहरु र तिनको संरक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता बुझाउने बोर्डहरु राख्ने ।
४. विद्यालय तथा क्याम्पसहरूमा पर्यटन, सँस्कृति र वातावरण क्लबहरू स्थापना गर्ने ।
५. परम्परागत सीप तथा ज्ञानको महत्त्वको विषयमा स्थानीय समुदायहरुलाई सचेत गराउने ।
६. स्कूल तथा कलेजमा पर्यटन (Tourism) विषय पढाउन आवश्यक पहल गर्ने ।
७. वडा स्तरमा पर्यटन विकास समिति गठन गर्ने ।

४.५.७ नविन पर्यटन उत्पादन विकास तथा पर्यटकीय क्रियाकलाप विविधिकरण कार्ययोजना

पर्यटन विकासबाट हुने आर्थिक फाइदाहरूलाई बृहत् समुदायमा पुऱ्याउनका लागि सिमित क्षेत्रहरूमा मात्र अत्यन्त छोटो (१-२ दिन) पर्यटकीय बसाई अवधि मुख्य रणनैतिक मुद्दा हो । तसर्थ परम्परागत अभ्यासहरूमा आधारित नविन पर्यटन उत्पादन विकास तथा पर्यटकीय क्रियाकलाप विविधिकरण पर्यटन विकासका लागि अत्यन्त आवश्यक छ । जसका लागि यसप्रकारका कार्यक्रमहरू संचालन गरिने छन् ।

१. नविन पर्यटकीय उत्पादनहरुका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्ने ।
२. सम्भावित पर्यटन उद्यमहरू पहिचान गर्ने, दुवै पर्यटन उत्पादन र सेवा र अन्य सहायक उत्पादन तथा सेवाहरूको थालनी गर्ने ।
३. स्थानीय उत्पादन तथा सेवाहरू अधिकतम उपयोगका लागि पर्यटन उद्यमशिलता तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन गर्ने।
४. होम स्टे संचालनका लागि पिछडीएका तथा महिला समुदायहरूलाई निश्चित रकम उपलब्ध गराउने ।
५. नव उद्यमीहरूलाई पर्यटन उत्पादन विकास, प्याकेजिंग, प्रोसेसिंग तथा बजारीकरण (Development, packaging, pricing and marketing) सम्बन्धी तालिम प्रदान गर्ने ।

६. स्थानीयवासीहरुलाई उच्च मूल्यका कृषि उत्पादनतर्फ अग्रसर बनाई आफ्नो उत्पादनलाई ब्रान्डीङ गर्न तालिम दिने।

४.५.८ जैविक विविधता तथा भू-परिदृष्य संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्ययोजना

प्राकृतिक वातावरण, जैविक विविधता र भू-परिदृश्य दार्मा पर्यटन विकासको मुख्य आधार हो । यस्ता प्राकृतिक स्रोतसाधन माथि अधिक दोहन तथा संरक्षणमा हेल्चेक्रयाइ गरियो भने यस क्षेत्रको पर्यटन विकासका सम्भावनाहरु अपेक्षित रुपमा विस्तार हुन नसक्नुका साथै यस्ता क्रियाकलापले हालको पर्यटकीय उत्पादन गुणस्तर खस्कन जान्छ र समग्र पर्यटन क्षेत्र नै खुम्चन जान्छ । तसर्थ दार्मामा दिगो पर्यटन विकासका लागि खोला नाला, ताल, सिमसार क्षेत्र, जलस्रोत, भू-परिदृश्य आदिको संरक्षण तथा व्यवस्थापनका लागि निम्न पर्यटन तथा वातावरण सचेतना कार्यक्रमहरू संचालन गर्नुका साथै तल उल्लेखित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

१. राष्ट्रिय, धार्मिक तथा सामुदायिक वन संरक्षण गरिनेछ ।
२. सार्वजनिक खुल्ला क्षेत्रहरू, जलाधर क्षेत्र तथा सार्वजनिक सम्पतिहरूको संरक्षण गरिनेछ ।
३. सुधारिएको चुलो, बायो ब्रिकेट, बैकल्पिक उर्जा प्रयोग, उर्जा प्रयोग हुने भाडाहरूको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न निश्चित रकम सहुलियत दिइनेछ ।
४. वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण गरी लागु गरिनेछ ।
५. पर्यापर्यटन विकास तथा प्रवर्धनका लागि स्थानीय समितिको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
६. भ्रमण संचालक, पर्यटन व्यवसायी तथा स्थानीय समुदायहरूले पालना गर्नुपर्ने वातावरणीय आचारसंहिता निर्माण गरि कार्यान्वयन भए नभएको अनुगमन गरिनेछ ।
७. पालिकालाइ पर्या-पर्यटन गन्तव्यको रुपमा विकास गरिनेछ ।

४.५.९ संस्थागत विकास कार्ययोजना

दिगो र सक्रिय स्थानीय संस्थाले मात्र दिगो पर्यटन विकासको आधार खडा गरि पर्यटनका उपलब्धिहरूलाई जनस्तरमा पुऱ्याउन सक्दछ।यही वास्तविकतालाई मध्यनजर गर्दै गाउँपालिका पर्यटन विकासका लागि निम्नानुसार कार्यहरू गरिनेछ ।

१. दार्मा गाउँपालिका पर्यटन विकास समिति गठन गर्ने,
२. अन्तर स्थानीय तह पर्यटन सहजीकरण समिति गठन गर्ने
३. वडास्तरमा पर्यटन विकास समितिहरु गठन गर्ने ।

४. सबै पर्यटन विकास समितिहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

५. पर्या-पर्यटनको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरुको क्षमता अभिवृद्धि गर्ने ।

६. होमस्टे पर्यटन विकास समिति गठन गर्ने ।

७. कम्तीमा वर्षको २ पटक पर्यटन सम्बद्ध सरोकारवालासँग अन्तरकृया तथा गोष्ठि कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।

४.६ पर्यटन विकास गुरुयोजनामा सिफारिस गरिएका कार्यक्रमहरू

४.६.१ पर्यटन क्षेत्रविशेष कार्यक्रमहरू

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	होम स्टे संचालनका लागि गाउँपालिकाका हरेक वडामा स्थान पहिचान गरि सम्भाव्यता अध्ययन				३००	गा.पा., प्र.स., व.का.,	स्था.क्ल. HAN,	
२	दक्ष जनशक्ति उत्पादनका लागि होम स्टे सञ्चालन सम्बन्धी आवश्यक तालिम सञ्चालन	√			३००	गा.पा., प्र.स., व.का.,		१
३	होम स्टे व्यवस्थित गर्न स्थानीय परिकार र स्थानीय परम्परागत सँस्कृति प्रवर्धन सम्बन्धी कार्यक्रम सञ्चालन	√			२००	गा.पा., प्र.स., व.का.,		
४	स्वास्थ्य तथा सरसफाई सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन		√		२००	गा.पा., प्र.स., व.का.,		
५	आवश्यक स्थानमा खानेपानी तथा बिजुली बत्तिको व्यवस्था	√			१३००	गा.पा., प्र.स., व.का.,		१
६	पर्यटकीय स्थल सम्म पुग्ने सडकको स्तरोन्नति गरि सडक बत्ति जडान		√		१०००	गा.पा., प्र.स., व.का.,		
७	होमस्टे संचालन सम्बन्धी पालिका तथा वडा स्तरिय समिति गठन	√			१००	गा.पा., प्र.स., व.का.,		
८	पुराना डिजाइनका (परम्परागत मौलिक) घर र अन्य पूर्वाधार निर्माणमा सहुलियत प्रदान	√			४००	गा.पा., प्र.स., व.का.,		

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
९	होम स्टे दर्ता प्रक्रिया सहज बनाइ दर्तामा सहुलियत प्रदान	√			१००	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१०	चम्पु टाकुरामा होमस्टे संचालन गर्न स्थानीय तथा निजि क्षेत्रलाई प्रोत्साहन	√			२००	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
११	क्षेत्री सँस्कृति झल्किने घर टहरा निर्माणमा सहुलियत प्रदान		√		३००	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१२	फारुला /मलीवाङ होम स्टे संचालन गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण		√		५००	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१३	वडा नं. १ मा बराह थान होमस्टे संचालनका लागि स्थानीय र निजि क्षेत्रलाई प्रोत्साहन	√			१२०	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१४	वडा नं. १ पुरानी कोट, टिलो हाल्ने तथा अन्य क्षेत्रमा होम स्टे संचालनका लागि अध्ययन	√			१३०	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१५	वडा नं. २ मा ठाना गाउँमा होम स्टे संचालनका लागि अध्ययन		√		१५०	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१६	संचालित र सम्भावित पदमार्गमा स्थान पहिचान गरि होम स्टे संचालनका लागि अध्ययन		√		१५०	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१७	गाउँपालिकामा होम स्टे संचालनका लागि न्यूनतम आवश्यक मापदण्ड निर्माण गरि कार्यान्वयन	√			१००	गा.पा., प्र. स., व.का.,		
१८	होम स्टे संचालन सम्बन्धी स्थानीय नीति निर्माण गरि कार्यान्वयन	√			१००	गा.पा., प्र. स., व.का.,		

पर्या-पर्यटन र प्रकृति पर्यटन

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	वडा नं. २ मा पाँजाकोट, कोसेवनमा जंगल सफारीको लागि सम्भाव्यता अध्ययन	√			१५०	गा.पा., प्र. .स, व.का.,	प्र.स., स्था.सं., दा.नि., NTB	२
२	अधेरी खोला परिसरमा बस्न र मनोरञ्जन गर्न बेन्च , पिकनिक सेड तथा अन्य आवश्यक पूर्वाधार निर्माण	√			५००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		
३	दार्मा खोला तारबार र सौन्दर्यकरण गर्न DPR		√		१५००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		२
४	डौडी खोला, बिष्ट टाकुरा, मुलखोला, धुवाखोला, चिप्ले लगायतका स्थानहरुलाई पिकनिक स्थलका रुपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण		√		१५००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		२
५	ज्यामिरे चौरमा पार्क निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	√			१५०	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		
६	सिद्ध गुफा सौन्दर्यकरण		√		१२०	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		३
७	बाहुन गाउँका सबै घरहरुमा एकै किसिमको रंगका लागि आर्थिक सहुलियत प्रदान		√	√	३३०	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		२
८	मालिका मन्दिर सौन्दर्यकरण गर्न DPR	√			६४०	गा.पा., प्र . .स, व.का.,	प्रस., NTB,	१

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
९	बराह थानमा भ्यू पोइन्ट र पदमार्ग निर्माण	√			६००	गा.पा., प्र .स, व.का.,	दा.नि .	
१०	दार्मा टाकुरामा भ्यू पोइन्ट निर्माण र बस्नका लागि सेड र बेन्च निर्माण		√		३५०	गा.पा., प्र .स, व.का.,		२
११	भ्यू पोइन्टमा दृश्यावलोकनका लागि दुरबिनको व्यवस्था		√		५०	गा.पा., प्र .स, व.का.,		३
१२	सिद्ध गुफा र शिव गुफाको संरक्षण र प्रवर्धन	√			५०	गा.पा., प्र .स, व.का.,	जीस.स.	१
१६	पर्यटकीय क्षेत्रमा फोहोर व्यवस्थापनका लागि डस्टबिन र अन्य सामग्रीको व्यवस्थापन		√		५०	गा.पा., प्र .स, व.का.,		
१८	सिद्ध गुफा परिसरमा चढ्ने र झर्ने सिंढी निर्माण		√		१००	गा.पा., प्र .स, व.का.,		
१९	गुफा वरपर सरसफाई गरि ध्यान तथा विश्राम गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण	√			१००	गा.पा., प्र .स, व.का.,	जी.स.स.,	१
२१	आवश्यकता पहिचान गरि विभिन्न स्थानमा खानेपानी र सार्वजनिक शौचालय निर्माण		√		५०	गा.पा., प्र .स, व.का.,		
२२	सुविधायुक्त दुरबिन सहितको दृश्यावलोकन केन्द्र निर्माण	√			४०	गा.पा., प्र .स, व.का.,		१
२३	सरसफाई एवं फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम	√			१००	गा.पा., प्र .स, व.का.,		

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
२४	कुहिने र नकुहिने फोहोरलाई छुट्टा छुट्टै व्यवस्थापन गर्न जनचेतना अभियान	√			१००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		
२५	विभिन्न स्थानमा पर्यटकहरुलाई बस्न प्रतिक्षालय निर्माण	√			१५००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		
२६	मुख्य पर्यटकीय स्थल सम्म पुग्ने सडक निर्माण तथा सडकको स्तरोन्नतिका लागि DPR		√		३५००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		
२७	पर्यटकीय स्थलमा सवारी साधन पार्किङ्गको उचित व्यवस्था		√		६००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		
२८	प्राकृतिक सम्पदाहरुको प्रचार प्रसार प्रिन्ट) मिडिया, एफ ,.एम.रेडियो ,टिभी आदि(	√	√	√	१००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,	NTB, प्र.स.	१
२९	स्थानीय, होटल व्यवसायी तथा अन्य निजि क्षेत्रसँग समन्वय गरी होटल निर्माणमा सहजीकरण	√			१०	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		
३०	पर्यटकीय स्थल नजिक प्राथमिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र निर्माण तथा व्यवस्थापन		√		६००	गा.पा., प्र . .स, व.का.,		

ऐतिहासिक पर्यटन

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	गाउँपालिकाका ऐतिहासिक क्षेत्रहरुको विवरण संकलन तथा अध्ययन अनुसन्धान	√			३०	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.स्था.नि., दा.नि.	१
२	पुरातात्त्विक विभागसँग समन्वय गरि ऐतिहासिक स्थलहरुलाई सूचीकरण		√		१५०	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.स्था.नि., दा.नि.	
३	बराहथान ऐतिहासिक स्थलका रुपमा विकास गर्न पुरातात्त्विक विभागसँग समन्वय			√	१५०	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.स्था.नि., दा.नि.	
४	राजाको दरबार सम्म पुग्ने सडक तथा पद मार्गको स्तरोन्नति	√	√		१५००	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.स्था.नि., दा.नि.	
५	ऐतिहासिक जानकारी लेखिएको स्तम्भ निर्माण		√		३००	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.,स्था.स., दा.नि.	
६	व्यक्तिको नाममा दर्ता जग्गा प्राप्त गरी तार, जाली र घेराबार			√	१००	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.,स्था.स., दा.नि.	४
७	गाउँपालिकाका ऐतिहासिक स्थलहरुको प्रचार प्रसार (प्रिन्ट मिडिया, रेडियो, टिभी, वेबसाइट आदि)	√			५०	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.,स्था.स., दा.नि.	
८	इतिहास झल्किने चित्रकला र मूर्तिकलाहरु निर्माण		√		५०	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.,स्था.स., दा.नि.	३
९	पालिकाका विभिन्न स्थानमा ऐतिहासिक स्थलहरुको विवरण सहितका बोर्ड निर्माण	√			५०	गा.पा., प्र. स., व.का.,	पु.वि.,स्था.स., दा.नि.	ज्ञ

धार्मिक पर्यटन

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	पालिकामा रहेका सम्पूर्ण धार्मिक स्थलहरुको तथ्याङ्क संकलन		√		४०	गा.पा., स्था.स., धा.स.	स.प.ना.उ. म., दा.नि.,	२
२	सम्पूर्ण धार्मिक स्थलहरुको अध्ययन गरि विस्तृत धार्मिक प्रोफाइल निर्माण		√		५०	गा.पा., स्था.स., धा.स.	स.प.ना.उ. म., दा.नि.,	२
३	मालिका क्षेत्र सौन्दर्यकरण			√	२०	गा.पा., स्था.स., धा.स.	स.प.ना.उ. म., दा.नि.,	२
४	शिव गुफा सेरोफेरोमा तार जाली लगाई पैदल मार्गको व्यवस्थापन	√			५०	गा.पा., स्था.स., धा.स.	स.प.ना.उ. म., दा.नि.,	
६	पर्यटकीय स्थल वरपर विश्राम गर्नका लागि बेन्च र सेड सहितको विश्राम स्थल निर्माण	√	√		१००	गा.पा., स्था.स., धा.स.	स.प.ना.उ. म., दा.नि.,	
८	दार्मा खोलामा पानीले घुम्ने माने/ ज्युंगबार (Prayer wheel) निर्माण		√		५००	गा.पा., स्था.स., धा.स.	स.प.ना.उ. म., दा.नि.,	
११	सिद्ध गुफा परिसरलाई घेराबार गरि बस्नका लागि स्थानीय कच्चा पदार्थको प्रयोग गरी बेन्च निर्माण		√		१००	गा.पा., स्था.स., धा.स.	स.प.ना.उ. म., दा.नि.,	२
१२	त्रिवेणी पर्यटकीय स्थललाइ ध्यान केन्द्रको रुपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण	√			३०	गा.पा., स्था.स., धा.स.	सम.उ.ना.प. ., दा.नि.,	

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१३	मन्दिरहरुमा पुजारी बस्नका लागि पूर्वाधार निर्माण		√		२००	गा.पा., स्था.स., धा.स.	सम.उ.ना.प. ., दा.नि.,	१
२२	धार्मिक स्थलहरुको महत्त्व सहित प्रचार प्रसार		√	√	२००	गा.पा., स्था.स., धा.स.	सम.उ.ना.प. ., दा.नि.,	
२७	पालिकामा रहेका भगवती, मालीका, वराह, ब्रम्हाथान मन्दिरको प्राथमिकताको आधारमा आवश्यक मर्मत संभार	√	√		१५००	गा.पा., स्था.स., धा.स.	सम.उ.ना.प. ., दा.नि.,	

शैक्षिक पर्यटन

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	यहाँको सँस्कृतिको अध्ययन अनुसन्धान		√		१५०	गा,का.व ,.पा. शै ,स.DEO	दा ,.नि .स्था. सं,.	३
४	कृषि तथा वनका विधार्थी लक्षित जडिबुटी तथा स्थानीय कृषि उत्पादन सम्बन्धी अध्ययन	√			१५०	गा,का.व ,.पा. शै ,स.DEO	दा ,.नि .स्था. सं,.	
५	लोपुन्मुख लगायत अन्य वन्यजन्तु सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान		√		१५०	गा,का.व ,.पा. शै ,स.DEO	दा ,.नि .स्था. सं,.	
६	गाउँपालिकाको पहिरो तथा अन्य प्राकृतिक प्रकोप सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान		√		१५०	गा,का.व ,.पा. शै ,स.DEO	दा ,.नि .स्था. सं,.	

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
७	गाउँपालिकाको सँस्कृती, जातजाति आदिका बारे सोध अध्ययन गर्ने विद्यार्थीलाई विशेष प्रोत्साहन छात्रवृत्ति कोषको स्थापना		√		१५००	गा,का.व ,.पा. शै ,स.DEO	दा ,.नि .स्था. सं,.	

खेल पर्यटन

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	ज्यामिरे चौरमा खेल मैदान निर्माण			√	१००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	२
२	अन्तरवडा भलिबल प्रतियोगिता संचालन	√			२००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	२
३	पालिकामा रहेको खेल मैदानको स्तरोन्नति		√	√	२००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	१
४	हरेक स्कूलमा खेल मैदान निर्माण	√	√		१००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	२
५	खेल प्रशिक्षकका लागि आवश्यक तालिम संचालन	√			३००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	२
६	क्लब स्तरिय खेलकुद आयोजना	√			२००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
७	खेल पर्यटन प्रवर्धनका लागि म्याराथन आयोजना		√		५००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	
८	वडा न ५ को बाँध्ने चोर बाटोमा साइकल ट्रेल निर्माण गरि साइक्लिङ प्रतिस्पर्धा आयोजना	√			५००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.	स.स., युवा तथा खेलकुद मन्त्रालय	
९	आन्तरिक खेलका लागि सुबिधा सम्पन्न कबर्ड हल निर्माण गरि प्रतियोगिता आयोजना	√			५००	गा.पा., स्था.क्ल., खे.प.		

साँस्कृतिक पर्यटन

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	साँस्कृतिक संग्रहालय निर्माण	√	√	√	२००	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	२
२	परम्परागत घरहरु निर्माणका लागि सहुलियत प्रदान (भवन निर्माण मापदण्डमा उल्लेख गर्ने)	√			मापदण्ड अनुसार	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	१
३	स्थानीय सँस्कृति प्रवर्धनका लागि आवश्यक बाजा तथा अन्य सामग्री खरिदका लागि अनुदान		√		२००	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	१

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
४	स्थानीय कला सँस्कृति प्रवर्धनका लागि समय समयमा ,नृत्य) गायन, नौटंकी आदि (साँस्कृतिक कार्यक्रम आयोजना	√			५००	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	
७	स्थानीय कला,सिप र सँस्कृति संरक्षण हेतु पुस्तैनी सँस्कृति हस्तान्तरण कार्यक्रम	√		√	५६०	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	
८	स्थानीय कला सँस्कृतिको राष्ट्रिय स्तरमा प्रचार प्रसार	√	√	√	४००	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	
९	युवा पुस्तालाई पारम्पारिक उद्यमतर्फ आकर्षित गर्न प्रोत्साहन कार्यक्रम	√		√	१५०	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	
१०	सँस्कृति प्रवर्धनका लागि हरेक वडामा साँस्कृतिक समूह गठन गरि विभिन्न कार्यक्रम संचालन	√	√	√	३५०	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	
११	लोपोन्मुख सँस्कृति संरक्षणका लागि अग्रजहरुको सहभागितामा छलफल तथा तालिमहरु आयोजना	√	√	√	१५०	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	
१२	स्थानीय भाषा, कला सँस्कृति संरक्षण हेतु, सम्बन्धित सामग्री प्रकाशन	√		√	१००	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	
१३	वर्षभरी सञ्चालन हुने चाडपर्व तथा साँस्कृतिक कृयाकलाप व्यवस्थित रूपमा सञ्चालन गर्न वार्षिक साँस्कृतिक पात्रो निर्माण	√	√	√	१००	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	

क.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१४	पालिकामा रहेका अमुर्त साँस्कृतिक सम्पदाको Inventory निर्माण	√		√	२००	गा.पा., प्र.स.,	NTB, स्था.सं., ज.सं.,धा.सं.	

कृषि पर्यटन

क. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	पैचाडाँडा,भालुखोला,स्यालागाँउ, भुर्तिवाङ लगायतका खेती पाती भइरहेका क्षेत्रलाई अर्गानिक कृषिक्षेत्र घोषणा गर्न पहल			√	३००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	२
२	दलहनबाली उत्पादनलाई प्रोत्साहन गर्न उचित मूल्यको स्थापनागरी बजारीकरण	√			६००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
३	पर्यटकहरुलाई स्थानीय अर्गानिक खाना खुवाउन गाउँपालिका, वडा र होटल एसोसियसन बिच पहल	√			५०	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
४	गाउँपालिकाका केही क्षेत्रलाई रासायनिक मल र किटनाशक विषादी मुक्त घोषणा गरि स्थानीय उत्पादनलाई प्रोत्साहन		√		१००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
५	दार्मालाई Organic Products Hub बनाउन प्रोत्साहन कार्यक्रम		√		३००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
६	एक वडा एक कृषि पकेट क्षेत्र कार्यक्रम प्रभावकारी रुपमा संचालन	√			४००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
७	स्थानीय उत्पादलाइ प्याकेजिंग र ब्रान्डीङ गरि राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय बजारमा बिक्रि बितरण गर्न प्रोत्साहन कार्यक्रम संचालन		√		१००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
८	कृषि प्रवर्धनका लागि वार्षिक रुपमा कृषि मेला आयोजना	√			१०००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
९	कृषकहरुका लागि अध्ययन अवलोकन भ्रमण आयोजना	√	√		३००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
१०	अन्तर पालिका कृषक छलफल तथा अन्तरकृया कार्यक्रम आयोजना	√			२००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
११	सिँचाईका लागि पूर्वाधार निर्माण	√		√	१५००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
१२	स्थानीय जडिबुटी सम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान	√		√	१००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	
१३	जडिबुटी उत्पादनको लागि स्थानीयलाई प्रोत्साहन र बजार व्यवस्थापन				२००	गा.पा., प्र.स., AKC	कृषक समूह, नि.सं, दा.नी.	

पदयात्रा (Trekking) तथा साइक्लिंग पर्यटन

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	पदमार्ग प्रचार प्रसारका लागि म्याराथन आयोजना				५००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
३	सम्भावित पदमार्गहरु पहिचान गरि त्यसको अध्ययन	√			१२०	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
४	पदमार्गमा होमस्टे संचालनको सम्भाव्यता अध्ययन	√			१२०	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
५	पदयात्रीहरूलाई खान बस्नको सुबिधाका लागि विभिन्न स्थानमा होटल तथा रेस्टुरेन्ट र होम स्टेको व्यवस्थापन	√			६००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
६	विभिन्न स्थानमा विवरण सहितको पदमार्गको नक्सा व्यवस्थापन	√			१००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
७	पदमार्गमा विश्रामस्थल, सार्वजनिक शौचालय निर्माण, खानेपानी व्यवस्थापन		√		८००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
८	पदमार्ग प्रचार प्रसारका सामग्री उत्पादन तथा वितरण		√		२००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
९	हाल संचालित पदमार्गमा आवश्यकता पहिचान गरि दुवै तर्फ रेलिंग निर्माण	√			३००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१०	सडकचोकहरूमा दिशा निर्देशित संकेत चिन्हहरू निर्माण	√			१००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
११	साइकल ट्रेल निर्माणका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	√			१५०	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	
१२	दार्मा साइकल यात्रा आयोजना	√	√	√	४००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, नि.सं, दा.नी.	

साहसिक पर्यटन (Adventure Tourism)

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथमिकता
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	सबै वडाहरुमा हनी हन्टिंग सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन			√	१२०	गा.पा., प्र.स.	TAAN, NMA, नि.सं, दा.नी.	२
२	पर्यटक लक्षित हनी हन्टिंग कार्यक्रम संचालन	√			३६०	गा.पा., प्र.स.	TAAN, NMA, नि.सं, दा.नी.	
३	अधियारे, टिलोहाल्ने, लीगाचौरमा रक क्लाइमिङ का लागि सम्भाव्यता अध्ययन	√			१५०	गा.पा., प्र.स.	TAAN, NMA, नि.सं, दा.नी.	
४	बाहुन गाउँमा प्याराग्लाइडिङ सम्बन्धी सम्भाव्यता अध्ययन	√			३००	गा.पा., प्र.स.	TAAN, NMA, नि.सं, दा.नी.	

४.६.२ मानव संसाधन क्षमता विकास कार्यक्रम

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	पर्यटन विकास सचेतना कार्यक्रम (वडा तथा समुदाय स्तरमा)	√	√		२०	गा.पा., व.का., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१
२	साना तथा मझौला होटेल व्यवस्थापन तालिम ***Hospitality Training (50 Persons), Cooking, House keeping(50 Persons), Waiter/waitress (50 persons with focus to women groups)***	√	√		१००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१
३	घरबास पर्यटन व्यवस्थापन तालिम (१०० जना) संचालन	√	√		३००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१
४	पर्यटक गाइड तालिम (20 जना) संचालन	√	√		२५०	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१
५	विदेशी भाषा तालिम (English, German, French, Spanish, Chinese, Japanese) २ जना प्रत्येक भाषा	√			३००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१
६	पर्यटन सूचना केन्द्रमा काम गर्न सक्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन	√			१५०	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१
७	स्थानीय सँस्कृति सम्बन्धी तालिमहरु (स्थानीय सँस्कृति समूह) तथा उद्घोषण तालिम संचालन (१० जना)		√		१९०	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	२

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
८	हस्तकला सामग्री गुणस्तर सुधार तालिम संचालन (५० जना)	√			३००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	२
९	सम्भावित उद्यमीहरुको लागि व्यवस्थापन क्षमता सुधार तालिम संचालन	√	√		३००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१
१०	महिलाहरुमा परम्परागत सँस्कृति, रितिरिवाज क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन		√	√	२००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	२
११	स्थानीय विद्यालयका छनोट गरिएका शिक्षकहरुलाई पर्यटन, वातावरण र स्थानीय सँस्कृति सम्बन्धी तालिम तथा प्रशिक्षण		√		१००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	२
१२	सामुदायिक संस्थाहरुका (Community Based Organizations) लागि पर्यटन योजना, विकास, तथा व्यवस्थापन तालिम संचालन		√		१००	गा.पा., स्थानीय जनता	दा.नी.,NT, NATHM	१

४.६.३ पर्यटन प्रवर्धन, बजारीकरण तथा अनुसन्धान विकास कार्ययोजना

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	दार्मा पर्यटन बोर्ड स्थापना	√			२०	गा.पा.,	स्था.स.	१
२	पर्यटन सूचना तथा सेवा केन्द्र स्थापना		√		१००	गा.पा.,	स्था.स.	१

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
३	पर्टकीय स्थलहरू बारेका पुस्तिका, नक्सा, वृत्तचित्र, पोष्टर तथा पर्चा निर्माण		√		१०	गा.पा.,	स्था.स.	१
४	दार्मा गाउँपालिकाको वेबसाइटमा यस क्षेत्रका पर्यटकीय गन्तव्य र उत्पादनहरूको विवरण राखी प्रचार प्रसार	√			२०	गा.पा.,	स्था.स.	१
५	यस क्षेत्रका समुदाय, सँस्कृति र सम्पदाहरूको अनुसन्धानमुलक पुस्तक प्रकाशन		√		१०	गा.पा.,	स्था.स.	२
६	पर्यटन बजारीकरणका लागि युट्युब, vlog, फेसबुक, एफ.एम., रेडियो र टेलिभिजन मार्फत् प्रचार प्रसार	√			५०	गा.पा.,	स्था.स.	१
७	त्रिवेणी मेला, भगवती मेला, शिवरात्री मेला, दार्माकोट मेलालाइ निरन्तरता दिँदै पर्यटकिय हिसाले संचालन र प्रवर्धन	√			३००	गा.पा.,	स्था.स.	१

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
८	अन्य प्रवर्धनात्मक कार्यक्रमहरु सञ्चालन		√		१५०	गा.पा.,	स्था.स.	२
९	पर्यटन ब्रान्डको प्रवर्धन				१५०	गा.पा.,	स्था.स.	१
१०	साँस्कृतिक धरोहरहरू (जीवनशैली, भाषा, सँगीत, नाच, जात्रा आदी) को पहिचान दस्तावेज तयार पार्ने र वार्षिक साँस्कृतिक क्यालेन्डर निर्माण	√	√	√	५०	गा.पा.,	स्था.स.	१
११	एक गाउँ एक उत्पादनको पहिचान गरि प्रवर्धन (जस्तै Festivals, Dance, Music, Handicrafts, Souvenir Items, Organic Farming Etc.)	√	√	√	५०	गा.पा.,	स्था.स.	१
१२	स्थानीय पर्व, सँस्कृति, रितिरिवाज, गीत संगीत, नाचहरूको डकुमेन्ट्री (Audio/Visual) निर्माण	√	√	√	५०	गा.पा.,	स्था.स.	२
१३	ICT मा आधारित प्रचार सामग्रीहरू निर्माण	√	√	√	५०	गा.पा.,	स्था.स.	२

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१४	पर्यटन आगमनको तथ्याङ्क तथा प्रोफाइल अद्यावधिक कार्यक्रम	√	√	√	१५०	गा.पा.,	स्था.स.	
१५	सम्भावित पर्यटन बजारको पहिचान तथा प्रवर्धन गर्न (International as well as domestic) अध्ययन	√			१५०	गा.पा.,	स्था.स.	
१६	आन्तरिक, वैदेशिक तथा भारतीय पर्यटक लक्षित tourism packages निर्माण	√	√	√	१००	गा.पा.,	स्था.स.	
१७	प्रतिक्रियाका लागि पर्यटक तथा tour operator हरूसँग अन्तरक्रिया	√	√	√	१००	गा.पा.,	स्था.स.	१
१८	दार्मा को बृहत गाइड बुक तथा Coffee Table Book निर्माण र प्रचार प्रसार		√		१२०	गा.पा.,	स्था.स.	१
१९	विभिन्न स्थानमा दार्माको पर्यटकीय सम्पदा झल्किने गरी डिजिटल होर्डिङ बोर्ड निर्माण		√		५०	गा.पा.,	स्था.स.	

४.६.४ पर्यटकीय तथा वातावरण सचेतना कार्ययोजना

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय कार्यान्वयन अवधि	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	परम्परागत ज्ञान तथा शिपहरु संकलित दस्ताबेज प्रकाशन	√			५०	गा.पा., शैक्षिक संस्था		
२	पर्यटन, सँस्कृति तथा वातावरण सचेतना कार्यक्रमहरु संचालन	√			५०	गा.पा., शैक्षिक संस्था		
३	पर्यटकीय स्रोतहरु र तिनको संरक्षण गर्नुपर्ने आवश्यकता बुझाउने बोर्डहरु निर्माण		√		२०	गा.पा., शैक्षिक संस्था		
४	स्थानीय विद्यालयमा पर्यटन, सँस्कृति र वातावरण क्लबहरु स्थापना		√		२०	गा.पा., शैक्षिक संस्था		
५	परम्परागत शिप तथा ज्ञानको महत्त्वको बिषयमा स्थानीय समुदायहरुलाई सचेतना कार्यक्रम	√			१२०	स्थानीय समुदाय, , शिक्षा समन्वय इकाई		
६	पर्यटन विषय पढाउने पाठ्यक्रम निर्माण गरी लागू गर्न अवश्यक पहल			√	१००	स्थानीय समुदाय, , शिक्षा समन्वय इकाई		

४.६.५ नविन पर्यटकीय उत्पादन विकास तथा पर्यटकीय क्रियाकालाप विविधिकरण कार्य योजना

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	नविन पर्यटकीय उत्पादनहरुका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	√			२०	गा.पा.,		१
२	सम्भावित पर्यटन उद्यमहरु पहिचान , (दुवै पर्यटन उत्पादन र सेवा र अन्य सहायक उत्पादन तथा सेवाहरुको बारेमा)	√			१०	गा.पा.,		
३	स्थानीय उत्पादन तथा सेवाहरु अधिकतम उपयोगका लागि पर्यटन उद्यमशिलता तथा क्षमता अभिवृद्धि तालिम संचालन	√			१०	गा.पा.,		
४	होम स्टे संचालनका लागि पिछडिएका तथा महिला समुदायहरुलाई अनुदान कार्यक्रम		√		१२०	गा.पा.,		
५	नव उधमीहरुलाई पर्यटन उत्पादन विकास, प्याकेजिंग, प्राइसिंग तथा बजारीकरण (Development, Packaging, Pricing and Marketing) सम्बन्धी तालि म		√		२०	गा.पा.,		
६	स्थानीय किसानहरुलाई उच्च मूल्यका बालीनाली लगाउँन तालिम	√			१०	गा.पा.,		

४.६.६ जैविक विविधता तथा प्राकृतिक परिदृष्य संरक्षण तथा व्यवस्थापन कार्ययोजना

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	राष्ट्रिय, धार्मिक तथा सामुदायिक वन संरक्षण	√			१००	गा.पा.		
२	सुधारिएको चुलो, बायो ब्रिकेट, बैकल्पिक उर्जा प्रयोग, उर्जा प्रयोग हुने भाडाहरूको प्रयोगलाई प्रोत्साहन गर्न सहुलियत		√		१२०	गा.पा.		
३	वैज्ञानिक भू-उपयोग योजना निर्माण	√			५००	गा.पा.		
४	विधुतीय चुलो प्रयोगमा प्रोत्साहन कार्यक्रम	√	√	√	२००			
५	पालिकाभर पाइने Flora र Fauna को विस्तृत profile निर्माण				१२०			
६	जैविक विविधता संरक्षण एकिकृत कार्ययोजना निर्माण गरी सम्बन्धित निकायसँग समन्वय	√	√	√	५०			

४.६.७ संस्थागत विकास कार्ययोजना

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	अन्तर स्थानीय निकाय पर्यटन सहजीकरण समिति गठन		√		२०	गा.पा. पर्यटन विकास समिति	अन्य स्थानीय निकायहरू	१

क्र.सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
२	वडास्तरमा पर्यटन विकास समितिहरु गठन	√			२०	गा.पा. पर्यटन विकास समिति	अन्य स्थानीय निकायहरू	१
३	सबै पर्यटन विकास समितिहरुको क्षमता अभिवृद्धि		√		२०	गा.पा. पर्यटन विकास समिति	अन्य स्थानीय निकायहरू	
४	पर्या-पर्यटनको लागि सामुदायिक बन उपभोक्ता समितिहरुको क्षमता अभिवृद्धि		√		२०	गा.पा. पर्यटन विकास समिति	अन्य स्थानीय निकायहरू	२
५	होमस्टे पर्यटन विकास समिति गठन	√	√	√	२०	गा.पा. पर्यटन विकास समिति	अन्य स्थानीय निकायहरू	१
६	कम्तिमा वर्षको २ पटक सरोकारवाला निकायहरुसँग छलफल/ गोष्ठी कार्यक्रम संचालन	√	√	√	५	गा.पा. पर्यटन विकास समिति	अन्य स्थानीय निकायहरू	१

४.६.८ पर्यटन सुबिधा, पूर्वाधार तथा नया पर्यटकीय उत्पादन विकास कार्यक्रम

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१	पालिकामा सुबिधा सम्पन्न पर्यटक सूचना केन्द्र स्थापना			√	१००	गा.पा., प्र. स., व.का.,	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	१
२	हरेक वडामा पर्यटकहरुका लागि सूचना उप-केन्द्र स्थापना		√		३००	गा.पा., प्र. स.		
३	चिनो पसल तथा बिक्री भण्डार निर्माण	√			५००	गा.पा., प्र. स.		
४	ढल निकास तथा फोहोर व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यक्रम			√	१२०	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	
५	पर्यटन क्षेत्रमा खानेपानी वितरणको व्यवस्थापन	√			३००	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	
६	दार्मा पर्यटन प्याकेज निर्माण	√			२०	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	
७	निजि क्षेत्रसँग समन्वय गरि भाडाका साइकल तथा मोटर साइकल सेवा संचालन	√			१३०	गा.पा., प्र. स.		

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
८	उपयुक्त स्थान पहिचान गरि साँस्कृतिक संग्रहालय निर्माण		√		१५००	गा.पा., प्र. स.		
९	गाउँपालिका सौन्दर्यकरणको लागि हरेक गाउँमा एकै किसिमका घर निर्माणमा प्रोत्साहन		√		६००	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	
१०	गाउँपालिकामा एम्बुलेन्सको व्यवस्था	√			१०००	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	
११	प्रवेशद्वार निर्माण	√			६००			
१२	ढुंगाको पेटी निर्माण		√		४००			
१३	महत्त्वपूर्ण बोटबिरुवा तथा जडिबुटी जम्मा गरी बोटानिकल गार्डेन (Botanical Garden) निर्माण		√		१२०	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	
१४	वार्षिक रुपमा पालिका स्तरिय भलिबल प्रतियोगिता सञ्चालन	√			४२०	गा.पा., प्र. स.		
१५	पर्याप्त मात्रामा सुरक्षा पोस्टहरुको निर्माण			√	५००	गा.पा., प्र. स.		

क्र. सं.	प्रस्तावित कार्यक्रम	कार्यान्वयन अवधि			अनुमानित लागत (रु.हजारमा)	जिम्मेवार निकाय	सहयोगी निकाय	प्राथिमिकिकरण
		अल्पकालीन	मध्यकालीन	दीर्घकालीन				
१६	पर्याप्त मात्रामा स्वास्थ्य चौकीहरुको निर्माण			√		गा.पा., प्र. स.		
१७	पहिरोग्रस्त क्षेत्रमा आवश्यक भौतिक पूर्वाधार निर्माण		√		३००	गा.पा., प्र. स.		
१८	नयाँ साइकल ट्रेल पहिचान गरि निर्माण		√		३००	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	
१९	पर्यटक विशेष उद्दार संयन्त्र निर्माण		√		३००	गा.पा., प्र. स.	भ. वि., स्था.स.स., गै.आ.ने.स.	

४.७ दार्मामा पर्यटन विकासमा प्राथमिकता दिनु पर्ने कार्यक्रमहरू

दार्मामा एकीकृत पर्यटनको दिगो विकासका लागि प्राथमिकता दिनुपर्ने प्रमुख कार्यक्रमहरू यस प्रकार छन् ।

१. पर्यटन सूचना केन्द्रको स्थापना गर्ने,
२. साँस्कृतिक संग्रहालय निर्माण गर्ने,
३. ऐतिहासिक स्थलहरुको संरक्षण गर्ने ,
४. नयाँ सम्भावित पदमार्ग पहिचान गरि निर्माण गर्ने,
५. दार्माको साँस्कृतिक सम्पदाहरुको संरक्षण र प्रचार प्रसार गर्ने ,
६. यहाँका ताल तथा नदिहरुलाई सौन्दर्यकरण गरि पर्यटकीय गन्तव्यको रुपमा विकास गर्ने,
७. हरेक वडामा स्थान पहिचान गरि खेल मैदान निर्माण गर्ने ,
८. गाउँपालिकाको हरेक वडालाई कृषि पकेट क्षेत्रका रुपमा विकास गर्ने ,
९. नदी किनार र अन्य ताल भएका क्षेत्रहरुलाइ सिमसार क्षेत्रको रुपमा व्यवस्थित गरि बर्ड वाचिंग कार्यक्रम संचालन गर्ने,
१०. सम्भावित स्थानहरुमा होम स्टे संचालनका लागि सम्भाव्यता अध्ययन गर्नुका साथै समुदाय स्तरको तालिम पनि संचालन गर्ने,
११. स्थानीय वस्तु उत्पादन र बजारीकरणका लागि तालिम एवं अन्य उचित कार्यक्रमहरु लागु गर्ने,
१२. स्थानीय सँस्कृति प्रवर्धनका लागि नियमित साँस्कृतिक कार्यक्रम संचालन गर्ने,

अध्याय - ५: पर्यटन व्यवस्थापन, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

५.१ पर्यटन व्यवस्थापन योजना

सामान्यता पर्यटन व्यवस्थापन निम्नानुसारका चार मुलभूत सिद्धान्तबाट निर्देशित हुन्छः

१. पर्यटन प्रणाली व्यवस्थापन

२. पर्यटन व्यापार व्यवस्थापन

३. पर्यटकीय वातावरण व्यवस्थापन

४. समसामयिक मुद्दा व्यवस्थापन

तसर्थ पर्यटन व्यवस्थापनले यी चार वटै आधारभूत सिद्धान्तहरू अपनाउनु पर्ने देखिन्छ। दिगो पर्यटन व्यवस्थापनका लागि विशेष गरि माग र आपूर्ति (Demand and Supply) सावधानीपूर्वक सुक्षम रुपमा मुल्याङ्कन गरिनु आवस्यक छ । माग अन्तर्गत पर्यटनले गर्दा वातावरण, प्रकृति, सामाजिक तथा साँस्कृतिक स्रोत तथा साधनहरू माथि पर्ने थप दवाबलाई बुझाउछ भने अर्कोतर्फ आपूर्ति तर्फ आवश्यक पर्यटकीय पूर्वाधार तथा सुविधाहरू र पर्यटनलाई सामाजीक, आर्थिक तथा वातावरणीय रुपमा ब्यबहारिक बनाउने कुरा पर्दछ । त्यसैगरि माथि उल्लेखित मुद्दाहरू संगै समानान्तर रुपमा आउन सक्ने अन्य विविध मुद्दाहरूमा उचीत ध्यान दिइ समयमा नै व्यवस्थापन गर्नुपर्ने हुन्छ ।जसमा निम्न पक्षहरुको व्यवस्थापन गर्न जरुरी देखिन्छ ।

क) प्राकृतिक, साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक स्थल व्यवस्थापन

क्षेत्री समुदायको बाहुल्यता रहेको दार्मा गाउँपालिकामा थुप्रै साँस्कृतिक तथा ऐतिहासिक स्थलहरू रहेको स्थलगत अध्ययनले देखाउँछ । अझै कतिपय सम्पदाहरू पहिचान गर्न बाँकी नै रहेको तथा पहिचान भैसकेको सम्पदाहरूको पनि उचित संरक्षण, प्रवर्धनमा हालसम्म कसैको पनि उल्लेख्य ध्यान पुगेको देखिदैन । त्यसैले स्थानीय समुदायहरूको चेतनास्तरमा वृद्धि गरि सम्बन्धित निकायको पनि सहभागितामा ती सम्पदाहरूको संरक्षण तथा प्रवर्धन गर्नु टड्कारो आवश्यकता छ ।

ख) वातावरण तथा भू-परिदृष्य व्यवस्थापन

यो गाउँपालिका प्राकृतिक परिदृष्य तथा जैविक विविधतामा निकै नै धनी रहेको छ जुन यहाँको पर्यटन विकासको मूल आधार हो । तसर्थ प्राकृतिक अवैज्ञानिक भुमि व्यवस्थापन, जंगल तथा पानीका स्रोतहरूको अधिक दोहन, जथाभावी सडक निर्माण, अव्यवस्थित सहरीकरणका कारण प्राकृतिक वातावरण तथा परिदृष्यहरू माथि पर्ने नकारात्मक प्रभाव न्यूनीकरणका लागि नीति निर्माण तथा योजना तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्नुपर्दछ । राष्ट्रिय, सामुदायिक तथा धार्मिक

वनहरूको संरक्षणको लागि सम्बद्ध निकायहरू, गाउँपालिका, विषयगत शाखा, सामुदायीक वन उपभोक्ता समितिहरूको संयुक्त प्रयास आवश्यक देखिन्छ त्यसैगरि दिगो वन व्यवस्थापन मार्फत वन पैदावारहरूलाई उत्पादनमुखी बनाउन तथा पर्यापर्यटन विकासको लागि सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्नुपर्दछ । समुदायहरूको संलग्नतामा जलाधार क्षेत्रहरू बिशेष गरि नदी, खोला वरपरका क्षेत्रहरूको संरक्षणमा जोड दिनुपर्दछ । बिना योजना जथाभावी कच्ची सडक निर्माण, वन पैदावार संकलन जस्ता कार्यलाई निरुत्साहीत गर्न ठोस पहलकदमी गर्नु पर्दछ । साथै उपलब्ध भू-स्रोतको उपलब्धता, क्षमता तथा प्राथमिकताको आधारमा गाउँपालिकाले पर्यटन क्षेत्रको अवधारणा विकास गर्नुपर्दछ ।

ग) फोहोर मैला व्यवस्थापन

होटल, लज तथा घरबाट निस्कने फोहोरहरू धेरैजसो जैविक फोहोर हुने गर्दछन । दार्मा क्षेत्रमा पर्यटक आगमन तथा होटेल, लज, रेस्टुरेन्टहरूको सङ्ख्या बढे संगै फोहोर मैला व्यवस्थापन एक प्रमुख चुनौतीको रुपमा देखापर्न सक्छ । विशेषगरि पर्यटकहरूको भिड हुने मनोरञ्जन स्थल, पार्क, पिकनिक स्थल, पर्यटकीय सम्पदा तथा दृश्यावलोकन स्थल वरपर जथाभावी र अव्यवस्थित रुपमा फोहोर फालेको पाइन्छ । यद्धपि गाउँपालिकाले यि क्षेत्रमा फोहोर मैला व्यवस्थापनका लागि फोहोर उठाउने कार्य सुरु गरिसकेको छ तर त्यो अझै चुस्त गतिले अगाडि बढ्न सकेको छैन । विभिन्न क्षेत्रहरूबाट कति र कस्ता किसिमका फोहोरहरू उत्पादन भैरहेका छन् भन्ने कुनै तथ्याङ्क छैन जुन फोहोर मैला व्यवस्थापनका लागि अपरिहार्य हुन्छ ।

- फोहोर मैला संकलन
- सडक बढार्ने काम
- बजारक्षेत्रमा घर, पसल, होटल अगाडि फोहोर संकलन बाकस

दार्माको मुख्य बजारक्षेत्र तुलनात्मक रुपमा सफा रहेको भएतापनि समग्र व्यवस्थापनका लागि निम्नानुसारका प्रमुख काम गर्नु पर्छ ।

१. वैज्ञानिक फोहोरमैला व्यवस्थापन योजना निर्माण गरि लागु गर्ने ।
२. फोहोरमैला व्यवस्थापनलाई व्यवस्थित तुल्याउन अधिकार सम्पन्न फोहोरमैला व्यवस्थापन समिति निर्माण गर्ने ।
३. फोहोरमैला संकलन स्थलको सम्भाव्यता अध्ययन गरि काम गर्ने ।

ङ) दृश्यावलोकन तथा मनोरञ्जन स्थल व्यवस्थापनः

दृश्यावलोकन तथा मनोरञ्जन पर्यटन विकासको मुख्य क्षेत्र हो, तसर्थ समग्र व्यवस्थापन योजनामा यस क्षेत्रलाई मूलरुपमा समेटिनु पर्छ । हालसम्म घुम्न आउने पर्यटकहरू दार्मा क्षेत्र आसपास

मात्र केन्द्रित रहने हुदा पर्यटकहरूको बसाईको अवधि अत्यन्तै छोटो रहेको सन्दर्भमा दार्मा गाउँपालिकाभर छरिएर रहेको दृश्यावलोकन तथा मनोरञ्जन स्थल तथा क्रियाकलापहरूको संरक्षण तथा प्रवर्धनका लागि उचित व्यवस्थापन आवश्यक छ त्यस्तै यस क्षेत्रमा प्रचलनमा रहेको विभिन्न परम्परागत नाच, जात्राहरू मार्फत पर्यटकहरू आकर्षित गर्न थप व्यवस्थित गर्दै लैजानुपर्छ । यद्यपि बढ्दो पर्यटकीय गतिविधि संगै हुन सक्ने विभिन्न दुर्घटनाहरू तथा नकारात्मक क्रियाकलापहरूबाट बच्न सतर्क हुन जरुरी छ । तसर्थ दृश्यावलोकन तथा मनोरञ्जन व्यवस्थापनका लागि समुदायस्तरमा नै समिति गठन गरि गर्न सकिन्छ ।

च) प्याकेज विकास तथा भ्रमण संचालन

पर्यटन प्याकेज विकास र भ्रमण सञ्चालनहरू सधैं निजि उद्यमीहरूद्वारा समानान्तर रुपमा निर्माण गरिंदै आएको छ । यस किसिमको व्यवस्थापन अभ्यासले यहाँको पर्यटन उद्योगको प्रचार प्रसारमा थप टेवा पुग्दै आएको छ । गाउँपालिका भर छरिएर रहेको सबै पर्यटकीय आकर्षणहरूलाई समेटेर पर्यटकले दिनुपर्ने समय र लाग्ने मूल्य सहितको व्यवस्थित साना ठुला आकर्षक प्याकेज बनाई प्रवर्धन गर्न सके पर्यटन व्यवसायलाई थप व्यवस्थित तथा विस्तार गर्न सकिन्छ।यस गाउँपालिकामा साँस्कृतिक, ऐतिहासिक तथा प्राकृतिक सम्पदाहरू छरिएर रहेको हुँदा सबै पक्षहरूलाई मध्यनजर गर्दै यस्ता प्याकेजहरू निर्माण गर्नु पर्दछ । यस्ता प्याकेजहरू निर्माण गर्दा यात्रा संचालकहरूले स्वच्छ व्यापार अवधारणा अनुरुप स्थानीय गाइड सहितको राम्रो सेवा सुविधाहरू उपलब्ध गराउने गरि व्यवस्था गर्नु पर्दछ । त्यसैगरि भ्रमण प्याकेज निर्माण गर्दा गाउँपालिका भरका सबै पर्यटकीय आकर्षणहरूको साथै छिमेकी गाउँपालिका तथा गाउँपालिकाहरूमा रहेको पर्यटकीय सम्पदाहरूको पनि सावधानी पूर्वक मूल्यांकन गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

छ) पर्यटन र स्थानीय अर्थतन्त्रको बिचमा अन्तरसम्बन्ध स्थापना

पछिल्ला बर्षहरूमा गाउँपालिकामा पर्यटकीय गतिविधिहरू तिब्र रुपमा बढ्दै गए पनि यसबाट आसपासका सिमित बासिन्दाहरूले मात्र फाइदा लिन सकेको देखिन्छ । तसर्थ सबै क्षेत्रका बासिन्दाहरूको आर्थिकस्तर सुधार गर्न ग्रामिण भेग सम्म पनि पर्यटन उत्पादनहरू पुऱ्याउनु जरुरी छ। जसका लागि यस क्षेत्रलाई केन्द्रमा राखी स्थानीय समुदायको प्रत्यक्ष संलग्नतामा एकीकृत पर्यटन विकास अवधारणा अवलम्बन गर्नु पर्दछ । जसका लागि निम्नानुसारका उपायहरू अवलम्बन गर्न सकिन्छ ।

१. पालिका भ्रमण तथा ट्रेकिङ प्याकेज निर्माण गर्ने ।

२. समुदायमा आधारित ग्रामिण पर्यटन प्याकेज निर्माण गर्ने ।

३. स्थानीय बासिन्दाहरुको लागि पर्यटन सम्बद्ध रोजगारी सिर्जना गर्ने ।

४. अन्य फिडर भ्यालु चेन प्रडक्ट (Feeder value chain product) विकास गर्ने ।

५. पर्यटकहरुलाई लक्षित गरि स्थानीय कृषि उत्पादन प्रवर्धन गर्न बजारीकरण गर्ने ।

५.२ योजना कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्यांकन संयन्त्र

यो पर्यटन विकास गुरुयोजनाको कार्यान्वयन तथा अनुगमन गर्ने सम्पूर्ण जिम्मेवारी र दायित्व दार्मा गाउँ कार्यपालिकाको हुनेछ । यो गुरुयोजना कार्यान्वयन तथा अनुगमनका लागि गाउँपालिका प्रमुखले गाउँपालिका उप प्रमुखको अध्यक्षतामा सम्पूर्ण वडाध्यक्षहरू, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत, कार्यकारी सदस्यहरू, विज्ञ, उद्योगी, पर्यटन व्यवसायी, विकास साझेदार, गैर सरकारी संस्था लगायतका सरोकारवाला सम्मिलित गाउँपालिका स्तरीय पर्यटन विकास समिति गठन गर्नेछ र आवश्यक नीतिगत व्यवस्थाका साथै पूँजी तथा पूर्वाधारको व्यवस्था गर्नेछ । गाउँपालिका पर्यटन विकास समितिको मातहत आवश्यकताका आधारमा प्राविधिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार निर्माण तथा मर्मत सम्भार उप-समितिहरू पनि गठन गर्न सक्नेछ । पर्यटन विकास कार्यान्वयन, अनुगमन तथा आवश्यक सल्लाह तथा सुझाव प्रदान गर्नका लागि यो गाउँपालिका अवस्थित निर्वाचन क्षेत्रका संघीय संसद तथा प्रदेश सभाका सदस्यहरू, जिल्ला समन्वय समिति संयोजक, उप-संयोजक, गाउँपालिका प्रमुख, विज्ञ, उद्योगी, पर्यटन व्यवसायी, विकास साझेदार, गैर सरकारी संस्थाका विशिष्ट प्रबुद्ध व्यक्तिहरू सम्मिलित एउटा सल्लाहकार समिति पनि गठन गर्न सक्नेछ । यसरी विभिन्न समिति तथा उप-समितिहरू गठन गर्दा सामाजिक समावेशिता तथा सहभागितालाई मध्यनजर गर्नुपर्नेछ । पर्यटन विकास समितिको नियमित बैठक कम्तिमा दुई महिनाको एक पटक बसी आवश्यक योजना तर्जुमा, योजना कार्यान्वयन तथा अनुगमनका कार्यहरूका बारेमा छलफल तथा निर्णयहरू गर्नेछ भने सल्लाहकार समिति तथा अन्य उप-समितिहरूको बैठक आवश्यकताका आधारमा बसी आवश्यक निर्णयहरू गर्नेछ । विभिन्न समिति तथा उप-समितिहरूको गठन संरचना निम्नानुसार हुनेछ ।

तालिका नं. १५: दार्मा गाउँपालिका पर्यटन विकास समिति

क्र. सं.	पद	नाम
१	अध्यक्ष	गाउँपालिका उपाध्यक्ष
२	सदस्य	वडा अध्यक्ष- १
३	सदस्य	वडा अध्यक्ष- २
४	सदस्य	वडा अध्यक्ष- ३
५	सदस्य	वडा अध्यक्ष- ४

क्र. सं.	पद	नाम
६	सदस्य	वडा अध्यक्ष- ५
७	सदस्य	वडा अध्यक्ष- ६
८	सदस्य	विज्ञ
९	सदस्य	शिक्षक
१०	सदस्य	गै.स.स. प्रतिनिधी
११	सदस्य	उद्योगी
१२	सदस्य	व्यापारी/होटेल/पर्यटन व्यवसायी
१३	सदस्य-सचिव	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

तालिका नं. १६: सल्लाहकार समिति

क्र. स.	पद	नाम
१	अध्यक्ष	संघीय संसद सदस्य
२	सदस्य	प्रदेश सभा सदस्य -क
३	सदस्य	प्रदेश सभा सदस्य - ख
४	सदस्य	जि.स.स. संयोजक
५	सदस्य	जि.स.स. उप-संयोजक
६	सदस्य	गाउँपालिका अध्यक्ष
७	सदस्य	विज्ञ
८	सदस्य	विज्ञ
९	सदस्य	शिक्षक
१०	सदस्य	गै.स.स. प्रतिनिधी
११	सदस्य	उद्योगी
१२	सदस्य	व्यापारी/होटेल/पर्यटन व्यवसायी
१३	सदस्य-सचिव	प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत

गाउँपालिका पर्यटन विकास समितिले पर्यटन विकासका लागि आवश्यक पर्ने पूँजी तथा प्राविधिक सहयोगका लागि प्रदेश र संघीय सरकार तथा अन्य दातृ निकाय, गैर सरकारी संस्था र साझेदार निकायहरूसँग पर्यटन तथा पूर्वाधार विकास परियोजना प्रस्तावहरू पेश गर्नेछ र आवश्यक पूँजीको व्यवस्था मिलाउनेछ । गाउँपालिका पर्यटन विकास समितिले बेलाबेलामा पर्यटन विकास र पर्यटकीय स्थलहरूसँग सम्बन्धित कार्यशाला, तालिम, गोष्ठी, अन्तरक्रिया तथा प्रचारप्रसार गतिविधिहरू पनि सञ्चालन गर्नेछ । सल्लाहकार समितिले गाउँपालिका पर्यटन विकास समितिलाई पर्यटनसँग सम्बन्धित नीतिगत तथा रणनैतिक सल्लाह सुझाव प्रदान गर्नुका साथै पूँजीगत व्यवस्थाका लागि समेत आवश्यक सहयोग गर्नेछ । प्राविधिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार निर्माण

तथा मर्मत सम्भार उप-समितिहरूले आ-आफ्नो क्षेत्रसँग सम्बन्धित कामहरू गर्नेछन् भने यी सबै कामको अनुगमन गाउँपालिकाको अनुगमन समितिले गर्नेछ । गाउँपालिका पर्यटन विकास समितिले अर्ध-वार्षिक रूपमा आफूले गरेका कामहरूको लिखित प्रतिवेदन तयार गरी कार्यपालिकामा पेश गर्नेछ भने सल्लाहकार समिति, प्राविधिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार निर्माण तथा मर्मत सम्भार उप-समितिहरूले वार्षिक रूपमा आफ्ना गतिविधिहरूको प्रतिवेदन कार्यपालिकामा पेश गर्नुपर्नेछ ।

प्राप्त प्रतिवेदनका आधारमा गाउँ कार्यपालिकाले वार्षिकरूपमा समीक्षा बैठक गरी पर्यटन विकासका अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन योजनाहरूको कार्यान्वयनका लागि आवश्यकताका आधारमा पर्यटन विकास कार्ययोजनामा परिमार्जन तथा परिवर्तन गर्न सक्नेछ । यो समीक्षा बैठक अत्यन्त आवश्यक हुन्छ किनकी पर्यटन विकास कार्ययोजना तथा क्रियाकलापहरू परिलक्षित गरिए भन्दा फरक पर्न सक्छन् । परिवर्तित परिवेश र आवश्यकताका आधारमा पर्यटन विकास कार्य योजनाहरू परिवर्तन तथा तिनीहरूको प्राथमिकिकरणमा पनि परिवर्तन गर्दै जानु अत्यावश्यक हुन्छ ।

अध्याय - ६: निष्कर्ष र सारांश

दार्मा गाउँपालिका कर्णालीप्रदेश अन्तर्गत सल्यान जिल्लामा पर्ने एक ऐतिहासिक, धार्मिक, साँस्कृतिक र प्राकृतिक महत्त्व रहेको गाउँपालिका हो । यस गाउँपालिका कर्णालीप्रदेशको र नेपालको एक संभाव्य पर्यटकीय गन्तव्य हो। यो गाउँपालिका प्राकृतिक सौन्दर्य, प्रचुर जैविक विविधता एवं ऐतिहासिक तथा साँस्कृतिक सम्पदाले भरिपूर्ण छ । यहाँ ऐतिहासिक, प्राकृतिक, धार्मिक र साँस्कृतिक पर्यटन विकासको प्रशस्त सम्भावना छ । राज्य, निजी क्षेत्र र स्थानीय बासिन्दाहरूको सामूहिक प्रयत्नद्वारा स्थानीय पर्यटकीय स्थानहरूको प्रवर्धन, विकास र प्रचारप्रसार तथा पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको निर्माणद्वारा आन्तरिक तथा बाह्य पर्यटकहरूलाई आकर्षित गर्न सकेमा पर्यटन विकासको माध्यमद्वारा गाउँपालिकाको समग्र विकास गर्न सकिन्छ ।

अहिलेको विश्व पुँजीको विकासद्वारा ज्ञान, विज्ञान, कला, र सँस्कृतिको विकास सहीत अगाडि लम्किरहेको परिस्थितीमा राज्यले सबै क्षेत्रमा लगानी गरी विकास गर्न असम्भव छ । जनताहरूलाई पनि विकास निर्माणमा सहभागी गराउन सके मात्र विकास निर्माणमा उनीहरूको स्वामित्व प्राप्त हुनाको साथै यस्तो विकास दिगो पनि हुन्छ। नेपालको संविधानले पनि विकास निर्माण, योजना तर्जुमा लगायतका जनतासँग सरोकार राख्ने सवालहरूमा जनसहभागिताको अपेक्षा गरी त्यसै अनुसारको कानुनी व्यवस्था गरेको सन्दर्भमा पर्यटन विकासमा पनि राज्य, सरकार र जनताहरू हातेमालो गर्दै अगाडि बढ्नुपर्ने देखिन्छ। अहिले स्थानीय सरकारको निर्वाचन पश्चात् जनप्रतिनिधीहरू निर्वाचित भई आइसकेको परिप्रेक्ष्यमा स्थानीय स्तरमा पर्यटन विकासका लागि योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने अधिकार र दायित्व पनि स्थानीय सरकारकै काँधमा आइपुगेको छ। नेपालमा पर्यटन क्षेत्र राष्ट्रिय अर्थतन्त्रको एउटा अभिन्न अङ्गको रूपमा विकास भइरहेको छ। दार्मा जस्तो प्रचुर पर्यटकीय सम्भावना बोकेको गाउँपालिकामा यस अगाडि उल्लेखित स्थानीय पर्यटकीय स्थानहरूको विकास, प्रवर्धन र प्रचार प्रसार गरी पर्यटकको आगमनमा वृद्धि गरी रोजगारीका विभिन्न अवसरहरूको सिर्जना गर्न सकिन्छ। यसले स्थानीय बासिन्दाहरूको आय आर्जनमा टेवा पुगी उनीहरूको आर्थिक, शैक्षिक, सामाजिक, साँस्कृतिक जीवनशैलीमा सकारात्मक परिवर्तन आउन सक्दछ।

विकास निर्माणका जुनसुकै योजनाहरू बनाउँदा ती योजनाहरू वातावरणमैत्री, दिगो विकासमा आधारित र स्थानीय स्रोतसाधन र आवश्यकता सुहाउँदो हुनु जरुरी हुन्छ अन्यथा त्यस्तो विकास दिगो र उच्च प्रतिफलमुखी हुन सक्दैन। त्यसैले पर्यटन विकास लगायतका कुनै पनि योजनाहरू बनाउँदा यी पक्षहरूको बारेमा यथेष्ट ध्यान पुऱ्याउनु अत्यावश्यक हुन्छ । पर्यटकहरूको आगमनसँगै स्थानीय कला, सँस्कृति, भाषा, रहनसहन, परम्परा र पर्यावरणमा पनि नकारात्मक

असर पर्न सक्छ । यसतर्फ पनि समयमै सचेत हुनु अति आवश्यक छ र त्यसै अनुसारका योजनाहरू बनाई पर्यटनको विकास गर्न सकेमा यो व्यवसाय गाउँपालिकाको समग्र विकासका लागि कोशे ढुङ्गा बन्न सक्ने कुरामा सायद कसैको दुई मत नहोला ।

अनुसूचीहरू

अनुसूची १ - माइन्यूटस्

पालीकाअध्यक्ष

आज मिति २०८१-९-५ गते यस दार्मा गाउँपालिका ~~वडा नं.~~ .... का वडाध्यक्ष/वडा सदस्य/कार्यपालिका सदस्य श्री भिम ब. के.सी. को उपस्थितिमा वडा कार्यालय भवन को सभाहल मा, परामर्शदाता संस्था श्री सार्प रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को अगुवाईमा वडाका जनप्रतिनिधिहरू, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू, नागरिक अगुवाहरू, पर्यटन क्षेत्रका जानकार महानुभावहरु लगायत तपसिलको उपस्थितिमा गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना (TDMP) निर्माणका लागि छलफल गरी आवश्यक तथ्याङ्कहरु साथै सल्लाह, सुझाव संकलन गरियो ।

तपसिल

क्र.सं.	नाम	पद	मोबाइल नं.	हस्ताक्षर
१	भिम बहादुर के.सी	पालीकाअध्यक्ष	९८४८०८८८५५	[illegible]
२	पुना मल्ल चन्द	" उपाध्यक्ष	९८४६९८४९०९	[illegible]
३	टंक ब. वली	दार्मा वडा नं.१		[illegible]
४	सार्कि खत्रि	२.नं. वडाअध्यक्ष		
५	पोख्र ब. खत्रि	३.नं वडाअध्यक्ष		
६	चन्द्र ब. रावत	४ नं वडा अध्यक्ष	९८४९८२९२५८	[illegible]
७	पुष्पा अर्जली मगर		९८६३११८०६६	[illegible]
८	रेवती कुमारी कार्की			रेवति
९	लाल ब. सुनार	२ गा.पा. कार्यपालिका स.	९८२३५८७१८६	[illegible]
१०	हिरा खड्का	५ गा.पा. कार्यपालिका स.	९८०५८३३५०२	[illegible]
११	कला चन्द मल्ल	दार्मा ६ कार्यपालिका स.	९८६४३६५७१८	[illegible]
१२	धनीराम नेपाली			[illegible]
१३	देवी खत्रि	दार्मा ६ वडा अध्यक्ष	९८०५८५५९२३	[illegible]
१४	माधव के.सी			
१५	रेशम वली	[illegible]	9857844464	[illegible]
१६	राम पोखरेल			
१७	ओमकार खनाली			
१८	प्रकाश पाण्डे			
१९	माधव के सी.	लेखापाल	९८४७८४४६५५	
२०	सुदिप के सी	वडा अध्यक्ष ५	9822837169	[illegible]
२१	प्रकाश पाण्डेय	Engineer	9847664734	[illegible]

आज मिति २०८१-२-११ गते यस दार्मा गाउँपालिका वडा नं. १ का वडाध्यक्ष/वडा सदस्य/कार्यपालिका सदस्य श्री टेक बहादुर वली को उपस्थितिमा वडा कार्यालय भवन को [illegible] मा, परामर्शदाता सस्था श्री सार्प रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को अगुवाईमा वडाका जनप्रतिनिधिहरू, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू, नागरिक अगुवाहरू, पर्यटन क्षेत्रका जानकार महानुभावहरु लगायत तपसिलको उपस्थितिमा गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना (TDMP) निर्माणका लागि छलफल गरी आवश्यक तथ्याङ्कहरु साथै सल्लाह, सुझाव संकलन गरियो ।

तपसिल

क्र.सं.	नाम	पद	मोबाइल नं.	हस्ताक्षर
१	टेक बहादुर वली	वडाअध्यक्ष	9809520891	[illegible]
२	संकर बुढा	वडा सदस्य	9803034	[illegible]
३	रामचन्द्र शर्मा	समाजसेवी	९८६३२४६०९९	[illegible]
४	सेतीराम वली	,,	[illegible]	सेतीराम
५	मान बहादुर वली	,,	९८४२८००८९४	मान
६	गणेश डाँगी	,,	९८०९६००८८१	[illegible]
७	अर्जुन बि.के.	शिक्षक	९८४४८८९६४४	[illegible]
८	कर्ण के हमाल	सामाजसेवी	९८४४८९६८६	[illegible]
९	नबिन वली	वाह. L.R.P	९८९२८३९६४८	[illegible]
१०	खिम राज चुनाल	Data	९८90781926	[illegible]
११	प्रकाश पाण्डेय	इन्जिनीयर	9847664734	Prakash Pandeya
१२	राम पोखरेल	Field coordinator	9866180718	[illegible]
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				

आज मिति २०७५-२-११ गते यस दार्मा गाउँपालिका वडा नं. २ का वडाध्यक्ष/वडा सदस्य/कार्यपालिका सदस्य श्री साकी खत्रि को उपस्थितिमा वडा कार्यालय भवन को मैलेखाली मा, परामर्शदाता सस्था श्री सार्प रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को अगुवाईमा वडाका जनप्रतिनिधिहरू, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू, नागरिक अगुवाहरू, पर्यटन क्षेत्रका जानकार महानुभावहरु लगायत तपसिलको उपस्थितिमा गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना (TDMP) निर्माणका लागि छलफल गरी आवश्यक तथ्याङ्कहरु साथै सल्लाह, सुझाव संकलन गरियो ।

तपसिल

क.सं.	नाम	पद	मोबाइल नं.	हस्ताक्षर
१	साकु खत्रि	वडा अध्यक्ष		[signature]
२	तेजी कामी	वडा सदस्य		तेजी
३	कलिवान वली	,,		कामी
४	भद्रे कामी	,,	९८१२८८३५४२	भद्रे कामी
५	पुरन्पा-वली मगर	,,		[signature]
६	टेकु बहादुर वि.क.	वडा मेलमिलाप समिति संयोजक	९८०९८६२६२८	[signature]
७	लोक बहादुर के.सी.	अ.स.ई.	९८१९८५६६६१०	[signature]
८	पूर्ण बहादुर	का.स.	9822863830	[signature]
९	प्रकाश पाण्डेय	इन्जिनियर	9847664734	[signature]
१०	राम पोखरेल	कार्यक्रम संयोजक	98616180718	[signature]
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				

आज मिति २०८०-२-१० गते यस दार्मा गाउँपालिका वडा नं. ३..... का वडाध्यक्ष/वडा सदस्य/कार्यपालिका सदस्य श्री पोखर बहादुर खत्री .... को उपस्थितिमा वडा कार्यालय .... को .... मा, परामर्शदाता सस्था श्री सार्प रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को अगुवाईमा वडाका जनप्रतिनिधिहरू, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू, नागरिक अगुवाहरू, पर्यटन क्षेत्रका जानकार महानुभावहरु लगायत तपसिलको उपस्थितिमा गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना (TDMP) निर्माणका लागि छलफल गरी आवश्यक तथ्याङ्कहरु साथै सल्लाह, सुझाव संकलन गरियो ।

तपसिल

क्र.सं.	नाम	पद	मोबाइल नं.	हस्ताक्षर
१	पोखर ब. खत्री	वडाअध्यक्ष	[illegible]	[signature]
२	राज पोखरेल	कार्यक्रम संयोजक	[illegible]	[signature]
३	प्रमिला पाठक	Engineer		[signature]
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				

आज मिति .... गते यस दार्मा गाउँपालिका वडा नं. ...४... का वडाध्यक्ष/वडा सदस्य/कार्यपालिका सदस्य श्री .... को उपस्थितिमा वडा कार्यालय .... को .... मा, परामर्शदाता संस्था श्री सार्प रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को अगुवाईमा वडाका जनप्रतिनिधिहरू, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू, नागरिक अगुवाहरू, पर्यटन क्षेत्रका जानकार महानुभावहरु लगायत तपसिलको उपस्थितिमा गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना (TDMP) निर्माणका लागि छलफल गरी आवश्यक तथ्याङ्कहरु साथै सल्लाह, सुझाव संकलन गरियो ।

तपसिल

क्र.सं.	नाम	पद	मोबाइल नं.	हस्ताक्षर
१	चन्द्र ब. रावत	वडा अध्यक्ष		[signature]
२	राम परिश्रल	कार्यालय सहयोगी	९८६९०७४१	[signature]
३	प्रकाश पाण्डे	Engineer		[signature]
४				
५				
६				
७				
८				
९				
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				

आज मिति २०८१-८-१२ गते युस दार्मा गाउँपालिका वडा नं. ५ का वडाध्यक्ष/वडा सदस्य/कार्यपालिका सदस्य श्री सुदिप के.सी. को उपस्थितिमा वडा कार्यालय भवन को [illegible] मा, परामर्शदाता संस्था श्री सार्प रिसर्च सेन्टर प्रा.लि.को अगुवाईमा वडाका जनप्रतिनिधिहरू, राजनैतिक पार्टीका प्रतिनिधिहरू, नागरिक अगुवाहरू, पर्यटन क्षेत्रका जानकार महानुभावहरु लगायत तपसिलको उपस्थितिमा गाउँपालिकाको पर्यटन गुरुयोजना (TDMP) निर्माणका लागि छलफल गरी आवश्यक तथ्याङ्कहरु साथै सल्लाह, सुझाव संकलन गरियो ।

तपसिल

क्र.सं.	नाम	पद	मोबाइल नं.	हस्ताक्षर
१	सुदिप के सी	वडा अध्यक्ष	9822837169	[signature]
२	लोक ब. खड्का			[signature]
३	राम पोखरेल	field coordinator	9866180718	[signature]
४	प्रकाश पाण्डेय	इन्जिनीयर	9847664734	[signature]
५	निर्मला कुमारी खड्का		9822895634	निर्मला
६	निर्मला महर		9826504471	[signature]
७	गिता महर		9806231147	गिता
८	गोपाल वि. क.		9809558681	[signature]
९	हिरा थापा		9822856323	[signature]
१०				
११				
१२				
१३				
१४				
१५				
१६				
१७				
१८				
१९				
२०				

अनुसूची २ - पर्यटन गुरू योजना तयारीको लागि छलफलमा सहभागीहरू

अनुसूची ३ - पर्यटन गुरू योजनाको मस्यौदा प्रतिवेदनमाथि छलफलमा सहभागीहरूको तस्वीर